

KIRSTEN FOLKE HARRITS DITTE SCHARNBERG

**FORTÆLLING OG FORTÆLLERE**  
OM MUNDTLIG OVERLEVERING



HUSET'S  
FORLAG

# FORTÆLLING OG FORTÆLLERE

Om mundtlig overlevering

Kirsten Folke Harrits  
Ditte Scharnberg



HUSETS FORLAG

*Fortælling og fortællere*

© 2007 by Kirsten Folke Harrits og Ditte Scharnberg

Omslag: Hanne Stochholm

med fotografi af Kirsten Folke Harrits

DtP: Gitte Thorsted

Tryk: Nørhaven Book A/S, Skive

ISBN 13: 978-87-7483-637-7

1. udgave, 1. oplag, 2008

Husets Forlag

Havnegade 4

Postboks 280

8100 Århus C

Tlf. 86 76 23 44

Fax: 86 19 65 58

E-mail: [info@husetsforlag.dk](mailto:info@husetsforlag.dk)

Web: [www.husetsforlag.dk](http://www.husetsforlag.dk)

En særlig tak til 3Fs Medie- og Kulturfond og  
Andelsforeningen Rota Tryk for støtte til udgivelsen.

Kopiering fra denne bog må kun finde sted på institutioner, der har indgået  
aftale med Copy-Dan, og kun inden for de i aftalen nævnte rammer.

*„For folkene er og bliver historien et knippe af historier. Den er det, som man kan indprente sig og som er egnet til at blive fortalt videre igen og igen: en genfortælling. Og overleveringen viger ikke tilbage for nogen legende, trivialitet eller fejltagelse forudsat, at der er knyttet en forestilling om fortidens kampe til den.“*

...

*„Historien er en opdigtning, som virkeligheden leverer materialer til. Men den er ikke nogen tilfældig opdigtning. Den interesse, den vækker, har rod i deres interesser, som fortæller den; og den tillader dem, der lytter til den, at genkende og nøjere at definere både deres egne og deres fjenders interesser.“*

Hans Magnus Enzensberger,  
(„Historien som kollektiv fiktion“  
i *Anarkiets korte sommer*)



## INDHOLD

FORORD	9
OM ERINDRINGSPROJEKTERS HISTORIE I ÅRHUS	13
OM ARBEJDERES LIVSHISTORIE – INDSAMLING OG FORMIDLING (i: Årbog for arbejderbevægelsens historie. SFAH 1988)	21
LIVSHISTORIER I EN VOKSENÆDAGOGIK (i: Dansk Pædagogisk Tidsskrift 4/1989. Interessentskabet Dansk Pædagogisk Tidsskrift 1989)	57
FORTÆLLERES SPOR. Om arbejdererindringer og deres særegenhed (i: Fremad ad nye veje. Bidrag til diskussion om arbejderhistorien i 1990'erne. SFAH 1990)	71
KULTURVÆRKSTED. Et fremtidsperspektiv for erindringsarbejde (i: Arbejderhistorie. Tidsskrift for historie, kultur og politik 41. SFAH 1993)	91

MØDE MED FORTÆLLEREN (i Arbejderhistorie. Tidsskrift for historie, kultur og politik 1. SFAH 1999)	97
VI ER SELV HISTORIE (i: Vi er selv historie. En rapport om ældre som fortællere. Husets Forlag 1999)	117
ERINDRINGSPROJEKTET OMKRING EN SENG (i: Nyhedsbrev 15, Dansk Sygeplejehistorisk Selskab 2002)	137
FORSVUNDNE VERDENER? (i: Arbejderhistorie. Tidsskrift for historie, kultur og politik 2-3. SFAH 2006)	151
OM ERINDRINGSARKIVET <i>ARBEJDERERINDRINGER I ÅRHUS</i>	187
OVERSIGT OVER FORMIDLINGER VED KIRSTEN FOLKE HARRITS OG DITTE SCHARNBERG	191

## FORORD

For tiden er der i uddannelses- og kulturinstitutioner og i offentligheden mange, der er optaget af fortællingen og den enkeltes historie. Det er en ganske anden situation, end da talemåden „fortællingen er død“ gjorde sig gældende. Men hvem fortæller, og med hvilket perspektiv beskæftiger man sig med fortælling? Er det de allerede offentligt kendte, der træder frem, eller kan andre få stemme som fortællere? Er erkendelsesinteressen i overensstemmelse med den dominerende tidsånd individualiserende, eller kan andre forståelsesmåder og perspektiver være virksomme?

Denne artikelsamling belyser, hvordan vi i samarbejde med fortællende arbejdere og deres organisationer har stået for at udvikle erindringsprojekter i Århus i perioden 1982-2005. Vores perspektiv har været den livshistoriske fortælling som erfaringsoverlevering – dvs. fortælling som udtryk både for selvforståelse og samfundsforståelse. Vi har således arbejdet med fortælling i et kollektivt perspektiv. Undervejs erfarede vi, at fortællingen er indlejret i den enkeltes levede liv og i samfundsmæssige forhold på én og samme gang. Læreprocesser lå i at registrere og reflektere over denne dobbelte bevægelse mellem individ og samfund og mellem arbejderen som arbejder og som fortæller. Vi har gennem årene bestræbt os på at åbne for handlings- og forandringsperspektiver, fortællingens frisættende og frigørende potentialer.



Fordi vi har arbejdet i en løbende vekselvirkning mellem projekternes praksis, refleksion over fortællearbejdet og teoretiske studier har vi kunnet se erindringsfortælling i dens særegenhed, og dermed har vi kunnet bidrage til mulige nye dimensioner i forskning inden for historievitenskaber, litteraturvidenskab, etnologi, sociologi, psykologi og mundtlig historie. Betragter man fortælling som læreproces, så åbner det for nyudviklinger i erfaringspædagogiske, kulturpolitiske og kulturelle sammenhænge. Artiklerne fører hver for sig og samlet ind i disse sammenhænge, og det er vores forhåbning, at fagfolk og andre interesserede gennem læsningen vil blive inspireret og få ideer til nye initiativer.

Får læseren lyst til yderligere fordybelse, kan man med fordel fortsætte læsningen i ph.d.-afhandlingen af Kirsten Folke Harrits: *Så mange beretninger. Så mange spørgsmål. Arbejderes livshistoriske fortællinger som læreproces*, hvor temaerne udfoldes, og andre er føjet til.

Artiklerne er blevet til i en periode, hvor forhåbningen til en fortsat udvikling af fagbevægelsens og arbejderbevægelsens kulturpolitiske traditioner kunne ytres og det kollektive perspektiv være en drivkraft i erindringsarbejdet. Men allerede i 1980'erne blev vi af og til i den akademiske verden mødt af det synspunkt, at vi var „for sent ude“. Heri lå, at arbejderorganisationer ikke længere kunne betragtes som mulige sammenhænge for demokratiserende og nyskabende initiativer. Vi hæftede os derimod ved, at vi gentagne gange mødte medlemmer, ansatte og valgte i arbejderorganisationerne, som delte vores kulturpolitiske opfattelse, at arbejderhistorien og -kulturen er overset. De åbnede for samarbejde om at modvirke denne tendens. Uden denne åbenhed og vilje til samarbejde havde de beskrevne projekter aldrig set dagens lys.

## FORORD

Gennem årene oplevede vi, hvordan kulturkampen i arbejderorganisationerne blev skærpet. Det blev vanskeligere og vanskeligere at finde opbakning til aktiviteter og initiativer, hvis perspektiv er, at medlemmernes historie er kulturskabende og potentielt forandrende. Arbejderkulturen er desuagtet levende, om end former og udtryk forandres. Og samarbejde med fortællende arbejdere er derfor i princippet uafslutteligt.

Vores samlende erfaring er, at møder man de mulige fortællere med spørgsmålet: „Vil du med din fortælling bidrage til arbejdernes historie og kultur?“, da bliver opfordringen igangsættende for den livshistoriske fortælling. Arbejdere har nemlig selv erfaret – og erfarer fortsat – at arbejderhistorien og -kulturen er overset og undertrykt såvel i historieskrivning og undervisning som i offentligheden. Får de muligheden for at blive fortællere, bidrager de gerne til historien – og vender derefter tilbage til hverdags- og arbejdslivet. På tilsvarende måde er vi trådt ind i overleveringens historie – og har nu fagligt set måttet forlade den. Artikelsamlingen og de øvrige udgivelser fra projekterne føjer sig ind i den arbejderhistorieskrivning, hvor meget er gået forud – og mere forhåbentlig vil følge.

Betydningen af det tætte samarbejde mellem de fortællende arbejdere, deres organisationer og os som kulturarbejdere og projektledere viste sig at være af afgørende betydning for udviklingen af de mange års projekter. I årene 1990-1992 og 2001-2005 fandt samarbejdet sted i form af kulturværksteder, der kunne omfatte den mangfoldighed, som arbejderkulturen rummer. Foruden den mundtlige fortælling mødte vi visuelle udtryk som malerier og fotografier af og om arbejdere, som vi tog initiativer til at formidle. Også videoproduktion, radioudsendelser og fortællecafeer blev kulturelle udtryk i kulturværkstedernes tid. I artikel-

samlingen rejses derfor spørgsmålet, om kulturværksteder kan blive et fremtidsperspektiv for erindringsarbejde.

Skal erindringsarbejdet udvikle og forandre sig, kræver det, at projektlederne løbende efteruddanner sig og prioriterer studier og forskning i tilknytning til erindringsarbejdet. I vores tilfælde har det at skrive de artikler, der hér udgives samlet, været en uundværlig del af vores læreproces.

Vi fik i de hektiske projektår to afgørende tilskyndelser til løbende at prioritere refleksion og til at beskrive læreprocesser og metodiske nyudviklinger. Den første kom fra Gerd Callesen, forhenværende forskningsbibliotekar på Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, der insisterende opfordrede os til at bidrage til udgivelser fra Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie. Det er vi ham fortsat meget taknemmelig for.

Den anden kom fra Maths Isacsson, professor i økonomisk historie, Uppsala Universitet og tidligere forskningsleder ved Arbetets Museum, Norrköping, Sverige, der med baggrund i vores samarbejde med Arbetets Museum inspirerede os til at deltage i den internationale konference om mundtlig historie i Göteborg, 1996 arrangeret af International Oral History Association. Også Maths Isacsson er vi stor tak skyldig, for det internationale samarbejde mellem mundtlige historikere blev derefter en sammenhæng, hvor vi har fået mulighed for at deltage i faglige udvekslinger. En nærmere kontakt har vi gennem årene udviklet til medarbejderne ved Centre for Popular Memory, universitetet i Cape Town, Sydafrika. Flere af denne samlings artikler er i første omgang blevet til som oplæg til konferencer, hvor fortællarbejdets udfordringer er blevet diskuteret, nemlig på konferencerne i Rio de Janeiro, Brasilien 1998, i Pietermaritzburg, Sydafrika 2002 og i Rom 2004.

## OM ERINDRINGSPROJEKTERS HISTORIE I ÅRHUS

I 1982 begyndte arbejdere i Århus at fortælle deres livshistorie til projekt *Arbejdererindringer i Århus*. Alle fortællinger blev optaget på bånd, og de blev grundlaget til det arkiv, der i 2005 omfatter mere end 300 livshistoriske beretninger.

En drivkraft for os til at begynde og fortsætte med at indsamle arbejderes livshistoriske fortællinger var det kulturpolitiske forhold, at arbejderes hverdagsliv, historie og kultur er undertrykt og overset. Hertil føjede sig, at vi havde mulighed for at hente inspiration fra frem for alt SiDs (det daværende Dansk Arbejdsmands og Specialarbejder Forbund i Danmark, det nuværende Fagligt Fælles Forbund, 3 F) kulturpolitiske initiativer i og med undersøgelsen af skolebøgernes indhold 1972 og projektet om „Arbejdsmandens historie gennem 100 år“ i 1980'erne.

Først i 1980'erne var *Arbejdererindringer i Århus* ét af adskillige andre erindringsprojekter ud over landet. For at få et fortælleprojekt til at udvikle sig skal det, hvis initiativet ikke kommer fra fagbevægelsen selv, tilrettelægges i samarbejde med arbejderes faglige organisationer, og de implicerede projektledere skal som forudsætning have indsigt i arbejderhistorie og –kultur.

I det første projektarbejde viste det sig, at dobbeltperspektivet mellem indsamling og formidling, mellem mundtlig fortælling og skriftlig bearbejdning indebar kimen til kommende projekter og en lang række udgivelser, der strakte sig frem til og med 2005.

I projekterne kom arbejderkulturernes mangfoldighed til udtryk og kaldte igen og igen på formidlinger ind i og ud over arbejderne egne faglige og kulturelle sammenhænge. Såvel fotografier som malerier og digte føjede sig til den mundtlige fortælling og kom til at præge udgivelser om arbejderes liv og historie.

Projekterne omfattede arbejdsområder inden for fx jern- og metalindustrien, bygge- og anlægsarbejde og den grafiske branche. Fortællere kom også fra enkelte forbund som Kvindeligt Arbejderforbund (nuværende 3 F), Specialarbejderforbundet i Danmark (nuværende 3F) og Dansk Sygeplejeråd, Århus Amtskreds og fra enkelte arbejdspladser som fx Danfoss Nordborg og Aarhus Flydedok.

Gennem projektårene ændrede betegnelserne på projekterne sig. Titlerne afspejler forandringer og udviklinger i arbejdets indhold, form og perspektiv.

I årene 1982-1987 var en samlende projektbetegnelse *Arbejdererindringer i Århus*. Arbejdet foregik i samarbejde med en lang række lokale fagforeninger. Formålet var at indsamle og formidle arbejderes livshistoriske fortællinger. Et arkiv blev opbygget, og erindringer blev formidlet i form af bøger, udstillinger og lysbilledforedrag. Ved at fortælle fik arbejdere mulighed for at udvikle bevidsthed om sig selv som fortællere, og vi udviklede som projektledere den lyttende og spørgende position og vores pædagogiske og metodiske måde at tilrettelægge fortællearbejdet på. For at udvikle erindringsarbejdet indgik vi som projektledere også i dialoger med den arbejderhistoriske forskningsverden nationalt og internationalt.

Med projekt *Arbejderkultur* (1987-1989), der fandt sted i samarbejde med Kvindeligt Arbejderforbund lokalt og på forbundsplan og SiD, Jern- og Metalindustriarbejderne Fagforening, Århus, ændrede vi en del af formålet med

fortællearbejdet i pædagogisk retning. De fortællende arbejdere skulle bringes sammen, så de kunne få erfaringer både som fortællere og som lyttere og spørgere i fortællerselskab. Således blev de fortællende arbejdere ligestillet med projektlederne i forhold til at kunne få den indsigt i arbejderkulturens mangfoldighed, som de mange fortællinger gav fra sig.

Fortællearbejdets form ændrede vi derfor fra at være interview med én fortæller over for to lyttende-spørgende projektledere til at foregå kollektivt i fortællegrupper, hvor det at fortælle, lytte og spørge vekslede mellem deltagerne. Den livshistoriske kronologi og dens forskellige faser bestemte fortsat, hvordan fortælleforløbet blev struktureret.

Projektledernes nye pædagogiske udfordring blev at åbne perspektiver fra de enkeltes livshistoriske beretninger til arbejderhistoriens samfundsmæssige sammenhænge litterært, socialt og politisk. Da fortællearbejdet på den måde førte over i undervisning, blev arbejdsformen studiekredsen inspireret af arbejderbevægelsens egne pædagogiske traditioner.

I dette projekt opstod ud af samarbejdet med Kvindeligt Arbejderforbund et udstillings- og bogprojekt *De oversete* med Marianne Grøndahl som fotograf. Arbejdets kvinder på fabrik og i rengøring var temaet.

Det kollektive perspektiv i arbejdet med erindringsfortællinger blev videreudviklet i projekt *Åstedet – arkiv og kulturværksted for arbejdsliv og arbejderhistorie* (1990-1992). Her arbejdede vi både med fortællegrupper og interviewsituationer. Kollektiviteten lå som noget nyt i arbejdet med formidlinger og i et enkelt tilfælde i redigeringsarbejdet. Det gjaldt i typografgruppen, hvor en af arbejderne selv tog initiativet til at arbejde som den redigerende. Værkstedstanken dækkede på daværende tidspunkt, at de medvirkende arbejdere ikke alene skulle bidrage til arbej-

derhistorien med deres fortællinger, men også arbejde som interviewere. Desuden skulle de medvirke til at udforme bøger, teaterforestillinger og udstillinger. Deltagere fra fortællegrupperne blev derudover inddraget som fortællere i forskellige former for undervisning i byens uddannelsesinstitutioner.

I foråret 1993 igangsatte vi projektet *Møde mellem tyrkisk og dansk kultur* i samarbejde med AOF, Århus og konsulenterne ved Århus Kommunes Flygtninge- og Integrationsteam Bayram Usüdüür og Selahattin Uslu. Tanken bag projektet var at forsøge at medvirke til, at indvandrere og flygtninge selv skulle kunne komme til orde om deres liv, historie og kultur. Projektets fortællefase blev gennemført, men ikke dets mulige offentlige formidlinger.

Efter godt og vel 10 års projektarbejde aktualiseredes vores behov og muligheder for sammenhængende tid til fordybelse og studier. Vores tilskyndelse lå i at nå til en bredere og dybere forståelse af vores praksis for dermed at kunne forbedre et muligt kommende arbejde. I perioden 1994-2000 tog studierne form dels gennem et ph.d.-studium om arbejderes livshistoriske fortællinger som læreproces ved Institut for Historie, Aarhus Universitet; dels gennem suppleringsuddannelsen Socialantropologi ved Institut for Idehistorie, Aarhus Universitet og et videreuddannelsesforløb inden for kommunikation og formidling.

*Du er selv historie* var betegnelsen på et daghøjskoleforløb i 1986 under AOF, Det ældre Århus, som vi stod for som projektledere i samarbejde med underviser Kirsten Madsen. Det forløb medvirkede ikke i første omgang til arkivets forøgelse, men erfaringerne herfra dannede grundlag for projekt *Vi er selv historie* i samarbejde med Ældremobiliseringens projekt *Ældre hjælper ældre* (1997-1999). Projektet var et tilbud til ældre – uanset karakteren af forudgående arbejdsliv – om at være med i erindrings-

arbejde. Det foregik i Ringkøbing, Vejle og Århus Amt. Betegnelsen „Vi er selv historie“ udtrykker, at det pædagogiske og kulturpolitiske perspektiv med projektet var at give deltagerne de nødvendige forudsætninger for at arbejde med erindringsfortælling i selvstyrende fortælle- eller skrivegrupper. I løbet af en række kurser og seminarer underviste vi deltagerne i kulturhistoriske syn på fortælling og fortællere og i fortællearbejdets forskellige positioner og processer. Formålet var, at deltagerne skulle blive sig bevidste som fortællere og som formidlere af fortælling. Adskillige af de manuskripter og udgivelser, deltagerne efterfølgende selv stod for, indgår i arkivet.

I det efterfølgende projekt *Omkring en seng* (1999-2001) i samarbejde med Dansk Sygeplejeråd, Århus Amtskreds var sigtet, at pensionerede og arbejdende sygeplejerskers fortællinger skulle kaste lys over faget og dets historie. Et formål fra tilrettelæggernes side var samtidig, at deltagerne skulle gives mulighed for at udvikle deres faglige selvforståelse og identitet og opnå forståelse af sig selv som fortællere.

I forbindelse med udgivelse af sygeplejerskefortællingerne i bogform tilføjede vi en ny dimension i formidlingen. Bladtegner Claus Seidel skabte nemlig gennem sine tegninger til bogen *Ind i faget. Sygeplejersker fortæller* en egen fortolkning af sygeplejerskers arbejdsliv i dag.

De fortællende sygeplejersker udviklede i samarbejde med projektlederne fortællecafeer som en særlig form for formidling af erfaringer fra arbejds- og hverdagslivet. Et forarbejde hertil foregik i 1993 i forbindelse med udstillingen *Omkring en trappe*. Den var produceret af Arbetets Museum, Norrköping, og efter at være blevet vist på museet kom den til Århus Rådhus. I tilknytning til udstillingen, hvis tema var svenske rengøringskvinders hverdagsliv, arrangerede vi, der stod som projektledere og forbindel-



sesled til museet, en fortællecafe, hvor århusianske rengøringskvinder, der havde deltaget i projekt *Arbejderkultur*, fortalte. Temaerne for fortællingerne var hentet fra kvindernes arbejdsliv og forbandt sig samtidig med teksterne i udstillingen.

Sygeplejerskernes fortællecafeer var bygget op over temaer som „Veje ind i faget“, „Kunsten at være sygeplejerske“ og „Hierarkier i hvidt“. Fortællerne – fra forskellige arbejdsområder inden for faget og i forskellige aldre – belyste temaerne fra hver deres arbejdsfelt og selvforståelse. Fortællecafeerne gav således anledning til debat om arbejdslivets forhold før og nu.

I årene 1999-2003 udviklede vi som initiativtagere og projektledere i samarbejde med 23 tidligere arbejdere fra Aarhus Flydedok og den tidligere Fællesklub projektet *Dokarbejdernes historie – fortalt af os selv*. Projektets sigte var såvel at udvide arkivet med værftsarbejderes omfattende livshistoriske fortællinger som at udgive en bog, der kunne give indblik i den særegne verden, Aarhus Flydedok var som arbejdsplads. Bogen rummer udover 22 fortællinger også digte skrevet af en af de fortællende arbejdere samt to fotografiske serier. Den ene viser arbejdspladsen, mens skibe endnu blev bygget, den anden arbejdspladsen, da den var forladt, men endnu havde arbejdets og arbejderens spor i sig.

Også værftsarbejderne trådte frem med deres erfaringer på fortællecafeer, der fandt sted såvel på et teater som i en biograf. Flere af dem bidrog også med uddrag af deres erindringer til arrangementer på lokalcentre og skoler.

Som en nyudvikling havde fortællegruppen en talsmand, Villy Andersen, der efterhånden også kom til at tage del i tilrettelæggelse af projekts forløb og udvikling. Også i fasen med redigering af bogen fungerede han som gruppens talsmand og projektledernes rådgiver.

Mens projektet i samarbejde med værftsarbejderne foregik, skete der i 2001 det, at Århus Kommune bevilligede midler til Åstedets arbejde. Bevillingen svarede til samlet set én projektlederstilling. Det betød, at fra 2001 fandt erindringsarbejdet sted i *Åstedet – arkiv og kulturværksted for den oversete historie*. I de rammer kunne fortælleaktiviteter foregå kontinuerligt og blive så kulturelt alsidige, som de givne økonomiske forhold gjorde muligt. Bevillingen fra kommunens side blev imidlertid efterhånden så udhulet, at aktiviteterne efter 2003 måtte ændres, så der ikke længere var tale om fortællearbejde i et kulturværksted, men udelukkende om formidlingsaktiviteter i tilknytning til arkivet. En aktivitet i Åstedet var fortsat konsulentarbejde i tilknytning til enkelte personers og institutioners forskellige former for arbejde med erindringsfortælling. Desuden omfattede projektledernes arbejde undervisning og forskning og bidrag til internationale konferencer om mundtlig historie.

Da de økonomiske forhold i 2004 ikke længere gjorde det muligt at opretholde samlet set én projektlederstilling, valgte foreningen Åstedets Venners bestyrelse, der stod for projektbevillingen, i samråd med projektlederne at lukke Åstedet som kulturværksted med udgangen af 2005. Den beslutning indebar, at arkivet blev overdraget til de fagligt relevante institutioner.

Statens Mediesamling på Statsbiblioteket i Århus har fået overdraget erindringsarkivet i form af båndsamling og elektronisk arkiv med ordrette udskrifter af de bandede fortællinger. Overdragelsen omfattede desuden en video med én erindringsfortælling, tre lysbilledserier og en række radioudsendelser om nogle af projektarbejderne.

Arbejdermuseet/Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv i København har modtaget erindringsarkivet i form af

ordrette udskrifter i såvel printet som elektronisk form, selve projektarkivet og fotoudstillingen „Arbejdets mænd og kvinder“.

Til Kvindemuseet i Århus er videregivet lysbilledsamlingen „De oversete“ og et udvalg af fotografier fra udstillingen af samme navn. Desuden et udvalg af lysbilleder af kvinde- og børnearbejde fra fotoserien „Arbejdets mænd og kvinder“ ved Åge Fredslund Andersen.

Erindringsprojekterne i Århus (1982-2005) indskriver sig i den arbejderhistoriske overleverings brudte historie. Projekterne måtte ophøre, men bearbejdede erindringsfortællinger i form af bøger og forskning i form af afhandling og denne bogs artikler er tilgængelige. Det samme gælder som nævnt de fortalte erindringer i deres fulde udstrækning. De udgør et unikt udtryk for den mundtlige kultur blandt arbejdere og rummer lærerige erfaringer, som kalder på fortsat opmærksomhed.

Overleveringen af arbejderhistorie er i vores samfund en brudt historie, og mundtligheden som et særkende for arbejderkulturen er overset. Hvis man gennem erindringsfortælling vil give hverdagslivet stemme, er et spørgsmål derfor, hvordan akademikere såvel som andre kulturarbejdere da kan indgå samarbejde med fortællende arbejdere?

Svarene rummer perspektiver, der omfatter udvikling af metoder både for indsamling og for formidling af arbejderes livshistoriske fortællinger. Hvordan komme fra et historisk anlagt projekt til en pædagogisk dimension i dét arbejde? Reflekterer man over erindringens dobbeltkarakter – i form af dokumentation og selvforståelse – og over fortællearbejdet åbnes for læreprocesser, der kan føre til metodiske nyudviklinger inden for erfaringspædagogikken.



## OM ARBEJDERES LIVSHISTORIE – INDSAMLING OG FORMIDLING

*„Eine demokratische Zukunft bedarf  
einer Vergangenheit, in der nicht nur  
die Oberen hörbar sind.“*

Lutz Niethammer

Af en tidsskriftartikel forventer man ofte mere generelle og teoretiske overvejelser. Men i det følgende vil vi gribe sagen anderledes an. Bestemmende herfor er to forhold. For det første har den manglende, i bedste fald sparsomme instituering af arbejderhistorie på universiteterne og andre højere læreanstalter skabt en uensartethed i forsknings- og formidlingsbetingelserne, som indvirker på resultaterne, og som derfor ikke kan lades uomtalte. For det andet har vi gennem seks års markarbejde med indsamling og bearbejdelser af arbejderes erindringer (fortalte autobiografier) faet nogle erfaringer, som snarere rejser spørgsmål til end giver svar på mere overordnede metodiske og teoretiske problemer.

Derfor vil vi i det følgende først kronologisk beskrive det projekt, vi har arbejdet med siden 1982 – og som blot er ét af mange i landet som helhed. Derefter kommer et afsnit om formidling. Da det drejer sig om erindringer, bliver dette afsnit opdelt i: den mundtlige overlevering fra arbejdere til kulturarbejdere; disses formidling til offentlighed; et eksempel på et kredsløb, hvor arbejdere står både

for den mundtlige formidling fra arbejdere til arbejdere og for bearbejdningen til offentligheden. Afslutningsvis vil vi komme ind på nogle kulturpolitiske perspektiver, som trænger sig på, når det gælder forskning og formidling af arbejderhistorie.

### ET PROJEKT I ÅRHUS 1982-1988

#### *Udgangssituationen*

Sidst i 1970'erne havde forskningen i arbejderbevægelsens organisationshistorie vist sin politiske og pædagogiske utilstrækkelighed. Det blev en udbredt opfattelse blandt arbejderhistorikere, at der var tale om en variant af historien „set fra oven“, blot i skikkelse af arbejderklassens eget hierarki. Opmærksomheden blev derfor drejet bort fra de ledende mod de menige arbejdere, dem, der havde været med til at skabe og opretholde organisationerne i kraft af deres arbejde på virksomhederne. Deres hverdagsliv, forstået som livssammenhænge og kultur skulle belyses. Men gennem hvilke kilder? De skriftlige kilder var få, når man regner arbejderlitteraturen fra, hvad de allerfleste faghistorikere vil gøre. Ud over Nationalmuseets 3. afdelings indsamling af erindringer i 1950'erne i samarbejde med DA og LO var vi henvist til den mundtlige overlevering. Akademikere såvel som andre kulturarbejdere måtte selv være med til at skabe kildematerialet gennem indsamling af arbejdererindringer.

Mange faghistorikere var – og er – skeptiske over for gyldigheden af mundtligt baseret kildemateriale (og på trods af, at historikeres forfædre som Herodot og Saxo byggede på, hvad de fik fortalt). Men interessen for arbejderes hverdagsliv (såvel som for kvindehistorie og lokalhistorie) viser hen mod mundtlige kilder. Der tegner sig nemlig et uundgåeligt mønster: de udgrænsede samfundsklasser og -lag samt de marginaliserede geografiske egne råder ikke over

skriftlige kilder til deres historie. De skal selv fortælle, før den kan blive skrevet ned. Og i den proces er der brug for historikere på en ny måde. En vis skepsis kunne man imidlertid godt bringe med sig, også selv om man ikke er faghistoriker. Det kommer vi tilbage til senere.

En anden hæmsko for at inddrage erindringer i historieforskningen er, at de ikke er „objektive kilder“ – i positivistisk forstand. Som vi forstår det, er alle kilder præget af den, der har valgt ud og skrevet ned, ligesom tilegnelsen bærer præg af den, der senere læser. Det afgørende er, om man kan klarlægge og fortolke den subjektivt menneskelige faktors indvirkning på en given historieoverlevering. I tilknytning til erindringerne som kilde er de metodiske og teoretiske spørgsmål både af historisk, social og psykologisk art. Mindre kan ikke gøre det, om man ikke vil reducere erindringer til dokumentationsmateriale for fakta, som vi allerede kender fra andre kilder.

Erindringer er imidlertid en *særlig form* for overlevering og frembringelse af historisk viden og erkendelse. Hvordan finder den form for historisk rekonstruktion sted, som fortællerens autobiografi er et udtryk for? Hvordan kan man som forsker i sine spørgsmål forholde sig til autobiografiens dobbeltkarakter: som dokumentarisk beretning og som forsøg på selvforståelse? Fortælleren skal i fortællersituationen spænde over sit livsløb fra fødsel til fortællenutiden. Hvordan virker så hukommelse og glemsel sammen i udvælgelsen af de mange mulige beretninger? Hvad afgør fortællesynsvinklen? Hvordan virker forskerens tavse lytten og udtalte spørgsmål ind i den rekonstruktionsproces, som fortællingen er? Hvilke tabuer i fortællerens og spørgerens samtid er virksomme og skaber glemsel? Hvilke spørgsmål kan føre til belysning af fortællerens veje ind i samfundet og samfundets veje ind i fortælleren forstået som en livslang proces? (Hvordan får f.eks. samfundet uden volds-



anvendelse arbejdere til at lædere kroppens fysiske og åndelige funktioner for at kunne skaffe de daglige fornødenheder?)

Spørgsmål som de ovennævnte udspringer af det projekt, der skal beskrives i det følgende.

*Projektets begyndelse og udløbere derfra*

*Arbejdererindringer i Århus 1982-83* startede som et arbejdsløshedsprojekt for langvarigt uddannede. Det var dengang, da projektgruppeordningen endnu (og for sidste gang, sagde de i direktoratet) kunne bruges til projekter, der rakte ud over erhvervslivets behov og interesser for akademisk arbejdskraft. Med AOF som rekvirent fik vi gennem fonde i og uden for arbejderbevægelsen midler til 1½ års arbejde. Lokale fik vi stillet til rådighed af Århus kommunes Biblioteker – og de huser os fortsat. De har også løbende sørget for, at vi har kunnet have en fotograf knyttet til projektet, så alle interviewede også er blevet fotograferet.

Formålet med projektet kom til udtryk i dets titel: *Arbejdererindringer som kilde til den århusianske arbejderklassens og -bevægelses historie og kultur*. I tillid til, at den mundtlige fortællekunst i arbejderklassen ikke var død, ville vi bidrage med et kildemateriale, som kunne belyse arbejderhistorien og -kulturen lokalt i Århus. Men vi ville gøre det sådan, at det lokale perspektiv blev underordnet en mere overordnet synsvinkel. De repræsentative forskelle i arbejderklassen og -bevægelsen skulle frem. Derfor valgte vi ufaglærte og faglærte arbejdsområder, kvindefag og mandefag, højteknologiske og mere håndværksprægede arbejdsområder, (jern og metal; skotøjs- og kemisk industri; byggeriet med murere, murerarbejdsmænd, jord- og betonarbejdere; HK'ere samt ufaglærte kvinder i det hele taget). Vi sørgede herunder også for, at socialdemokratisk og kommunistisk dominerede fagforeninger var repræsen-

teret. Distinktionen mellem landarbejdere og byarbejdere havde vi for øje som en gennemgribende kategori i de andre. Vægten af landerfaringer havde vi ikke forudset.

Fra starten havde vi formidling for øje og oprettede derfor et arkiv til brug for akademikere og ikke mindre de af arbejdernes egne intellektuelle, som vil studere historien. Arkivet består af båndoptagelser, der samtidig foreligger i transskriberet form. Arbejdet med at overføre den mundtlige beretning til en skriftlig form er blevet gjort af langtidsledige HK'ere, som har været tilknyttet projektet. Hertil kommer fotografier. Efter projektets afslutning skal erindringerne så være offentligt tilgængelige – hvad de også allerede er, så vidt lokaliteterne gør det muligt.

Ud over den type formidling forestillede vi os, at vi selv skulle lave undervisningsmateriale for dermed at medvirke til at rette op på den skævhed i skolebøgernes indhold, som især SiDs skolebogs pjecer havde henledt vores opmærksomhed på. Det var et kulturpolitisk sigte. Men sådan kom det ikke til at gå. Herom senere.

For at få kontakt med fortællere inden for de arbejdsområder, vi havde udvalgt, skrev vi en pjece *Indsamling af arbejdererindringer i Århus* og delte den ud til fagforeningskontorer, biblioteker, plejehjem og dagcentre. Og så ventede vi på henvendelser. Men der skete ikke noget. Bedre gik det, da vi derefter ringede til de pågældende fagforeninger, henviste til pjecen og fik et møde stillet an. Enten fik vi en liste over mulige fortællere, eller formanden/kvinden ringede til dem, de umiddelbart kom i tanker om, og så fik vi senere mere udførlige lister. Mange af dem, vi interviewede, henviste så til andre, som de syntes også havde noget at fortælle. Kort sagt: et samarbejde af denne art forudsætter mundtlig kontakt og personligt fremmøde.

Det var vores forhåndsopfattelse, at kontakter via fagforeningerne rummede en mulig fejlkilde, idet de nok

udelukkende ville henvise til fagligt aktive arbejdere og til dem, der politisk set var efter de pågældende forkvinders/-mænds hoved. For at sikre repræsentativiteten opsøgte vi derfor også fortællere gennem dagcentre. Det var tidskrævende, og meget fa tog imod opfordringen. Vores betænkkeligheder i forhold til fagforeningerne viste sig da heldigvis også ganske overflødige. I fagforeningerne havde de stor forståelse for det nødvendige i alsidige valg af fortællere. Og hvad det politiske angik, så forholdt det sig nærmest omvendt af, hvad vi havde forudset: ikke mindst i de kommunistiske fagforeninger havde de øje for at få socialdemokratiske fortællere med.

Formidlingsmæssigt førte projektet til den arkivdannelse, som vi havde tænkt, men derudover dukkede andre udtryksformer end den mundtlige op og blev styrende for, hvad vi i første omgang kom til at formidle.

Således fik vi kendskab til Åge Fredslund Andersens fotografier af århusianske arbejdspladser i 1934, *Arbejdets mænd og kvinder*. Her så vi i fotografier forhold, som mange af de gamle arbejdere havde fortalt os om. Og disse fotografier formidler sansekongret fotografens syn på mennesker og historiske forhold. Fra tilskuerens synsvinkel fører det sete billede ad andre veje til erindringen end det hørte og kan af den grund også dermed kalde andre sider af det levede liv frem. Heri lå en tilskyndelse for os til at knytte billeder og fortalte/skrevne erindringer sammen til én form. Men Åge Fredslund Andersens kunstneriske syn på arbejderen var os også en tilskyndelse og udfordring. Han var som fotograf ikke kun iagttagere. „Han arrangerer de sete linjer og former, der fremhæver arbejderen som skabende menneske. Arbejdernes ansigter lyser af fagstolthed og optimisme, og arbejdet fremtræder som den proces, hvori mennesket behersker naturen og udvikler sin egen styrke“. (*Arbejdets mænd og kvinder*. Side 12).

## OM ARBEJDERES LIVSHISTORIE

At den samme proces så finder sted under kapitalismens menneskeødelæggende former, trænges hos Åge Fredslund Andersen i baggrunden eller lades helt ude af synsfeltet.

Med hans billeder som udgangspunkt ville vi bearbejde erindringer, så de i det dokumentariske og holdningsmæssige fik det i forgrunden, der hos fotografen trænges i baggrunden. Med erindringsuddrag ville vi belyse, at billederne af smilende arbejdere ikke er udtryk for de dårlige arbejds- og lønforhold, men for Åge Fredslund Andersens evne til i fotografiet at udtrykke sit humanistiske menneske- og kultursyn. Vi ville gerne have frem, at hvad fotografen ser som dominerende træk hos arbejdere, er udtryk for en vision – der ikke kan blive virkeliggjort under kapitalismen – tværtimod kan den blive trådt ned og knægtet.

Det var vores overvejelser bag udstillingen og bogen *Arbejdets mænd og kvinder* og et ofte holdt lysbilledforedrag af samme navn.

I projektet gik vi efter det fortalte, men i ét tilfælde fik vi fra et plejehjem en henvendelse om, at der var en forhenværende murerarbejdsmand, fagforeningsformand og forretningsfører i SiD, som på grund af en hjerneblødning ikke mere kunne huske, men han havde gennem sit lange liv skrevet meget, og det materiale skulle vi have til arkivet. Da vi kom op i Christian Christiansens hjem, hang imidlertid på alle væggene ganske tæt de mest farverige malerier med motiver fra et helt liv. At maleren var den samme som den Christian Dansker, vi havde hørt så meget om gennem de gamle murerarbejds mænd, gik snart op for os. Men ingen havde fortalt, at Danskeren havde malet, da han blev pensioneret. Det fik vi kun at vide, fordi vi selv kom til stede.

Dette er ikke skrevet for at videregive oplevelsen, men for at sige noget om, hvilke funktioner vi fik. For det første kunne vi (på baggrund af en tilfældighed, da ingen af

os er uddannet kunsthistoriker) se den internationale nai-  
vistiske traditions udtryk i maleriernes motiver og farver.  
For Christian Dansker og hans kone var de blot udtryk  
for en fritidsbeskæftigelse for hans egen fornøjelses skyld.  
At billederne skulle have betydning i en kunstnerisk og  
arbejderhistorisk sammenhæng, forekom usandsynligt,  
både for Christian, da han lavede dem, og for hans kone  
Erna, der nu havde dem hos sig. Ét af billederne havde han  
dog givet sit forhenværende forbund – murerarbejds­  
mænd på byggeri – men ellers hang de fleste uden rammer. Og  
havde vi ikke medvirket til, at de blev testamenteret Mu-  
rerarbejds­mændenes Fagforening i Århus, så kunne de  
ved en påkommende flytning være blevet spredt for alle  
vinde.

En konsekvens af vores syn på malerierne blev, at de blev  
udstillet, dels i kunstens verden – på Århus Kunstmuseum,  
dels i arbejderne – på Arbejdermuseet i København, SiDs  
skoler og SiDs forbundshus i København. Malerierne som  
udstilling betragtet skulle tjene til på den ene side at vise,  
at arbejdere med deres egen autentiske udtryksform har en  
plads i kunstens verden. På den anden side skulle dens for-  
mål være at udvide arbejderes forestillinger om, hvad de  
egentlig kan. Når Christian Dansker ikke var kendt som  
malende blandt sine forhenværende arbejdskammerater,  
er det ikke kun, fordi han holdt det for sig selv, men også  
fordi han brød med sine egne forestillinger om, hvad en  
børste og murerarbejdsmand er. Der har ikke været plads  
til det sind og den kunstneriske sans, som malerierne gi-  
ver skikkelse til. Det er ikke et privat problem, men et ud-  
tryk for, at den samfundsmæssige klasse- og arbejdsdeling  
også på den måde slår igennem og bestemmer, hvad der  
hører sig til. Malerierne er blevet til på trods af klasse- og  
arbejdsdelingen, som en indirekte protest imod den. De vi-  
ser, at et menneske har langt flere talenter, end samfundet

tillader udfoldet. Maleriet er ikke nødvendigvis en eksklusiv udtryksmåde, den kunne – under andre samfundsforhold – være folkelig.

At vi ikke lod det blive ved udstillingen, men også lavede en bog *Christian Danskers erindringsverden*, skyldes, at man i malerierne ikke umiddelbart kan se, at de er erindringsbilleder. Det forudsætter, at man kender Christian Danskers livshistorie. Da vi lærte ham at kende, var det for sent at få ham til at fortælle sine erindringer, men hans arbejdskammerater kunne fortælle *om* ham, og så stod bogen *Børster* i hans reol – udgivelsen af det meste af hans erindringer, som de var skrevet til Nationalmuseets 3. afdelings indsamling i 1950'erne. Ved at kombinere de skriftlige og mundtlige overleveringer med malerierne kunne vi få det livshistoriske forløb i billederne frem. Således blev bogen et udtryk for, at malerier kan være kilde til arbejderhistorien og udvide vores indsigt i arbejderkulturens mange former som levet liv og som overlevering.

I ét tilfælde satte selve interviewprocessen en skriveproces i gang, der førte til en udgivelse. Den første, vi interviewede, murer Svend Ejnar Rasmussen havde i sin ungdom været referent for Demokraten i Hadsten. Da han fik udskriften af sit interview, blev han så fortørnet over den sproglige form, at han gav sig til at skrive. Det andet ville han ikke være bekendt – om end det var, som transskriptioner af talt sprog normalt er. Vores funktion blev da den at holde skriveprocessen flydende, hver gang han syntes, at nu var det nok. På baggrund af interviewet havde vi jo en sammenhæng at spørge ind i. Resultatet blev Ejnar Rasmussen: *En murersvend tager form*. Med den bog blev vi klogere på, hvilken selvrespekt og glæde det at skrive sine erindringer kan være forbundet med. Bogen kaldte ikke mindst hans erindringer om hans svendestykke frem og følelsen var den samme som dengang.

I ét tilfælde har vi bearbejdet et interview til udgivelse i sin helhed, samtidig med at vi har lavet en video. Det gælder Henry Mogensen: *Ét er sikkert – alt forandres*. Videoen *Jeg hedder Henry Mogensen* er lavet i samarbejde med fotografen Mogens Laier.

Tilskyndelsen til at lave en bog lå især i Henrys måde at fortælle på. Han bestræbte sig hele tiden på at komme tilbage til situationer, sådan som de engang var blevet sanset og gennemtænkt. Herfra fortalte han med de faktiske og mulige forandringer for øje.

Fordi vi var til stede, mens beretningen blev til, erfarede vi, hvordan omhu med detaljerne og fordringerne over for de større sammenhænge forbinder sig med fortællerens måde at leve på. Hertil kommer, at fortællingen som historisk kilde betragtet er interessant.

At dette interview også blev til en video, hang i første omgang sammen med, at vi efter afslutningen af det konstaterede, at Henry havde fortalt i 12 timer, og vi havde siddet og lyttet til ham, koncentreret om fortællingen, hans ansigtsudtryk og bevægelser. Det måtte andre også have del i.

Når man laver bøger, forsvinder mange kvaliteter i fortælsituationen: ansigtets mange aldre, som i glimt træder frem gennem fortællingens forløb; hændernes og kroppens præg af arbejdet; de mimetiske genoplivelser af givne arbejdsprocesser og situationer – betydningsgivende udtryk, som videoen kan indfange. Her er den livshistoriske kronologi fra fortællingen bevaret, men koncentreret om de faglige og arbejdsmæssige forhold. Således har vi gjort, fordi den er tænkt brugt i undervisning. Ved at kombinere bog og video kan man måske mindske det pædagogiske problem, at mange elever i faglige sammenhænge er vanskelige at motivere til at læse.

*Arbejdererindringer fra jern og metal. 1984-85*

Samarbejdet med fagforeningerne havde udviklet sig gennem den forudgående erindringsindsamling, og vi kunne ikke forestille os at holde inde, tværtimod behøvede vi en længere læretid.

Efter den meget brede indsamling ville vi gerne indskrænke arbejdsfeltet, så vi bedre kunne fordybe os i de repræsentative forskelle, som vi havde for øje i det første projekt. Af mange forskellige og forklarlige grunde er der en tendens til at beskrive de ufaglærtes historie isoleret fra de faglærtes, kvindernes fra mændenes, landarbejdernes fra byarbejdernes, socialdemokraternes fra de øvrige arbejderpartiers, som igen falder ud i sine enkelte fremstillinger hver for sig. Da disse forskelle – økonomisk, socialt, kulturelt og ikke mindst fagpolitisk – er virksomme i dag og har været det i over 100 års arbejderhistorie, ville vi gerne belyse dem både historisk og aktuelt. Derfor afgrænsede vi vores projekt til jern- og metalarbejdere. På den måde kom vi til at arbejde sammen med SiD Jern og Metal, Kvindeligt Arbejderforbund, Dansk Metal og Dansk El-forbund, alle i Århus.

Formålet var for det første at indsamle og bevare de erfaringer, som jern- og metalarbejdere har gjort og gør. For det andet at bearbejde og formidle det indsamlede materiale i en pædagogisk form. Arbejdet kom til at vare 1½ år og blev finansieret af fagforeningerne med tilskud fra Århus amt, kommune og enkelte fonde.

Fagforeningerne gav udtryk for, at de gerne ville have et materiale ud af det, som de kunne bruge i det faglige arbejde. Det vil f.eks. sige, at arbejdsforholdene skulle belyses både i fortid og nutid, så man på den baggrund kunne diskutere fremskridt og tilbagestående. I de historisk og etnologisk prægede erindringsindsamlinger gælder det, at jo ældre en fortæller er, des mere værdifuld som kilde. Den tradition havde vi imidlertid faet anfæg-



tet i det forudgående projekt, idet en gruppe ungarbejdere under en faglig konference havde sagt, at det ikke kunne nytte, at vi ventede med at interviewe dem, til de blev pensioneret, for med det arbejdsmiljø, de færdedes i til daglig, nåede de rimeligvis ikke pensionsalderen. Og i øvrigt havde de allerede så meget, de gerne ville fortælle – mens de endnu kunne huske det. På den baggrund brød vi da med traditionen og inddrog de unge arbejdende som fortællere. Det er den eneste måde, hvorpå man kan føre historien ajour gennem erindringsgenren. Og hermed får man også muligheder for at udnytte et kulturpolitisk potentiale, som ligger i erindringsgenren, men som ikke kan komme frem, hvor der er 20-30 år mellem fortællernes arbejdsliv og nutidens. Med den afstand er det så snublende nært at konkludere: hvor herligt vidt vi har bragt det! Når de unges beretninger kommer med som en målestok for fortidens forhold, kompliceres konklusionerne på en anderledes præcis måde. (Der er imidlertid et praktisk og økonomisk problem ved at skulle interviewe dem, der er i arbejde. For alle parter er det uoverkommeligt at skulle lægge interviews som en art aftenarbejde ved siden af det daglige. Fagforeningerne betalte fortællernes tabte arbejdsfortjeneste, så de kunne interviewes i arbejdstiden.)

Projektet førte gennem interviews, møder og mange inspirerende diskussioner med fagforeningerne frem til bogen *Undervejs – 15 fortællinger om fællesskab*.

Som ved indsamlingen af erindringerne valgte vi her at få repræsenteret ufaglærte og faglærte, kvinder og mænd, socialdemokrater, kommunister og uorganiserede samt unge og gamle og inden for disse grupper arbejdere fra såvel land som by. Kronologien i bogen er bestemt af, hvornår det fortalte udspiller sig. I den enkeltes fortælling følges kronologien i fortællerens livsløb, dels gennem biografiske

## OM ARBEJDERES LIVSHISTORIE

tekster, dels gennem erindringsuddrag. Hovedvægten i det dokumentariske ligger i arbejdslivsskildringer.

De 15 fortællinger er sammensat sådan, at de mangfoldige, virkelige forskelle i arbejderklassen træder så uundgåeligt stærkt frem, at det siger noget om, hvilke abstraktioner man skal kunne foretage for at komme til enhedsbegrebet – og realiteten – lønarbejder/arbejderklasse/arbejderbevægelse. Men heldigvis siger erindringerne også noget om, hvilke holdninger og traditioner der gennem de forskellige livsfaser kan hæmme eller fremme indsigt i klassetilhørsforholdet, og dermed hvilke veje der fører ind i fagbevægelse og arbejderbevægelse. Hvis man havde troet, at den historiske udvikling forløber lineært, så giver erindringerne anledning til en anden opfattelse. Med et synsfelt, der spænder fra den ældste fortæller (f. 1899) til den yngste (f. 1956) tegner der sig ud fra socialisationshistorierne et nærmest spiralisk udviklingsforløb. Forhold, som er ændret i de større byer, lever videre på landet: f.eks. børnearbejde, skolemestertugt, fagforeningsfjendskhed. Arbejdsmiljøforhold, som arbejdere accepterer på landet og på de små virksomheder, har de fået afskaffet i byen og på de store virksomheder. Og når en genkommende bevægelse i den danske arbejderhistorie er vandring fra land til by, fra landbrug til industri, kommer fagbevægelse og arbejderbevægelse igen og igen til at stå med de samme problemer. Hverdagslivets historie kan skærpe opmærksomheden heroverfor. Og set som historieskrivning fremkalder erindringerne også opmærksomhed overfor, hvor mange værker der er skrevet på baggrund af udviklingen i København. Lokale erindringsprojekter som det pågældende kan være med til at nuancere billedet af fortiden og nutiden: levevilkår, som faglærte arbejderfamilier har lagt bag sig i historien, genfindes i de ufaglærtes forhold i dag; arbejdsmiljø- og lønforhold, som mændene

har lagt bag sig, gælder for kvinderne den dag i dag. Udviklingen finder sted forskudt og uensartet, geografisk, socialt og kønsmæssigt.

Erindringerne får frem, hvilke demokratiske kræfter der søger at komme til udtryk, og hvilken betydning fagbevægelsen har for den enkelte på arbejdspladsen i de processer. Det kan bl.a. ses i spørgsmålet om Betalt Frihed til Uddannelse. At det her er de ufaglærtes forbund, der presser på, kan de ufaglærtes socialisationshistorier give en baggrund for at forstå. De allerfleste ufaglærte er blevet kendt uegnet til en længerevarende undervisning. Derfor skal de først ud af skolen. Og derefter skal de finde ud af at oplære sig selv til de ofte utroligt forskellige jobs, de får. De faglærte får tid afsat til uddannelse til ét job – de ufaglærte skal selv finde ud af det med de mange slags arbejde. Den historiske lovmæssighed står nu til diskussion på det faglige og politiske plan.

En udløber af jern- og metalprojektet blev jubilæumsskriftet *Hverdagsliv. Tre arbejderkvinders fortællinger* til KADs Århus-afdeling, da den blev 85 år. Inspirationen kom gennem samarbejdet i metalprojektet. Hensigten med bogen skulle være at belyse organisationens historie gennem almindelige kvinders liv over 3 generationer (f. 1904, 1931, 1951). De skulle have arbejdet inden for rengøring og fabrik, som er forbundets dominerende arbejdsområder. Jubilæer er ofte en fest for dem, der repræsenterer medlemmerne. Denne bog skulle være en gave til alle 5.000 medlemmer – en demokratisk tanke, set i forhold til både medlemmerne og historieskrivningen og den historiske erkendelsesmåde.

Fordi bogen er socialisationshistorisk bygget op, får man belyst de usamtidige forhold på land og i by og mellem generationerne. Den ældste kvinde har et liv, som forbinder hendes historie bagud med kvinderne i *Raske Fjed*, udgi-

## OM ARBEJDERES LIVSHISTORIE

vet 1932. Børnefødsler, sygdom og dødsfald – og arbejde næsten døgnet rundt. Men hendes historie peger også på en usædvanlig måde fremad i historien. Hun er vokset op i et ufaglært arbejderhjem i Århus med en fagligt og politisk aktiv far. Således bliver hun selv socialdemokrat og fagligt aktiv som tillidskvinde og i alderdommen som medstifter af veteranklubben i fagforeningen. Den ældstes erindringer sammenholdt med de to efterfølgende yngres illustrerer den ikke-lineære udvikling i arbejderkvindernes historie.

Man kunne tro, at den erindring, der ligger mellem den gamle og unge, ville skille sig ud, fordi den er fortalt af en fagforeningsforkvinde. Ofte er nemlig organisationsfolks erindringer styret af deres placering i institutionen og bidrager dermed ikke til hverdagslivets historie, men til organisationshistorien. Sådan ikke i dette tilfælde. Fortælleren sætter sig tilbage til sin barndoms fattigdom og fortæller derudfra. (I *Undervejs* er der tilsvarende eksempler med mandlige fagforeningsformænd. Om mulige årsager hertil senere).

I den yngstes erindringer samles elementer af de forudgåendes erfaringer, og nye kritiske dimensioner kommer til – ikke uden efterdønninger af kønsrollediskussionerne i 70'ernes begyndelse. Således er bogen på én gang et bidrag til arbejderhistorien og arbejderkvindernes historie.

### *Arbejderkultur –*

*et erfaringspædagogisk udviklingsarbejde. 1987-88*

Det næste delprojekt blev gennemført i et samarbejde med Kvindeligt Arbejderforbund i København, som stod for økonomien, og med den lokale afdeling i Århus.

En del af forhistorien til projektet må med for at forklare, hvordan man kommer fra at se erindringerne som et kildemateriale til at se dem som mulige lærestykker med

en egen socialpædagogik. Bertolt Brecht skriver: „Også den enkelte har sin historie. Man ved, hvilken nytte nationerne har af at nedskrive deres historie. Samme nytte har det enkelte menneske af at nedskrive sin historie. Me-ti sagde: Enhver bør være sin egen historieskriver, så vil han leve omhyggeligere og mere fordringsfuldt“. (*Me-ti*, s. 98). Man kan betragte Brechts tanke som en poetisk og etisk sandhed, men den må efterprøves med et spørgsmål: Sker det? Eller: Hvordan kan det ske? Hvordan kan det at fortælle sine erindringer danne kernen i et forsøg på at udvikle en pædagogik?

Gennem de ca. 100 interviews, vi har været med til, har der – deres forskelligheder til trods – været ét gennemgående træk: i interviewsituationen opstod en særlig form for koncentration og dynamik, og vi gik løftede derfra. I vores kultur har vi ikke (ikke mere?) tradition for at sætte os sammen og lytte til hinanden, så længe den, der taler, har noget at sige. Derfor ved vi fra vores hverdag heller ikke stort om de sociale, psykologiske og kulturelle konsekvenser for udvikling af fællesskab, en sådan erfaringsformidling kan have. Når den fællesskabsdannende situation var opstået under vore interviews, både for den, der fortalte sin livshistorie i sammenhæng, og for dem, der lyttede, rejste der sig et spørgsmål: Når vi som kulturarbejdere – lyttere og spørgere – havde oplevelser af en særlig form for nærvær, som skærpede vores evner til at lære, hvorfor skulle arbejdere så ikke bringes i tilsvarende situation?

At der var et muligt pædagogisk hold i vores egne erfaringer, havde vi haft muligheder for at afprøve i det små på enkelte faglige kurser for arbejdende og arbejdsløse (syersker og socialpædagoger), hvor vi stod for den første dag af et ugekursus, samt på AOFs Daghøjskole *Det ældre Århus*. Princippet i forløbene var ens: vi viste lysbilledforedraget, *Arbejdets mænd og kvinder* som eksempel på, hvordan

„den lille historie“ kan indarbejdes i „den store“, samtidig med at det er den mundtlige overlevering, der er bærende. Derefter skulle deltagerne i gang med at fortælle dele af deres egen historie. Temaet kunne være givet, f.eks. hvordan forholdene under opvæksten og herunder skoletiden har fremmet eller hæmmet lysten til at uddanne sig.

Det viste sig, at bringer man arbejdere sammen om deres egen historie, har de et emne, som de selv har bedst forstand på. Som underviser undgår man (i hvert fald fra starten) at genfremkalde deltagernes mindreværdsfølelser fra skoletiden med de blokerende konsekvenser, det har. Og man får i grupperne skabt et socialt rum, som alle kan spørge ind i – under kurset og eventuelt også bagefter.

Men hvordan komme fra disse spredte erfaringer til et forsøgsprojekt? Vi vidste ikke, at i hvert fald KAD og SiD arbejder med at udvikle pædagogikken i deres faglige kurser. Den viden kom senere. Men vi kendte diskussionerne om en erfaringsbaseret pædagogik – at man skal tage udgangspunkt i deltagernes egne forudsætninger. Da vores idé faldt sammen med, at der var forsøgspenge til revision af fritidsloven, det såkaldte 10-punktsprogram, søgte vi midler hos Direktoratet for Folkeoplysning. De holdt os hen 1 år, indtil de afslog med den begrundelse, at projektet, „var for omfattende“. At statens midler ikke skulle bruges til at udvikle en arbejderpædagogik for, kunne de ikke få sig til at sige lige ud. Men nu ved vi det.

Gennem KAD i Århus fik vi knyttet kontakten til forbundet i København. Her så de en sammenhæng mellem vores oplæg og deres egne intentioner om udvikling af uddannelses- og kulturarbejdet i forbundet. Formålet med forsøgsprojektet blev: *at* udvikle en erfaringsbaseret pædagogik, hvor deltagernes egne erindringer er undervisningsmateriale; *at* bidrage til udvikling af en historiebevidsthed, som kan bevirke, at den enkelte deltager, dels kan se sig

selv som led i arbejderklassens udvikling, dels kan erkende en given situation som foranderlig; *at undersøge*, om en kønsopdeling af deltagerne virker ind på det pædagogiske forløb.

Arbejdet blev organiseret i to studiekredse – med hver ca. 12 deltagere over 10 gange à 4 timer. Den ene gruppe bestod udelukkende af KAD'ere, den anden halvt af kvinder fra KAD, halvt af medlemmer fra SiD Jern og Metal. Begge grupper omfattede arbejdende og arbejdsløse samt pensionister og efterlønnere. Aldersmæssigt var de fra først i 20'erne til i 70'erne. Denne sammensætning af grupperne byggede på, at vi gennem interviews af netop både de unge og gamle havde oplevet, at vores egen forståelse af forskelle og ligheder mellem generationerne blev korrigeret og nuanceret. Og hvad angår de arbejdsløse og pensionister/efterlønnere, så havde vi oplevet deres mange ressourcer, såsnart de ikke har en outsiderposition. Derfor ville vi bringe dem sammen med de arbejdende.

At alle deltagere var ufaglærte, havde flere grunde. Som vores uddannelsessystem fungerer, er det blandt de ufaglærte, man møder den største afstand mellem faktiske intellektuelle ressourcer og varigheden af ophold i uddannelsessystemet. Og da det netop er de ufaglærtes forbund, der er mest aktive i udvikling af det pædagogiske, er det ikke tilfældigt, at det er KAD, vi primært arbejdede sammen med. SiD var med på den måde, at forbundet betalte deres gruppedeltageres tabte arbejdsfortjeneste og tog del i de indholdsmæssige diskussioner.

Indholdet i studiekredsene blev delt op i 4 faser. Som en introduktion til den enkeltes „lille historie“ gav vi eksempler på, hvordan den enkeltes historie kan ses som del af „den store historie“ (lysbilledforedrag, skrevne erindringer, film). Og alle fik muligheder for at fortælle. Herefter fulgte interviewsfasen, hvor deltagerne skulle fordy-

## OM ARBEJDERES LIVSHISTORIE

be sig i den enkeltes erindringer – fortælle, lytte, spørge. Gruppevis valgte de en fortæller, som over to gange skulle fortælle om sit liv fra barndom til voksentid/alderdom. Herefter skulle grupperne bearbejde interviewene med henblik på artikel eller båndudsendelse. Afslutningsvis fremlagde grupperne de færdige resultater for hele holdet og gjorde rede for, hvilke problemer de var løbet ind i gennem forløbet. Adskillige var også gået i gang med at skrive deres erindringer.

Selv om studiekredsene var et pædagogisk projekt, havde vi holdt fast i tanken om at indsamle erindringer. Så de deltagere, der ikke blev interviewet i studiekredsen, skulle interviewes af os undervisere uden for den sammenhæng. Sådan blev det også med den første studiekreds, som var et rent kvindehold. Den tid, vi skulle have brugt til at interviewe deltagerne på det blandede hold, blev i stedet brugt til at lave en opfølgende studiekreds for kvindeholdet. Da de nemlig havde opdaget, at de selv har en historie, at deres hverdagsliv er historie, ville de gerne vide noget om „den store historie“ og lære at læse bedre. Kombinationen af de interesser kunne vi tilgodese ved at bruge arbejderlitteraturen som væsentligste undervisningsmateriale i den opfølgende studiekreds, som forløb over 8 gange. Ud fra temaer, de havde været inde på i deres egne fortællinger, tilrettelagde vi et forløb, hvor strukturen var socialisationshistorisk sammenkoblet med kronologien i „den store“ historie fra 1870'erne til 2. verdenskrig. Litteratur supplerede vi med eksempler på organisationshistorie, tidslinjer, vi selv lavede, og et enkelt foredrag. En gennemgående tematik i hele forløbet var forholdet mellem individ og samfund – ikke betragtet som modsætninger, men som dialektiske og livslange processer fra og til individer og institutioner. På den måde blev der på et analytisk plan også en sammenhæng mel-



lem den første studiekreds og den opfølgende.

Sammenholder man formålene med studiekredsene med forløbene, kan man sige, at først med den opfølgende studiekreds om arbejderlitteratur, som ikke var planlagt fra starten, blev formålene indfriet. Det viste sig, at inden for et forløb på 10 gange kan man ikke både komme ind i den store historie og tilegne sig de metoder, der er nødvendige for at kunne få den enkeltes historie frem, bearbejde den og formidle den. At fordybe sig i den enkeltes historie er så krævende en læreproces, både for dem, der skal fortælle, og for dem, der skal lytte og spørge, at det tager al opmærksomhed og energi. Derfor blev vores konklusion, at studiekredsene om interviews og arbejderlitteratur skal følges ad. Springer man de enkeltes historie over, vil underviserne ikke kunne tilrettelægge studiekredsen om arbejderlitteratur ud fra kendskabet til deltagerens historie, og deltagerne vil have svært ved at holde sig til de andres historie, hvis de ikke havde haft muligheder for at fremlægge og diskutere deres egen. Springer man arbejderlitteraturstudiekredsen over, stopper man ved det første skridt i en historisk erkendelsesproces: ved den enkeltes historie. Derved kan man frustrere den opståede interesse for at se ud over sit eget livs rum- og tidshorisont. Til de kvindepædagogiske intentioner, der også var med forsøget, kunne vi kun bidrage med den erfaring, at tager man udgangspunkt i deltagerens erindringer, aftegner der sig ganske vist forskellige socialisationsmønstre, men næppe således at man kan argumentere for en særskilt kvindepædagogik.

*Fotoudstillingen „De oversete“, 1988*

Siden vi fik kendskab til Åge Fredslund Andersens *Arbejdetts mænd og kvinder*, har vi haft lyst til at følge dem op med fotografering af århusianske arbejdspladser i dag. Fotografier kan ligesom erindringer dokumentere historisk

## OM ARBEJDERES LIVSHISTORIE

givne tilstande og forhold og kan således medvirke i processer, hvor arbejdere rejser spørgsmål om forholdenes uforanderlighed.

På den baggrund gik KAD på forbundsplan ind i et projekt, der omfatter fotografering af KAD'ere på kvindearbejdspladser inden for rengøring og fabrik. Marianne Grøndahl står for fotograferingen, og vi tilrettelægger og skriver teksterne. Udstillingen skal have premiere på KADs kongres 2. oktober 1988. Efteråret 1989 skal den på Arbejdermuseet i København og inden da til Århus. Som til udstillingen *Arbejdets mænd og kvinder* laver vi i tilknytning til *De oversete* også en bog, som kan sikre en større udbredelse af billederne, end en udstilling kan.

## FORMIDLING

Når vi taler om formidling i sammenhæng med arbejdererindringer, har processen to aspekter: dels fortællerens/arbejderens formidling til kulturarbejdere, dels kulturarbejderes videregivning af fortællerens erindringer til offentligheden.

### *Arbejderes formidling til kulturarbejdere*

Da vi begyndte på at indsamle erindringer, nærede vi en usikkerhed: kunne vi hjælpe fortællerne til ikke at fortabe sig i anekdoter og andre uvæsentligheder? Som en støtte havde vi udarbejdet et omfattende spørgeskema, som vi lagde ved siden af os, når vi stillede båndoptager og mikrofoner op. Vi gik til sagen, som om arbejderne ikke er de faktiske eksperter på deres eget liv. At de i hverdagslivet har udviklet en evne til at fortælle, det havde vi tillid til, så megen for-kundskab havde vi. Men at arbejdere også i mange tilfælde lægger en plan for, hvad de vil fortælle, forestillede vi os ikke. Heldigvis fik vi ret tidligt i forløbet en tilrettevisning af arbejdsmand Alfred Kristensen. Vi stillede vores forbe-

redte spørgsmål og holdt en lidt munter tone, da han pludselig afbryder os: „Ja, det var nu ellers ikke sådan, jeg havde tænkt mig at begynde.“ Det blev en meget alvorligt og bevægende beretning, han gav videre til os. Fra da af sørgede vi for altid mindst at komme to gange til samme fortæller, sådan at fortælleren kan tage initiativet til at begynde med. Så kan vi supplere med spørgsmål de efterfølgende gange. Og interviewet varer så lang tid, fortælleren har noget at ville berette. At der er fortællere, som helst vil i gang ved at få stillet spørgsmål, ændrer ikke ved vores principielle holdning: at fortælleren er ekspert på sin livshistorie. Den fremgangsmåde giver udfoldede fortællinger i modsætning til den situation, hvor interviewer spørger ud fra det, vedkommende har læst og finder vigtigt, og som fortælleren i mange tilfælde ikke kender til eller ikke har tænkt over. Det giver let interviewsituationen karakter af overhøring og hæmmer fortælleevnen. Spørgeskemaet ved siden af mikrofonen kom efterhånden ned under bordet og endte i tasken. Så kunne det bruges ved genhøring af båndet inden et opfølgende interview. Den medbragte skepsis var ikke til at holde i live ret længe. Når arbejdere får mulighed for at fortælle om deres liv for at få arbejderhistorien frem, så er de allerfleste indstillet på, at det drejer sig om et arbejde, og deres intentioner er ikke at underholde, men at få deres livserfaringer frem – så smertelige som de i mange tilfælde er.

Hvor vi i begyndelsen af interviewarbejdet var meget styret af etnologiske traditioner (af typen: Hvor boede I? Hvor mange værelser havde I?), blev vi i tiltagende grad opmærksomme på den side af fortællingen, der angår selv- og samfundsforståelsens historie. Ikke sådan at vi prissag det dokumentariske i alle dets mange aspekter, men sådan at vi begyndte at lytte på en anden måde – skærpede vores lytten mod det, der *ikke* blev sagt og begyndte at spørge ind i det, der blev holdt tilbage. Vi måtte lære at tænke over pauser-

nes betydning i interviewet. Rummer de udtalte konflikter, eller er de et udtryk for, at der ikke er mere at sige om netop det emne? Vil man arbejde med dobbeltkarakteren i erindringen: dokumentation og selvforståelse, så kommer man også som interviewer til at arbejde med sine egne tabuer. Skyldes tavsheden, at fortælleren ikke vil overskride visse normer i samfundet/i arbejderbevægelsens egen selvforståelse/i sin egen selvforståelse? Eller skyldes tilbageholdenheden, at interviewereren ligger under for tabuer, som hindrer vedkommende i at stille de relevante spørgsmål? Det vil sige, at fortæller og interviewer sammen arbejder op imod personlige og samfundsmæssige tabuer. Hvor grænsen går, afgøres i hvert enkelt tilfælde – men på fortællerens præmisser.

Til spørgsmålet om, hvad der fortælles, og hvad der forbliver i ordløshed, hører også tidsfaktorens indvirkning på fortællesituationen. Vi blev især opmærksomme på problemet i forbindelse med interviews af de unge – dvs. dem, der er i arbejde. Det at fortælle sine erindringer er ikke som at afspille et bånd. Det er et hårdt arbejde – og det kræver en egenrytmisk tid. En afvisende holdning hos fortælleren overfor at udfolde givne spørgsmål kan skyldes, at interviewet får hidtil fortrængte problemer til at dukke frem og trænge sig på for at blive socialt tilgængelige i sproget. Men har fortælleren ikke tid til eftertanke fra den ene interviewgang til den anden, og virker problemerne uoverkommelige på baggrund af hverdagens arbejdspress, så kan uafklaretheden få fortælleren til at bruge sin energi på at holde sig og os på afstand af de spørgsmål, der trænger sig på.

Interviewsituationen er socialt og psykologisk kompleks – så hvordan få en vis orden på beretningen, hvordan give livshistorien form? På forhånd lægger vi én retningslinje for fortællingen: den livshistoriske kronologi. Den

skal selvfølgelig ikke følges slavisk, men tendentielt. Ved at vælge den struktur appellerer man til fortællekunsten i den forstand, at fortælleren sætter sig tilbage til situationer dengang, som de var for sanserne og tankerne, og i bogstaveligste forstand henrykker sig selv og tilhørerne. Man kan aflæse et skift i tonefald, intensitet i stemmen, i ansigtsudtryk og bevægelser, hvis man bryder ind med et spørgsmål. Fortælleren rykker som i en afbrydelse ind i fortælle tiden og svarer hastigt – for derefter at vende tilbage til det fortalte tid med dens særlige form for koncentration og intensitet. Henrykketheden er ikke udtryk for en sammensmeltning med fortiden, tværtimod er den forbundet med en form for distance – det fortalte har en art objektiv karakter, som fortælleren f.eks. kan markere ved en slags omkvæd, der kommenterer det fortalte: „Og det var så i sin orden“, „Skulle man nu have troet det?“, „Ja, vi var fattige“. I tonefaldet kan der ligge resignation, eller det kan udtrykke indignation og vrede over, at nogle kunne gøre det så vanskeligt for mennesker at skaffe føden – at overleve. Og således inddrages også tilhørerne: „Men hvad var der at stille op?“, „Synes I ikke også, at det er for galt?“ I tilhørernes ansigtsudtryk ligger svaret – ikke hørbart, men i situationen virksomt under fortællingens udformning.

For så vidt magt er glemsel, så indebærer den livshistoriske retningslinje, at fortælleren skal tilbage til den fase i sit liv, hvor magtesløsheden var mest omfattende, barndommen. Måske er det deraf, fortællingens kilde springer i sindets åbenhed hos fortælleren – og hos dem, der lytter.

En side af erindringsinterviewene har været meget lidt drøftet i de historiskfaglige sammenhænge, nemlig den psykologiterapeutiske. At fortællingen har sådanne virkninger, kan ytre sig i et: „Åh, det har lettet mig sådan at få fortalt“. Hvordan bliver vi som interviewere klogere på den side af fortællesituationen?

## OM ARBEJDERES LIVSHISTORIE

Den livshistoriske kronologi, hvilke erkendelsesmuligheder giver den, og hvilke sætter den overstyr? Så vidt vi har erfaret, skaber den et problem for spørgerne, hvis fortælleren ikke selv har øje for erindringens dobbeltbevægelse mellem før og nu. Hvordan sætte den tankeproces i gang, når man starter forfra? Det er et spørgsmål, som forbinder sig med arbejdererindringens dobbeltkarakter af på én gang at være socialhistorie og bevidsthedshistorie: socialisationshistorie.

At socialisationen er en livslang proces, og at den som sådan er virksom i interviewsituationen, fik vi et bevis på i vores jern- og metalprojekt. På grund af fagforeningernes væsentligste interesse i den faglige side af erindringerne, besluttede vi, at det var tidsspilde at spørge til den del af livshistorierne, der gik forud for læretid og ungarbejde. Men det holdt vi kun i hævd ganske få gange, for vi fik ikke dybde i interviewene, og fortællingerne blev noget distancerede og afmålte. Det kan forstås på den måde, at barndommen og ungdommen ikke overstås. Opvæksten er virksom i de senere aldersfaser med spor, der er lagt ud, som enten skal ændres eller følges. Afskærer man i fortællingen den første fase i socialisationen, så svæver selv sagt det efterfølgende i den blå luft, og det egentlige erindringsarbejde kan ikke få rodfæste – hverken for fortæller eller for spørger.

I interviewsituationen møder fortælleren op med sit levede liv i en del af samfundet, hvor kulturarbejdere sjældent kommer eller kommer fra, og hvor det er det talte sprog, der tæller. Kulturarbejdere møder frem med kendskab til samfundshistorien i dens sociale, økonomiske og politiske dimensioner fra en verden, hvor det derimod er skriften, man bygger sin viden på. Disse forskelle i forudsætninger kræver, at gensidige læreprocesser kommer i gang. Det må også være vejen til at finde ud af, hvordan en

historieformidling får karakter af eksemplarisk læreproces i Oskar Negts Forstand.

Autobiografiens dobbeltkarakter af dokumentation og selvforståelse kan man være opmærksom på i interviewsituationen, ligesom man kan have den for øje eller se bort fra den i bearbejdning og formidling. Hvad man gør, er dels afhængigt af, hvilke traditioner man bygger på, dels af kulturpolitiske intentioner.

#### *Kulturarbejderes videreformidling*

De indsamlede erindringer kan bearbejdes med forskellige modtagere for øje: arbejderne selv, kulturarbejdere som f.eks. forskere eller en abstrakt, almen offentlighed.

I denne fase af arbejdet er fortællerne traditionelt set ude af billedet. Men vi har forsøgt at udvikle nogle relationer og samarbejdsformer. Inden et interview og den maskinskrevne transkription indgår i arkivet eller andre offentligt tilgængelige sammenhænge, får fortælleren en kopi, så erindringerne kan få en mulighed for udbredelse i familien og blandt venner og arbejdskammerater. I den forbindelse aftales skriftligt de juridiske betingelser for offentliggørelse i al almindelighed.

I de tilfælde, hvor vi har bearbejdet et interview til udgivelse, har fortælleren set og godkendt manuskriptet, før det er kommet i trykken. Og i mange tilfælde har vi rådført os med vedkommende om tvivlsspørgsmål, eller vi har fået uddybet beretninger, som var for sparsomt belyst i første omgang. En af processerne strakte sig med mange afbrydelser fra 1982, hvor interviewet blev afsluttet, til 1987, hvor bogen udkom. Adskillige gennemskrivninger, supplerende interviews og kommentarer fra fortælleren gik – hans tålmodighed ufortalt – forud for det endelige resultat. Men så blev bogen også så gennemarbejdet, at flere anmeldere har taget det skriftlige udtryk for fortællerens eget.

## OM ARBEJDERES LIVSHISTORIE

Når en bog udkommer, sørger vi for, at alle implicerede får den og bliver inviteret til en særlig form for fest, som en del af samarbejdet.

Formidling af arbejdererindringer kan udtalt eller uudtalt have to forskellige formål, der ikke nødvendigvis modsiges hinanden:

Udgiveren kan ville bestyrke informertheden i arbejderklassen gennem fremstillinger af fortidens historie og kultur, som arbejderne kan finde sig selv i, og som de kan bruge i det daglige arbejde for at holde sammen som klasse.

Eller udgiveren kan ville øge organisationers og institutioners informerthed *om* arbejderklassen.

Formålsbestemmelsen er afhængig af, om man følger dobbeltkarakteren i autobiografiens form op i bearbejdningen – eller man ikke gør det. Man kunne måske tro, at sørger man blot for at arbejde nært sammen med arbejderne faglige organisationer, så har man førstnævnte formål med sit arbejde, og så følger resten af sig selv. Men en erfaring siger noget andet.

Det drejer sig om forhistorien til bogen *Undervejs*. Gennem diskussioner med de fagforeninger, der var impliceret, dannede vi os et indtryk af, hvad de kunne have brug for: temahæfter om arbejdsmiljø, teknologiudvikling, arbejdsløshed og medlemmernes faglige og politiske socialisationshistorie. Vi var langt fremme i en tematiserende opsplitning af de enkeltes erindringer og i studier af jernindustriens historie i Århus og på landsplan, da det gik op for os, at vi bearbejdede biografierne på en helt ubiografisk måde. Den særlige historiografi, som erindringen er, søgte vi at gøre vold imod. Men det lykkedes ikke, for lige meget, hvilket emne vi tog fat på, sad vi tilbage med den løse ende: fortællerens holdning til det pågældende dokumentariske emne, vi havde valgt ud. Og fortællerens holdning kunne ikke bare sættes ind, som en kommentar, for den



havde i hvert enkelt tilfælde sin særlige udviklingshistorie med forskellige trin. Vi forsøgte at bruge erindringerne reduktivt – som illustrationsmateriale. Men stoffet gjorde modstand, og vi gav os. I stedet lod vi bearbejdningen af materialet styre af den genkommende løse ende: socialisationshistorien. Dette som et eksempel på en svingning *fra* at lade sig styre af organisationers umiddelbare informationsbehov *til* at lade stoffet forme af fortællernes egen måde at videregive deres erfaringer på.

Hvis man vil formidle arbejderhistorie til arbejdere, hvordan kan man så sikre sig, at det faktisk sker – og hvordan kan man få viden om tilegnelsen? Den mundtlige formidling i form af diskussionsoplæg eller lysbilledforedrag giver én bedst indsigt i, hvordan historiske billeder og andre arbejders fortællinger kalder erindringer frem, som kan give anledning til, at aktuelle faglige og politiske spørgsmål bliver rejst, samtidig med at forholdene „dengang“ bliver udfoldet. Der kan således foregå en kollektiv erfaringsudveksling og bearbejdning. Udstillinger med arbejdere som motiv og emne kan man sørge for kommer på arbejdnernes egne institutioner, så der herved kan dannes en baggrund for udveksling af erfaringer og hensigter. En udstilling kan blive som én organisme, når der opstår et samspil mellem billeder og tilskueres egen verden. Billeder kan få de kollektive dimensioner i den enkeltes eget private liv frem.

Med bøger er det vanskeligere at få viden om recepti-  
onsprocesserne. Man kan lave bøger i så nært samarbejde med de faglige organisationer, at de har været med til at skabe dem og bruger dem som gaver til medlemmer, – som i tilfældet med *Undervejs* og *Hverdagsliv*. Man kan udgive på et arbejderforlag, som *Christian Danskers erindringsverden*, er blevet, af SiD brugt som gave. Så ved man, at så og så mange har fået bøgerne, men ikke, om og hvordan de bliver læst. Ej heller ved man, hvordan det virker på en

arbejdsplads, at nogle er blevet interviewet, og at man kan læse det i en bog. Hvilke diskussioner sætter det i gang? Man kan heller ikke vide, om illustrationer i form af fotografier appellerer til en mere biografisk læsning end f.eks. linoleumstryk (en forskel, der er mellem *Undervejs*, hvor fortællernes egne fotografier er brugt, og *Hverdagsliv* og *Et er sikkert – alt forandres*, hvor Thomas Kruse har lavet linoleumstryk).

Skal disse og tilsvarende arbejderhistoriske kulturformer bruges af arbejdere, og skal kulturarbejdere blive bedre til at lave dem, forudsætter det, at der skabes nogle sammenhænge, hvor der kan ske en kollektiv tilegnelse og bearbejdning, som forgrener sig. De faglige organisationer må med andre ord også, som nogle er begyndt på, føre kulturpolitik for og med deres medlemmer. Det vender vi tilbage til.

I en formidling til arbejdere bruger man sin uddannelse som ballast. Den kan man ikke se bort fra, da det jo til en vis grad er den, der kvalificerer (og diskvalificerer) en til arbejdet. I bearbejdningen af det talte sprog har vi søgt at finde frem til et skriftligt udtryk, der bevarer fortællerens egenartede tone og samtidig er læseegnet. Vi har sat os ind i givne traditioner, som kan give en beretning et historisk perspektiv. I forbindelse med *Arbejdets mænd og kvinder*, drejede det sig om arbejderfotografbevægelsen i 1920'erne, ikke mindst i Tyskland. *Christian Danskers erindringsverden* kastede os ud i studier af de malende autodidakters historie, naivismen, og af Nationalmuseets 3. afdelings erindringsindsamling.

Og så skriver man forord eller efterskrift – som næsten ingen giver tegn på at have læst. Efter at have gjort det flere gange opfandt vi en ny form. I *Undervejs* og *Hverdagsliv* er der i stedet for efterskrift en slags udvidede overskrifter, der inddeler teksten i temaer. Det var et forsøg på at

indarbejde et analytisk-fortolkende element i den fremadskridende læsning af selve erindringerne, et forsøg på at trække linjer fra den enkeltes særlige historie til den fælles. Akademikere tog entydigt afstand fra den form – de kunne godt tænke selv, var holdningen. Nogle arbejdere har givet udtryk for, at det var en hjælp i læsningen. Det er vanskeligt at komme godt fra en pædagogisk intention, når man ikke kan modificere den i forhold til læserens forudsætninger og behov.

At man som kulturarbejder ofte er skævt og ensidigt socialiseret – som de fleste i vores samfund – kan man møde en udtalt forståelse for. Således bruger de fagforeninger, vi arbejder sammen med, tid på at diskutere deres faglige problemer med os; inddrager os i deres studiekreds- og oplysningsarbejde; får os med til faglige møder og konferencer, til kongresser og sommerlejre. På den måde bliver vi også i tiltagende grad klar over, hvad det er for problemer, der presser sig på i dag. Og dermed kan vi mere præcist vurdere, hvilke problemfelter vi skal ind på i interviews og bearbejdning.

Formidling af arbejdererindringer til andre kulturarbejdere som f.eks. akademikere i institutionerne får let den funktion, at man bidrager til standens/institutionens viden om arbejderklassen uden tanker for, hvad den skal bruges til dér. Historikere kan i erindringer se en kilde til hverdagslivets historie eller til socialhistorien. Sociologer vil kunne bruge dem som en subdisciplin i deres socialgruppeundersøgelser. Litteraturforskere kan se bidrag til arbejderlitteraturens historie. Planlæggere i direktorater for arbejderuddannelse kan tro, at erindringer kan bruges i undervisningen til at fremme de stabiliserende sociale processer i al almindelighed.

Erindringsgenren kan i magthaveres og overvågeres hænder bruges som kilde til indsigt i, hvilke sammenhæ-

ge man skal søge at mistænkeliggøre og splitte, og hvor den officielle historie skal sættes ind.

Hvad er det for en glemsel, der kommer til udtryk i disse eksempler? I historiebøgerne står, at arbejderklassen konstituerede sig som klasse i 1870'erne i Danmark. Så i den historie har nutidens forskere hverken lod eller del. Men så glemmer man, at konstitueringen er fortløbende. Stadig kommer nye førstegenerationsarbejdere fra landet ind til byen og skal finde sig selv som del af klassen. Arbejderne må fortsat kæmpe for at konstituere sig som klasse – for at knytte og holde de sociale bånd i live mellem de enkelte arbejdere, i og mellem generationerne, i og mellem de enkelte fagforeninger og forbund.

Historiens krebseagtige gang kan vi ikke se bort fra, hvis vi vil diskutere, hvordan vi kan modvirke klasseherredømmets indbyggede tendenser til at udviske erfaring og erindring.

*Forsøg med et formidlingskredsløb  
fra arbejdere til arbejdere*

I studiekredsene *Arbejderkultur* fulgte formidlingen ikke arbejdsdelingens skel, således at håndens arbejdere stod for den mundtlige og åndsarbejderne for den skriftlige formidling. Håndens arbejdere gennemløb hele processen fra interview til bearbejdning og formidling til offentligheden. Den ene gruppe arbejdede efter studiekredsens ophør og lavede en artikel til deres eget *Kvindernes fagblad* og en udsendelse til Danmarks Radio, Båndværkstedet. Vores funktion var ikke at formidle erindringer, men at videregive pædagogiske erfaringer til kvindernes forbund, KAD, i form af dagbøger og til en bredere offentlighed i form af rapporten *Arbejderkultur*.

Betragtet som formidling er studiekredsen det bedste sted for gensidige læreprocesser, vi har oplevet: en begyn-

delse, hvor spørgsmål kan stilles og besvares af dem, der er impliceret mest centralt i dem.

Arbejdere interviewer arbejdere. De problemer, der opstår, kaster lys over, hvad det er for forudsætninger, vi som kulturarbejdere kommer med, og hvordan de griber ind i vores lytten og spørgen. I kulturarbejderes hoved kan det særegne i den enkeltes historie træde frem på baggrund af kendskab til den almene, og herfra kan der stilles spørgsmål. Kender arbejderne ikke træk af en fælles historie, kan det blive vanskeligt overhovedet at spørge, af den enkle grund, at man ikke ved, hvad man skal spørge ind i. Der opstår behov for gennemgang af forskellige typer spørgsmål: hvilke der fremmer, og hvilke der hæmmer fortælleprocessen. Det giver anledning til en analyse, som den enkelte ikke ville have foretaget af sine egne interviews, medmindre man var blevet spurgt om det. Således bliver man ad omveje klogere på egen interviewpraksis.

I bearbejdningsfasen var den gennemgående erfaring, at deltagerne hver især ikke troede, at de kunne magte det, men det viste sig, at de som gruppe havde den fornødne kompetence, både til at skrive og til at redigere et bånd. Da de nåede til formidlingen af deres arbejde på studiekredsen, var den forbundet med selvkritik og en følelse af selvverd, som de ikke før havde erfaret i et studiekredsforløb. Den erfaring har skærpet vores opmærksomhed over for, at erindringer ikke må/kan formidles, uden at man medtænker fortællerens selvforståelse.

#### KULTURPOLITISKE PERSPEKTIVER

Hvis man ser tilbage i tiden på, hvad der er skrevet og indsamlet af arbejderhistorie, kan man ikke undgå at hæfte sig ved manglen på kontinuitet i overleveringen. Glemslen gør sig gældende fra det ene årti til det andet, fra den ene generation til den anden. Hvad der blev skrevet i 1930'erne,

skulle opdages på ny i 1970'erne. Hvad der blev indsamlet i 1950'erne af erindringer, lå i glemme indtil 1970'erne. Julius Bomholt skrev i 1932 om arbejdernes fravær i skolebøgerne. SiD måtte holde skolebogskonferencer og lave pjecer i 1972 for at huske os på, hvad der stadig står på dagsordenen. Man kan spørge sig, om den herskende klasse ikke hele tiden er ude på at udslette arbejderklassens hukommelse – og herunder den historieoverlevering, der kunne støtte den. Den herskende klasse har så mange stedfortrædere i såvel samfund som stat, at glemslens veje er mere uransagelige end som så. Krige og kriser kan give arbejderklassen så dybe sår, at de bliver unævnelige under mere „normale“ forhold. Så må den enkelte leve med det glemte, og hvis kommende generationer ikke spørger, bliver der tale om en kollektiv glemsel. I det daglige gør medierne deres arbejde for at medvirke til arbejderklassens kultur- og identitetstab.

Det er på den baggrund, vi må diskutere formidling af arbejderhistorie. Den forskning og formidling, der er knyttet til universiteter og andre højere læresteder, ser ud til at være meget fintfølelse over for de samfundsmæssige konjunkturer. Ændringer heri slår hastigt igennem i uddannelses- og kulturlivet. Principielt husker disse institutioner ikke *mod* strømmen. Staten skærer blot ned i de økonomiske ressourcer, og de progressive forskere forsvinder eller tier stille – undtagelserne her uomtalt, men ikke glemt.

Derfor: Uden en kulturpolitisk aktivitet i arbejdernes faglige og politiske organisationer ingen formidling af arbejderhistorie og kultur.

Forestillingen om, at en officiel formidling af arbejderhistorie kan blive kontinuerlig i et kapitalistisk samfund, er illusorisk. Vil arbejderklassen og -bevægelsen sikre sig en kontinuerlig overlevering i klassen og bevægelsen selv,

da må den oprette sine egne organisationer for historie og kultur. Den tanke må forbindes med Betalt Frihed til Uddannelse, forstået ikke som en uddannelsesreform, men – med SiD – som en kulturreform.

### NOTER

1. Mottoet er fra Lutz Niethammer: *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis. Die Praxis der „Oral History“*. Syndikat 1980. S. 7.
2. Bibliografi over udgivelser fra projekt *Arbejdererindringer: Arbejdets mænd og kvinder*. AOFs Forlag, København 1983.  
Ejnar Rasmussen: *En murersvend tager form*. SOC, København 1984.  
*Christian Danskers erindringsverden*. Fremad, København 1984.  
*Hverdagsliv. Tre arbejderkvinders fortællinger*. Husets Forlag, Århus 1986.  
*Undervejs – 15 fortællinger om fællesskab*. Husets Forlag, Århus 1986.  
Henry Mogensen: *Ét er sikkert – alt forandres*. Husets Forlag, Århus 1987.  
*Arbejderkultur - rapport om erfaringspædagogik*. KAD, København 1988.  
*De oversete*. Husets Forlag, Århus 1988.

#### Udstillinger:

*Arbejdets mænd og kvinder*.  
*Christian Danskers billedverden*.  
*De oversete*.

#### Video:

*Jeg hedder Henry Mogensen*. Laier-film, Århus 1988.

Hvordan kan man udvikle en erfaringsbaseret pædagogik, hvor deltagernes egne erindringer er undervisningsmaterialet?

Udviklingsprojektet *Arbejderkultur* giver konkrete svar. Samtidig diskuteres uddannelsespolitiske forudsætninger for, at man kan udbrede forsøgets pædagogiske nyudviklinger inden for voksenpædagogikken og arbejderuddannelserne.





## LIVSHISTORIER I EN VOKSENPÆDAGOGIK

*„Også den enkelte har sin historie. Man ved, hvilken nytte nationerne har af at nedskrive deres historie. Samme nytte har det enkelte menneske af at nedskrive sin historie. Me-ti sagde: Enhver bør være sin egen historieskriver, så vil han leve omhyggeligere og mere fordringsfuldt.“*

Bertolt Brecht (i Me-ti)

De accelererende ændringer i produktion og arbejdsmarkedsforhold i Danmark skaber behov for udbygning og fornyelse af voksenuddannelsesområdet. Et statsligt udtryk herfor er bl.a. den nye lov om arbejds- og uddannelsesforhold og den kommende folkeoplysningslovgivning og voksenuddannelse. Som følge heraf fremkommer krav til voksenundervisere og forskere om at udvikle nye pædagogiske metoder.

Når arbejdere skal ind i et uddannelsesforløb, må et væsentligt spørgsmål være: hvordan tage udgangspunkt i deres behov og kompetencer? Arbejdere har ikke det at læse og skrive som en del af deres daglige samfundsmæssige arbejde. Berøvet de udtryksmåder lærer de sig i stedet at fortælle og således mundtligt bringe deres erfaringer videre. En erfaringspædagogik for arbejdere kan derfor med god grund tage udgangspunkt i det at fortælle.

På arbejdspladsen og i dagligdagen i øvrigt, hvor tiden er knap, formes fortællingen ofte som episodiske beretninger. I en pædagogisk sammenhæng kan man skabe rammer for,

at fortælletraditionen kan udfoldes i et livshistorisk perspektiv. Ét eksempel herpå er Kvindeligt Arbejderforbunds forsøg *Arbejderkultur*. I rapporten *Arbejderkultur – rapport om erfaringspædagogik* er det detaljeret beskrevet, hvordan forsøget er tilrettelagt og gennemført.<sup>1</sup>

I det følgende vil vi resumere hovedtrækkene i forsøget og koncentrere os om at drage de væsentligste perspektiver frem, der drejer sig om pædagogisk fornyelse. Således vil vi i denne sammenhæng ikke uddybe forsøgets teoretiske forankringer.

#### KRAV OM EN NY PÆDAGOGIK

Organisatorisk og økonomisk har Kvindeligt Arbejderforbund stået for forsøget, fordi:

„Vi ved, at det er nødvendigt at finde nye pædagogiske veje og metoder for at tilgodese de store grupper af borgere i dagens samfund, som ikke umiddelbart har lyst til at deltage i uddannelseslivet, som det ser ud på nuværende tidspunkt.

Vi ved, at det, der skal laves, er undervisningstilbud for os på vore betingelser.“

(Oplysningssekretær i Kvindelig Arbejderforbund, Jane Korczak, *Arbejderkultur*, s. 7)

Deltagerne i forsøget har alle været ufaglærte kvinder og mænd. Og det ud fra den opfattelse hos os undervisere, at kan man lave et undervisningsforløb for dem, „der har den korteste skolegang bag sig og måske også de dårligste erfaringer med fra folkeskolen“ (Jane Korczak, *Arbejderkultur*, s. 7), så kan erfaringer fra et sådant forsøg også tilgodese de mere uddannelsesvante og kaste lys over mere almene problemstillinger inden for erfaringspædagogikken.

For planlægning og gennemførelse af forsøget har *Ar-*

*bejdererindringer i Århus* stået. I det projekt er vi to medarbejdere, som siden 1982 har været ansatte i forskellige arbejderhistoriske og -pædagogiske projekter.<sup>2</sup>

#### ERINDRINGER SOM UNDERVISNINGSMATERIALE

Gennem indsamling og bearbejdning af arbejdererindringer til bøger, lyd-diasserier og udstillinger var vi blevet opmærksomme på de særlige pædagogiske muligheder i erindringsstoffet. Vi havde oplevet, hvordan den enkelte i mødet med andres erindringer – i fortællesituationer, gennem bøger eller billeder – kunne komme i gang med at kalde egne erfaringer frem i en begyndende erkendelsesproces. Vi ville da gerne afprøve, om og hvordan en sådan udvikling kunne forløbe som en kollektiv læreproces. Forsøgets formål blev derfor: *at udvikle en erfaringsbaseret pædagogik, hvor deltageres egne erindringer er undervisningsmaterialet.* Da vi opfatter erindringer som udtryk både for den enkeltes særlige historie (den „lille historie“) og for en klasse-mæssigt betinget historie (den „store historie“), definerede vi udviklingsarbejdets erkendelsesformål sådan: *at bidrage til udvikling af en historiebevidsthed, som kan bevirke, at den enkelte deltager dels kan se sig selv som led i arbejderklassens udvikling, dels kan erkende en given situation som foranderlig.*

Et tredje forsøgsaspekt blev at undersøge, om en kønsopdeling af deltagerne virker ind på det pædagogiske forløb. Den side af sagen hang sammen med både Kvindeligt Arbejderforbunds og vores interesse i at kaste lys over de igangværende diskussioner om relevansen af en særlig „kvindepædagogik“.

#### FORSØG OG FORSKNING

Som udviklingsarbejdet for deltagerne skulle åbne mulighed for erkendelse og handling, således var der også for

os projektmedarbejdere tale om en sammenhængende proces.

Det handlingsperspektiv, der for os rakte ud over selve forsøget, bestod i at skrive den sammenfattende og evaluerende rapport. De forskningsmæssige aspekter var således ikke skilt fra, men en integreret del af udviklingsarbejdet.

Evalueringen gik for os ud på at gennemarbejde forløbene kritisk og selvkritisk. At have tid afsat til den form for selvrefleksion er nødvendigt i første omgang, for at projektmedarbejderne kan få overblik over sammenhænge mellem intentioner og realiteter i tilrettelæggelse og gennemførelse af undervisningen. Dernæst kan man gennem evalueringen beskrive den indvundne empiri under metodiske og teoretiske synsvinkler og derigennem bidrage til diskussioner, som angår både undervisning og forskning.

Med forsøget har vi ikke villet verificere en teori, men udvikle en praksis, der kan danne basis for teoretiske nyudviklinger inden for voksenpædagogikken. Set for eksempel i forhold til Oskar Negts teorier om eksemplari-ske læreprocesser og udviklingen af sociologisk fantasi har forsøget konkretiseret de forudsætninger, hvis vigtighed Oskar Negt betoner, men ikke beskriver vejene til.

#### DELTAGERNE I FORSØGET

Udviklingsarbejdet blev organiseret i to studiekredse – med hver ca. 12 deltagere over 10 gange à 4 timer. Den ene gruppe bestod udelukkende af KAD'ere, den anden af en tredjedel kvinder fra Kvindeligt Arbejderforbund og to tredjedele medlemmer fra SiD Jern og Metal i Århus. Begge grupper omfattede arbejdende og arbejdsløse samt pensionister og efterlønnere. Aldersmæssigt var de fra først i 20'erne til midt i 70'erne.

Denne sammensætning af grupperne byggede på, at vi

gennem interviews af netop både de unge og gamle havde oplevet, at vores egen forståelse af forskelle og ligheder mellem generationerne blev korrigeret og nuanceret. Og hvad angår de arbejdsløse og pensionister/efterlønnere, så havde vi oplevet deres mange ressourcer, såsnart de ikke er sat udenfor. Derfor ville vi bringe dem sammen med de arbejdende.

At alle deltagerne kom fra de ufaglærte, havde flere grunde. Som vores uddannelsessystem fungerer, er det blandt de ufaglærte, at man møder den største afstand mellem de faktiske intellektuelle ressourcer og varigheden af ophold i uddannelsessystemet. Og da det netop er de ufaglærtes forbund, der er mest aktive i udvikling af det pædagogiske, er det ikke tilfældigt, at det er Kvindeligt Arbejderforbund, vi primært arbejdede sammen med. Specialarbejderforbundet var med på den måde, at forbundet tog del i de indholdsmæssige diskussioner og betalte deres gruppedeltageres tabte arbejdsfortjeneste. Den lokale SiD-afdeling Jern og Metal gav husly til studiekredsene.

#### DEN „LILLE“ OG DEN „STORE HISTORIE“

Indholdet i studiekredsene blev delt op i 4 faser. Som en introduktion til den enkeltes „lille historie“ gav vi eksempler på, hvordan den enkeltes historie kan ses som del af den „store historie“ (lysbilledforedrag, skrevne erindringer, film). Herefter fulgte interviewfasen, hvor deltagerne skulle fordybe sig i den enkeltes erindringer – fortælle, lytte, spørge. Efter at alle havde haft mulighed for at fortælle om deres barndom, valgte de én fortæller, som over to gange skulle fortælle om hele sit liv fra barndom til voksentid/alderdom. Herefter skulle grupperne bearbejde interviewene med henblik på artikel eller båndudsendelse. Afslutningsvis fremlagde grupperne de færdige resultater for hele holdet og gjorde rede for, hvilke problemer de var

løbet ind i gennem forløbet. Adskillige var også gået i gang med at skrive deres erindringer.

Forløbet resulterede på kvindeholdet i, at de stillede krav om en opfølgende studiekreds, som ikke var planlagt fra starten. I den første studiekreds havde de opdaget, at de selv har en historie, at deres hverdagsliv er historie, og derfor ville de gerne vide noget om „den store historie“ og lære at læse bedre. Vores intention havde været, at det formål skulle have været indfriet i ét og samme forløb. Vi kunne som undervisere have valgt at forcere læreprocesserne, men i stedet respekterede vi deltagernes indlæringsrytme og tog konsekvenserne heraf i tilrettelæggelse af undervisningen.

I den opfølgende studiekreds, der forløb over 8 gange, kunne vi tilgodese kombinationen af interesser ved at bruge arbejderlitteraturen som væsentligste undervisningsmateriale. Vi tilrettelagde et forløb ud fra temaer, holdet havde været inde på i deres egne fortællinger. Strukturen fulgte de væsentligste overgange i livshistorien: børnearbejde, skole/uddannelse, lønarbejde og faglig og politisk organisering. Derudover diskuterede vi tværgående problemstillinger som for eksempel sansernes udvikling og ødelæggelse, religionens betydning, individets veje ind i samfundet og samfundets veje ind i individet. Bestemmen- de for opbygningen af forløbet var desuden, at de enkeltes historie blev knyttet sammen med træk af udviklingen i den „store historie“ fra 1870'erne til 2. verdenskrig. Litteratur supplerende vi med eksempler på organisationshistorie, tidslinjer, vi selv lavede, og et enkelt foredrag. På den måde blev der på et analytisk plan også en sammenhæng mellem den første studiekreds og den opfølgende.

#### BAG OM MENINGER OG FORDOMME

Det er vores indtryk, at den praksis, der har udviklet sig med erfaringsbaseret undervisning bl.a. inden for de

erhvervsrettede uddannelser, hovedsageligt indskrænker sig til at tage udgangspunkt i givne deltageres aktuelle samfundsmæssige forhold. I den henseende adskilte forsøget sig væsentligt fra andre, idet vi arbejdede med et erfaringsbegreb, der omfatter menneskers *hele* livsløb – ikke forstået i snæver biografisk forstand, men som en del af samfundshistorien. Forsøget viser, at gennem dette livshistoriske syn på selvforståelse og samfundsopfattelse kommer der forklaringsammenhænge frem, som er af både social og psykologisk karakter. Erkendelsesmæssigt set kan man i en sådan undervisning komme bag om meningsplanet og undersøge erfaringsgrundlaget for givne meninger og fordomme.

Netop fordi det livshistoriske perspektiv har været styrende for undervisningen, bidrog den aldersmæssige spredning i gruppernes sammensætning til at fremme erkendelsesprocesserne. For eksempel faldt medbragte fordomme om generationsforskelle fra hinanden, og tilbage stod en reel forståelse for forskellenes historiske og samfundsmæssige karakter.

#### UDVIKLING AF DELTAGERNES SELVVÆRD

Man kan undgå visse former for blokeringer i undervisningssituationen, når undervisningen er tilrettelagt efter deltagernes livshistorier. Nogle kunne måske tro, at deltagerne ville holde deres livshistorier for sig selv, sådan som man normalt gør, både i og uden for undervisning. Men forsøget viser det modsatte. Når de egne erfaringer er nødvendige forudsætninger for at få læreprocesserne i gang, behøver deltagerne hverken sætte deres aktuelle forhold eller deres historie til side for at kunne arbejde intellektuelt. Og den situation kalder lærelysten frem og udvikler deltagernes selvværdsfølelse. Dertil kommer, at de får øjnene op for egne intellektuelle ressourcer. Forud herfor har



hverdagslivets pres lukket af for dem. Men i studiekredsene har deltagerne kunnet arbejde med problemstillinger og udtryksformer, som normalt er forbeholdt andre sociale lag i samfundet.

#### GENNEM EGET LIV TIL ARBEJDERHISTORIEN

Først med den opfølgende studiekreds med arbejderlitteratur blev udviklingsarbejdets erkendelsesmæssige formål indfriet.

Det viste sig, at inden for et forløb på 10 gange kan man ikke *både* komme ind i den „store historie“ og tilegne sig de metoder, der er nødvendige for at kunne få den enkeltes historie frem, bearbejde den og formidle den. At fordybe sig i den enkeltes historie er så krævende en læreproces, både for den, der skal fortælle, og for dem, der skal lytte og spørge, at det tager al opmærksomhed og energi.

Derfor er vores konklusion, at studiekredsene om interviews og om arbejderlitteratur skal følges ad. Springer man de enkeltes historie over, vil underviserne ikke kunne tilrettelægge studiekredsen med arbejderlitteratur ud fra kendskabet til deltagerens historie, og deltagerne vil have svært ved at holde deres egen historie tilbage til fordel for at læse andres skrevne erindringer. Springer man arbejderlitteraturstudiekredsen over, tager man kun det første skridt i en historisk erkendelsesproces: den enkeltes historie og derved kan man frustrere den interesse, der er opstået, for at se ud over sit eget livs rum- og tidshorisont.

#### KØN OG UNDERTRYKKELSE

Til de kvindepædagogiske mål i udviklingsarbejdet, kan vi bidrage med den erfaring, at tager man udgangspunkt i deltagerens erindringer, som det her er beskrevet, og gør dem til undervisningsmateriale, kan kønnene med fordel bringes sammen i undervisningssituationen.

Så sker der det, at forskelle og uligheder mellem mænds og kvinders opvækst og opdragelse bliver udtrykt og bearbejdet. Og på den måde kan man få noget at vide om, hvilke former for undertrykkelse mænd og kvinder hver for sig bærer på og påfører hinanden. Det vil sige, at i den form for undervisning kan man trænge ind i processer, der er virksomme mellem kønnene i forskellige sammenhænge – åbenlyst eller skjult. Får undertrykkelse først ord, kan den vanskeligere fungere i det skjulte.

#### INTEGRATION AF KØNNENE

At integrere kønnene i undervisningen kan tjene som en modvægt til det kønsopdelte arbejdsmarked. Det taler vi for på baggrund af en undervisning, der har et alment sigte. Hermed være ikke sagt, at man i den nuværende erhvervs-kvalificerende undervisning ikke meget vel kan begrunde særskilte kurser for kvinder og mænd. Den opvækst og opdragelse, der går forud for arbejdslivet, tilfører mænd og kvinder forskellige typer færdigheder, som en kønsopdelt undervisning pædagogisk set kan tage højde for.

Forsøget *Arbejderkultur* afgrænser sig til den nuværende erhvervs-kvalificerende undervisning, fordi indholdet i forløbene drejer sig om *det hele* menneske og ikke *specifikke* arbejdsfunktioner og færdigheder. Med fremtiden for øje kunne man tænke sig, at modsætningen mellem almen- og erhvervs-specifik undervisning bliver ophævet. Forsøget giver én mulig ramme for en integration.

#### ET UDDANNELSESPOLITISK OG KULTURELT PERSPEKTIV

I uddannelsespolitisk sammenhæng taler man om kvalificering af arbejdskraften til forskellige typer arbejde og om elevernes forberedelse til erhvervslivet.

Erfaringspædagogik, som den her er forsøgt, har ikke

det ærinde. Tværtimod. Ordet „erfare“ betyder at flytte sig i rummet, vandre gennem. Den erfarnes verden har en horisont, der ligger ud over den dagligt normerede, og den erfarnes har i det kendte øje for, hvad man normalt ikke har blik for. At fortælle sine erindringer i en studiekreds (eller anden sammenhæng) er at få *mulighed* for at *gøre* erfaringer i ovennævnte forstand. Det vil pædagogisk set sige, at følger man den fortællende livshistoriske metode i undervisningen, åbner man for en verden af sansninger og tanker, der ikke lader sig indordne i systemer bestemt af konkurrence og karakterer. Tværtimod kan disse lukke af for erfaringsverdenen.

Når dagligdagen er domineret af konkurrence, rejses det spørgsmål for undervisere: Hvad er hensigten med at få arbejdere til at fortælle? Hvad skal den frembragte viden bruges til? Skal beretningerne berige en given institution med en viden om deltagerne, så den kan anvendes uden om dem og i givne tilfælde *mod* dem? Eller skal egne og andres erfaringer gøre deltagerne klogere med det formål at *øge deres* viden og indsigt? Vælger undervisere at arbejde for den sidstnævnte hensigt, så opnår også underviserne indsigt i deltageres *virkelige* forudsætninger og behov.

Når dagligdagen er fyldt med alt det, „der skal læres“, kan det tidspres være en indvending mod at tage den livshistoriske metode op. Men det problem eksisterer alligevel: Hvordan inddrage deltagerne som medskabende med de ressourcer, som de faktisk har, men som så megen undervisning sætter til side som ubrugelig eller for tidskrævende?

Ved at bruge første del af forsøget: introduktionsfasen, som strækker sig over 3 x 4 timer, kan man inden for relativ kort tid også opnå nogle vigtige pædagogiske mål. Når man anvender den fortællende livshistoriske metode, vil deltagerne få et indtryk af, at den enkelte har sin historie og kan bidrage til historieformidlingen ved at fortælle. På

den måde lægges kimen til en selvværdsfølelse, som gør det muligt – i efterfølgende undervisningsforløb – at følge nogle af de mange spor op, som livshistorierne åbner for.

Nogle ser måske en barriere i, at forsøgets deltagere udelukkende har været ufaglærte arbejdere. Det er sjældent, at undervisere selv bestemmer, hvem der skal være på et hold, og hvorfra i samfundet de skal komme. Forsøget kan selvsagt ikke sige noget om, hvad der sker, hvis man sætter ufaglærte og faglærte sammen om erindringsarbejdet, eller hvis deltagerne kommer fra alle samfundets klasser og lag. Og dog ...

Sætter man ufaglærte og faglærte sammen, må man i undervisningen forsøge at tage højde for de økonomiske og kulturelle forskelle, der er mellem disse to lag i arbejderklassen, og for de sociale og psykologiske konsekvenser heraf i undervisningen. Hvis deltagerne repræsenterer alle samfundets lag og klasser, øges antallet af forskelle, som underviserne skal kunne forholde sig til. En sådan situation, hvor arbejderhistorien er det centrale og bruges til at sætte de andre klassers og lags historie i perspektiv, vil være nyskabende.

#### UDVIKLING AF NYE UDDANNELSESTILBUD

I de aktuelle diskussioner om Betalt Frihed til Uddannelse er der i fagbevægelse og arbejderbevægelse enighed om, at ordningen skal sikre arbejdere betalt orlov til uddannelse. Men derudover gør i hvert fald to opfattelser sig gældende: Den ene går ud på, at voksne arbejdere skal have mulighed for at uddanne sig inden for det nuværende uddannelsessystem. Den anden opfattelse peger på, at de eksisterende uddannelser skal ændres i forhold til behovene hos dem med de korteste og dårligste uddannelser. Desuden skal helt nye uddannelses tilbud udvikles.

Ind i disse diskussioner ser vi forsøgets resultater som

forslag til, dels en pædagogisk fornyelse af nuværende uddannelsesstilbud, dels et nyt alment og kulturelt kursusforløb.

### NOTER

1. *Arbejderkultur - rapport om erfaringspædagogik*. Kvindeligt Arbejderforbund 1988.
2. Udgivelser fra projekt *Arbejdererindringer*:  
*Arbejdets mænd og kvinder*. AOFs Forlag, København 1983.  
Ejnar Rasmussen: *En murersvend tager form*. SOC, København 1984.  
*Christian Danskers erindrings verden*. Fremad, København 1984.  
*Hverdagsliv. Tre arbejderkvinders fortællinger*. Husets Forlag, Århus 1988.  
*Undervejs - 15 fortællinger om fællesskab*. Husets Forlag, Århus 1986.  
Henry Mogensen: *Ét er sikkert - alt forandres*. Husets Forlag, Århus 1987.  
*De oversete*. Husets Forlag, Århus 1988.

#### Udstillinger:

*Arbejdets mænd og kvinder*.  
*Christian Danskers billedverden*.  
*De oversete*.

#### Video:

*Jeg hedder Henry Mogensen*. Laier-film, Århus 1988.

Som noget nyt i arbejderhistorieforskningen stilles spørgsmålet om, hvad erindrungen er i sin egenart. Det fører til en skelnen mellem to hovedtyper af fortællere: de stofligt bundne og de analytiske fortællere.

Formålet er at reflektere en praksis og dermed bidrage til en tværfaglig dialog om kildekritik i forbindelse med brugen af erindringer i fx etnologisk feltarbejde og arbejderhistorieskrivning.



## FORTÆLLERES SPOR. OM ARBEJDERERINDRINGER OG DERES SÆREGENHED

Ser man tilbage på de sidste 10 års diskussioner om arbejdererindringer og deres brug, tegner der sig internationalt set den tendens, at stadig flere faggrupper forholder sig til livshistoriske beretninger/erindringer som forskningsemne og fører teoretisk-metodiske diskussioner.<sup>1</sup> Desuden har det vist sig, at det at fortælle erindringer kan blive del af et kulturpolitisk arbejde. Således er der især i Polen, Sverige, England og Bundesrepublik Deutschland en udtalt folkelig interesse for at fortælle sin historie. Flere steder har interessen karakter af en historiebevægelse.<sup>2</sup>

Folklorister, antropologer og etnologer var de første, der indsamlede og bearbejdede erindringer, og således skabte de deres fagtraditioner. Senere har især historikere, sociologer og litteraturvidenskabsfolk udviklet deres traditioner, mere eller mindre tværvidenskabeligt. I de senere år har også socialmedicinere, socialarbejdere, psykologer og socialøkonomer teoretisk og i praksis arbejdet med de livshistoriske beretninger inden for deres fagområder. Internationalt set kan man tale om tværvidenskabelige forskningsmiljøer omkring livshistoriske beretninger, mens metodediskussionerne i Danmark mestendels har været ført på faghistorikeres og folkemindevidenskabens præmisser.

Kendetegnet for diskussionerne i Danmark har været, at man har forholdt sig til erindringer ud fra givne fagtra-



ditioner og ikke haft øje for, at *erindringer er et specifikt objekt, der endnu ikke har sin egen videnskab*. Man er gået til dem under givne faglige synsvinkler og har dermed fået mere eller mindre partikulerede synspunkter på dem. Derfor vil vi starte med det elementære spørgsmål: Hvad er erindringer i deres egenart?

#### OM ERINDRINGER

Etymologisk set kommer verbet *erindre* af det tyske *erinnern*, være inde i noget, kende, forstå. Hvad er man inde i? Det, man har erfaret – i denne sammenhæng ens eget liv. Hvad der bringes i erindring, er bestemt af, hvilken betydning det pågældende har i forhold til fortællerens nutid. Det vil sige, at en given situation, handling eller hændelse kan blive glemt i én situation og husket i en senere. Og således er fortællinger foranderlige, en art improvisationer over givne mønstre.

Erindringer er en enhed af form og indhold. De er komplekse i deres struktur, fordi de som en prisme bryder det samfundsmæssige i det individuelle og viser, hvordan holdninger og værdiopfattelser dannes under givne kulturelle forhold. Det konstituerende for erindringer er den betydningsgivende proces, hvor fortælleren bevæger sig mellem sin fortid og sin nutid. At denne betydningsdannelse er det centrale i erindringsprocessen, kan man komme til klarhed over, hvis man blot betænker mængden af sanseindtryk fra én bestemt situation eller dag. Mangfoldigheden er uoverkommelig – man bliver nødt til at vælge ud. Og i denne udvælgelsesproces kommer tiden til hjælp. Er man midt i situationen, kan det være vanskeligt at få overblik og forstå, hvad der foregår, men bagefter tegner der sig et mønster. Ikke alle fortællere er sig denne udvælgelsesproces bevidst. Og her går der et skel, som vi senere vil komme ind på.

Erindringens opbygning er bestemt af dens tidsmæssige

## FORTÆLLERES SPOR

sammensathed: den har en *fortalt tid*, der omfatter tiden fra fortællerens fødsel, ja, ofte via slægtserindringer endnu længere tilbage, og frem til selve fortællehandlingen. Det tidsrum, hvori der fortælles, er *fortælle tiden*, hvorfra den fortalte tid er anskuet. I en kronologisk tilrettelagt fortælling skabes således den fiktion, at man kan begynde med begyndelsen og så bevæge sig op mod fortælle tiden. Der er tale om en „som om“-handling. Og til dette „som om“ forholder nogle fortællere sig naivt, andre reflekteret, nemlig gennem cæsurer, afbrydelser i form af reflektioner, sammenligninger, kommentarer m.v.

Erindringsprocessen fremmes af afstande i tid. At afstanden mellem før og nu er erkendelsens rum, kan eksemplificeres gennem Henry Mogensens beretning om stikkeren Grethe Bartram. Henry Mogensen var aktiv i modstandsbevægelsen og medlem af DKP. Han fortæller om, hvordan han flygter, da det danske politi kommer for at hente ham. Der var blevet taget 42 i Århus den dag, hvor Henry undslap, og han kendte flere af dem.

„Så hittede jeg ud af, at det måtte være en inden for partiet, som var angiver. Først senere var der soleklare beviser for, at det var Grethe Bartram, der var stikker, hun var næsten hævet over enhver mistanke ... Nu bagefter kan jeg godt i nogen grad forstå, hvordan det er gået til – ikke som en undskyldning, men som en forklaring ... Selvfølgelig var hun ikke faldet for det, hvis hun havde været en ordentlig pige og havde haft en mere stærk karakter. Men jeg tror heller ikke, hun var faldet for det, hvis ikke Frode (hendes mand) var faldet ned og var blevet uarbejdsdygtig – og de faktisk ikke havde til udkommet.“<sup>3</sup>

Denne indsigt har Henry Mogensen erhvervet mellem 1942 og 1982, hvor han fortæller, og den sætter ham i stand til at

give netop den beretning om Grethe Bartram. Og til netop den fortolkning af den historie er der ikke andre kilder.

Et eksempel på, hvordan et traditionelt faghistorisk synspunkt kan gå fejl af erindringsgenren, kan findes i Vagn Dybdahls anmeldelse af Henry Mogensens erindringer, hvor han skriver: „For dem, der har levet med i perioden eller læst om den, er meget af det velkendt og trivielt. I allerhøjeste grad føles det som unødvendige gentagelser.“<sup>44</sup> Synspunktet indebærer, at enkelte data vurderes isoleret og ikke ses under den bestemte synsvinkel, som er den fortællendes livssammenhæng. Fra dens *hvordan* ser anmelderen bort.

Karakteristisk for den livshistoriske beretning er, at fortælleren vælger ud af erfaringens mangfoldighed og tilrettelægger sit stof efter visse *formningsprinsipper*. Om fortællingen som en håndværksmæssig form for meddelelse skriver Walter Benjamin blandt andet: „Den legger ikke an på å overlevere sakens rene „an sich“, som informasjon eller som rapport. Den senker saken ned i den berettendes liv, for siden å hente den fram igen. Slik finnes fortellerens spor i fortellingen, slik sporene etter pottemakerens hånd finnes på leirskålen.“<sup>45</sup> Det grundlæggende formningsprincip i erindrungen kommer, som allerede nævnt, til udtryk i forholdet: fortalt tid og fortælle tid, dvs. i en tidsstruktur, som både er diakron og synkron.

Afstanden mellem fortalt tid og fortælle tid skaber muligheder for spænding i det episke forløb. I selve fortælle-situationen opstår spændingen i forholdet mellem det indtryk, fortælleren gør i kraft af sin mimik, gestik og hele kropsholdning, og fortællingen, der åbner for forklarings- og årsagssammenhænge, så man ikke kun oplever, men også forstår. I selve beretningen er spændingen koncentreret om brud i livsløbet. Jo flere brud, desto mere intens kan beretningen blive. Graden af intensitet beror på fortæl-

#### FORTÆLLERES SPOR

lerens holdning. Fortælleren kan nemlig vælge bruddene som formende principper for sin fremstilling eller kan gå let hen over dem, som om de helst ikke skulle være. Et eksempel på den førstnævnte fortællemåde kan findes hos Per Kristensen, der som 29-årig fortæller følgende:

„Vi havde nedlagt arbejdet halvanden uge og havde fået 25 øre ekstra. Der blev indgået en aftale om, at man gav et vist beløb til hver afdeling, som værkføreren skulle fordele mellem folkene. Jeg var ikke gode venner med ham, så selvsagt skulle jeg ikke have noget. Det ansporede mig til at komme væk derfra. Fordi stedet var så larmende og beskidt, sørgede folk for at søge væk hele tiden. Ufarligt var det heller ikke, så jeg måtte finde på noget andet. Jeg vidste, at jeg skulle flytte til byen, og det skulle være Århus, for jeg var træt af bønder og alt det der.“<sup>6</sup>

Et brud skaber hos tilhøreren håb eller frygt: bare det går – eller, hvordan skal det gå? Bruddene i fortællerens liv kaster betydning af sig både tilbage og frem i fortællingens tid, og spændingen stiger omkring overgange som vandringen fra land til by, skift fra den ene arbejdsplads til den anden, fra arbejde til arbejdsløshed, fra at være uorganiseret til at være organiseret m.v. Hvordan gik det? Svaret på spørgsmålet ligger antydnet i personen, som det er i eventyret: det ender godt i hvert fald i den forstand, at hovedpersonen har overlevet og er i besiddelse af den levende skabertrang, som ytrer sig i fortælleprocessen.

Et yderligere formningsprincip for fortællingen ligger i dobbeltkarakteren af det råstof, som fortælleren råder over. Det drejer sig nemlig både om indtryk fra den ydre sociale verden og fra den indre socialpsykologiske. Den erindrende er bekendt både med verden uden for sig og med sig selv som en del af verden. I en interviewsituation spurgte vi:

„Hvilken udvikling har du oplevet, mens du har været i arbejde?“ Og svaret blev et modspørgsmål: „Tænker I på udvikling med mig selv eller udvikling med arbejdet?“<sup>7</sup>

Fortællingens synskreds er fortællerens. Det er *fortællerjeget*, der binder hele beretningen sammen, idet vedkommende er tilstede som den, der har gennemlevet de forhold, der beskrives, været der selv, fået det fortalt, læst om det eller på anden måde erfaret. Men hvordan kan man nu forstå dette jeg? Ivar Lo-Johansson skriver i 1938 i det svenske landarbejderblad om Martin Andersen Nexøs erindringer følgende: „Skønt det meste begynder med „jeg“, skønt hændelserne udspiller sig omkring dette „jeg“, skønt det hele tiden er en så langt fra anonym skæbne, man her følger, er det samfundet, som er hovedperson.“<sup>8</sup> Der er fortællere, der er bevidste om dette forhold mellem dem selv og klassen, og der er fortællere, som ikke forstår sig selv på denne samfundsmæssige måde. Men også de sidste ytrer sig om samfundet gennem deres jeg, fordi de som arbejdere objektivt set er placeret helt centralt i de samfundsmæssige produktionsforhold.

Denne forskel i selvforståelse virker overordnet ind på den måde, hvorpå fortælleren realiserer de formningsprincipper, der ligger i erindringsgenren. Bevidsthedsgraden, dels i udvælgelsen af det fortalte, dels i opfattelsen af forholdet jeg/samfund, vil danne grundlag for det umiddelbart følgende.

#### FORTÆLLETYPEN

Vi vil overordnet sondre mellem to hovedtyper af fortællere, de analytiske og de stofligt bundne.

De *analytisk* indstillede fortællere er sig deres repræsentativitet som arbejdere bevidst og ved om deres egne udvælgelsesprincipper. Disse fortællere har både sig selv og samfundets udvikling som centre for beretningen. De

#### FORTÆLLERES SPOR

fortæller om egne erfaringer, men i et samfundsperspektiv. Ud fra vægtningen af disse to centre kan man skelne mellem to undertyper:

a) Den første undertype er de, der detaljeret og med en nøjagtighed i sanseregistreringen skildrer hverdagssituationer (ikke ulig naivistiske malere), samtidig med at de samfundsmæssige forhold beskrives og indtænkes. Et sige udtryk herfor er Henry Mogensens beretning om sin første arbejdsløshedsperiode:

„Jeg havde arbejde cirka et lille halvt år efter, jeg var udlært. Dér da jeg havde gået arbejdsløs et par måneder, jeg gik op af Fredensgade, – det var om sommeren i maj eller først i juni måned. Så kom jeg lige pludselig til og synes, at det var da pokkers så dejligt, alting det var. Jeg var så godt tilpas, og jeg havde et velbefindende – en oplevelse faktisk. Jeg gav mig til og fundere over – for så godt tilpas havde jeg sgu aldrig været før. Jeg mærkede, at jeg havde en livskraft – havde lyst til alting. Fremtiden, den så ud til at kunne klares, uden jeg vidste hvordan. Der var faktisk ingen bekymringer. Jeg følte mig så godt tilpas i det hele taget, som jeg aldrig havde følt mig.

Senere hen er jeg godt klar over, at jeg faktisk hele barndommen og læretiden igennem har været fysisk overanstrengt, og har aldrig fysisk haft tid til at få vejret – hverken om søndagen, hvor vi havde fri eller den sparsomt tilmålte ferie. At man følte sig legemligt oven på, det tror jeg, det kommer af, at man har gået og ikke bestilt noget i et par måneder – at man har hentet sig igen. Det var faktisk en – jeg er ikke god til at beskrive sådan noget, men det var en fornemmelse af sig selv, sin krop, sit syn på tilværelsen – alting, der er svær at beskrive. Men det kan vel beskrives på den måde, at hvis én der går og giver sig af med noget, der ikke skal laves, man

gerne vil lave det, tager sig selv i, at han går og fløjter eller smånyner. Men det er bare en svag afglans, af den fornemmelse jeg havde. Men så vidunderligt, det var det faktisk.

Det skal også siges, at der var sgu ikke meget at råbe hurra for, hvis man ellers tænkte sig om. Arbejdsløsheden indenfor faget, den lå på en femogtyve procent. Det gjorde den altså. Og jeg har forklaret om understøttelsen og betingelserne og den overdådige hjælp, som man sagde. Alle de heste der ikke har seletøjet på, de ved sgu hvor dejligt det er, men det var altså ikke så dejligt, det man kunne få på bistandskontoret, eller socialkontoret som det hed dengang.”

Jeg har været heldig, kan man vel godt sige, og have arbejdsløshedsperioder der ikke har strakt sig ud over et år, og det var først senere. Det var i halvtredserne. Men mange vege kunne ikke tage det, og de gik faktisk til grunde. De lærte at blive arbejdsløse og slå plat på systemet, fordi det var de nødt til – tage arbejde til en lavere betaling uden at melde sig i arbejde – blev drukkenbolte og sprittere og alt muligt andet fælt. Der har sat’me været et stort tab i trediverne. I kan tro, der har været et stort tab i trediveerne. For pokker af mennesker. Nogen er vel blevet bragt på ret køl, men mange de er dælen bank’me ikke. Det bedrede sig jo noget efterhånden som tiden gik. Efterhånden kom arbejdsløsheden ned på en otte-ti procent, og det syntes man, at det var et vældigt fremskridt.”<sup>9</sup>

Beretningerne er som her mange gange båret af en vrede over forholdene, som skulle og kunne være anderledes.

b) Den anden undertype fortællere er de, der i fortællelemåden undviger beskrivelser af de konkrete sanseindtryk og går direkte til refleksioner og generaliseringer som „Tilværelsen var arbejderens tilværelse“, „Sådan var vilkårene

for en arbejderfamilie.<sup>10</sup> Deres egne erfaringer tillægges en underordnet betydning og skal blot tjene som afsæt til de mere overordnede samfundsmæssige betragtninger.

Fælles for de analytiske fortællere er, at de bruger afstanden mellem fortalt tid og fortælle tid til at standse op og lade eftertanken kaste et forklarelsens lys ind over fortidens hændelser. Det, der blev oplevet dengang, bliver ikke repeteret, men reflekteret. Det episke forløb bliver hos fortællere af denne type meget udfoldet, måske fordi de har opfattelsen af deres jeg som et samfundsmæssigt vi. Det giver fortællingens synskreds en vidde, og det gør det ikke vanskeligt for fortælleren at bringe sig selv i centrum. Det at fortælle sin livshistorie er jo at bringe sig selv i centrum, og hvordan så undgå at det virker som pral? Vi har ikke hørt nogen ytre sig direkte herom. Men sagen fremgår af Henry Mogensens forord til *Ét er sikkert – alt forandres*: „Skildringen er ikke præget af beskedenhed. Den strutter af selvhævdelse og andet ufint. Ja, begribeligvis. Jeg ser Husene, Skibene, Vejene, Maskinerne, Bankerne, Skolerne, Fabrikkerne. Vi og andre årgange har lavet det altsammen med vores hænder og vores forstand.“<sup>11</sup>

Det er også blandt denne type fortællere, at erindringsens fremtidsdimension træder tydeligst frem. Vi lever ofte med ryggen mod fremtiden og ansigtet mod fortiden, så vi kun kan se det, der er sket. Således kommer vi til at erkende baglæns. Men at give betydning til sit levede liv er at orientere det mod fremtiden. Da vi kom til en fortæller, Fritiof Palm, sagde han til en begyndelse: „Gud ved, hvad jeg skal fortælle – og hvad jeg ikke skal fortælle?“ Herefter refererede han Martin Andersen Nexø, der ved et møde havde sagt: „Jeg kan ikke tale til jer i aften. Jeg er blevet gammel. Jeg kan ikke mere tale, så det ildner jer. Og derfor må jeg afstå fra at sige noget til jer i aften.“<sup>12</sup> At ildne er at kunne fortælle, så det orienterer mod fremtiden.



Den anden hovedtype blandt fortællere kalder vi de *stoffligt bundne*. Kendetegnet for disse fortællere er, at de ikke gør sig deres udvælgelsesprincipper bevidst, ikke spænder deres egne erfaringer ud og ikke foretager generaliseringer, der rækker uden for sognegrænsen. Det episke forløb er i hovedsagen kronologisk fremadskridende uden afbrydelser af fortællerens egne spørgsmål eller overvejelser. Fortiden ligger i fortællingen forladt af sin fremtid og sin sammenhæng med nutiden. Den kaster ikke udtalt indsigt af sig, fordi den fremstår med en tilsyneladende selvfølgerlig karakter.

I denne gruppe af fortællere er der dog i holdninger til det fortalte forskelle, som virker ind på det episke forløb og dets udfoldethed, og som giver anledning til en undergruppering i:

a) de fortællere, som har en vrede i sig („Det skulle have været anderledes“), men også en sorg over forholdene, dog uden at kunne se, hvordan de kunne have været anderledes. Den sorg kan i interviewet vise sig i pauser, der skaber et rum, hvor eftertanken ytrer sig, men som tavshed.

b) de fortællere, hvis holdning er præget af et „Det gik som det kunne“. Disse fortællere kan nok være krænket på gruppens vegne, men resignerer over for tanken om forandringsmuligheder. Fortælleforløbet bliver oftest knapt og kortfattet, udfoldet.

Sammenfattende kan det om de to hovedtyper bemærkes, at forskelle i graden af episk udfoldethed måske siger noget om fortællefredigheden. Den afhænger af, at fortælleren opfatter sit livs *erfaringsmuligheder*, der er blevet undertrykte eller i hvert fald uprøvede og udfoldede.

Statistisk set er de stoffligt bundne fortællere i flertal. For en kvalitativ forskning er de analytiske fortællere imidlertid væsentlige, fordi de arbejder med stoffet på en måde, der i henhold til den samfundsmæssige arbejdsdeling el-

#### FORTÆLLERES SPOR

lers er forbeholdt forskere. De analytiske fortællere er selv en art forskere, der kan give indsigt i liv og samfund og i, hvordan man kan arbejde med at forstå disse. Dermed mindskes mulighederne for at andre stiller op med en akademisk bedrevenhed. Og dermed modarbejdes indirekte faglige territorialfølelser.

Dette forsøg på en typologisering kan også tydeliggøre, hvor misvisende den genkommende debat er, der drejer sig om, hvorvidt man skal skrive klassens eller bevægelsens historie. Rejses spørgsmålet på baggrund af erindringer som kildemateriale, kan den nævnte typologisering gøre det klart, at vælger man ét af niveauerne, forholder man sig ensidigt. Beskriver man udelukkende klassen og ikke bevægelsen, da har man set bort fra de analytiske fortællere. Men siden 1871 er bevægelsen en samfundsmæssig realitet i Danmark, som ingen historiker kan abstrahere fra.

Vil man arbejde videre i de videnskabelige spor, som her er lagt frem, så forestår der blandt andet at undersøge de forskellige fortælletypers historie som fortællere. I den sammenhæng rejser spørgsmålet sig, om hvilke elementer af blandt andet social og politisk art, der indgår som konstituerende for de pågældende typer. Og i det arbejde vil de analytiske fortællere være væsentlige, fordi de fra sig selv kender udviklingen fra den stoftigt bundne holdning til den analytiske.

#### GRÆNSEPROBLEMER

I spørgsmålet om graden af udfoldethed af de livshistoriske beretninger er de interviewende ikke sagesløse. Til det opsøgende interviewarbejde hører derfor med nødvendighed en løbende selvrefleksion. Uanset hvilken type fortællere det drejer sig om, gælder det for de spørgende interviewere om at skabe en dialektik mellem fremmedhed og bekendthed – det man kunne kalde interesserethed.

Spørgsmål kan ligge inden for det fortællerum, som den interviewede selv etablerer. Således kan de udspringe af beretningen selv og have rod i modsigelser eller konflikter, som fortælleren har antydnet, men ikke har taget op. Spørgsmål kan også være af en anden art og være hentet uden for fortællerenes måde at forstå forholdene på, og således kan spørgsmålene komme som fremmede pile, der kan forstyrre tilliden. Hvis spørgsmålene bliver mødt med eftertankens „Det havde jeg ikke tænkt over“, så vil de kunne udvide fortællerummet og skabe intensitet. Hvis de bliver afvist med „Det vil jeg ikke sige noget om“, så er der kun én udvej, hvis man vil lære i situationen, man må spørge *hvorfor?* Møder man som interviewer imidlertid op med den forhåndsopfattelse, at fortælleren siger det, som vedkommende kan og vil, så er der ikke yderligere at stille op. Udfordringen ligger i at spørge. Set i forhold til erindringens tidsstruktur må man nemlig sige, at afstanden mellem fortalt tid og fortælle tid ikke alene kan bruges til eftertanke, men også til at glemme, fortie, fornægte og fortrænge konflikter. Netop i interviewsituationen er der muligheder for at arbejde med den problematik.

Når fortælleren ikke vil gå ind i mulige konfliktområder, hvad kan det så skyldes? Vi kan have at gøre med mere eller mindre kollektive tabuer i forhold til bl.a. seksualitet, religion, alkohol, økonomi, familie, parti og fagforening. Enten taler man ikke om disse emner, eller man taler sådan, at man er loyal på trods af bedreviden („Man taler ikke ondt om ...“). Hvis livet skal tage sig harmonisk ud, er der meget, der ikke kan siges. Kollektive tabuer er imidlertid påvirkelige af tidens debatter og kan vise sig, idet de bliver overskredet. Viggo Petersen fortæller, at hans far kunne finde på at hæve de penge, Viggo som barn selv havde tjent: „Man skulle måske ikke sidde og sige det, men altså sådan var barndommen dengang.“<sup>13</sup>

## FORTÆLLERES SPOR

Ud af det foregående springer det spørgsmål: Hvordan kan vi få noget at vide om det, fortællere ikke uden videre vil berette om? Ved i interviewsituationen at spørge på trods af, at man kan mærke fortællerens ubehag. Ved at være i den interviewedes hjem, hvor der kan være fotografier af personer, som afføder spørgsmål til interviewet. Og frem for alt ved at tale sammen med den interviewede *uden for* interviewsituationen. Det sidste er nok den væsentligste kilde til viden om tabuer.

Konkluderende kan man sige, at en mere udviklet historieskrivning selvreflekterende må indoptage overvejelser over de socialpsykologiske sider af menneskenes historie, fordi de er virksomme såvel i frembringelsen af historien som i overleveringen af den. „Klassekampen, som en historiker, der er skolet hos Marx, altid har for øje, er en kamp om de rå og materielle ting, uden hvilke der ingen fine og spirituelle gives. Til trods herfor er de sidstnævnte til stede i klassekampen som andet end forestillingen om et bytte, der tilfalder sejrsherren. De lever i denne kamp som fortrøstning, som mod, som humor, som list, som beslutsomhed, og de virker langt tilbage i tiden.“<sup>14</sup>

## KILDEKRITISKE SPØRGSMÅL

I det forudgående har vi forsøgt at beskrive i det mindste sider af de livshistoriske beretninger i deres *særegenhed*. For at være på niveau må diskussioner om erindrings kildeværdi tage deres udgangspunkt i netop det særegne. Skematisk vurdering af erindringer ud fra normer udsprunget af andre kilders indhold og form fører let til faglig indskrænkethed og bidrager ikke til at kvalificere den nødvendige debat om det mulige og vanskelige i at bruge erindringer i historieskrivning.

Selvsagt skal kildekritiske grundregler være gældende også ved brug af erindringer. Overordnet skal spørgsmål

om, hvem der har frembragt erindringen ind i hvilken social sammenhæng og med hvilket formål, kunne besvares. I forhold til flere af de traditionelt oftest anvendte skriftlige kilder som statistisk materiale, protokoller, aviser, breve osv. kan der for erindringerens vedkommende svares gennemskueligt herpå – forudsat selvfølgelig, at interviewer/indsamlerne med sig selv har klargjort og tilgængeligt for andre har formuleret sig om indsamlingernes formål og metode.

Tilgængeligheden af det indsamlede materiale er et andet grundforhold. Erindringerne skal foreligge optaget på bånd (evt. video) og dertil udskrevet i ordrette manuskripter, så ingen tvivl er mulig om, hvad der rent faktisk er blevet fortalt. Intervieweres noter fra fortælsituationer er et helt utilstrækkeligt materiale. I sådanne tilfælde kan kildeværdien med rette anfægtes.

Erindringeres arkivering er også et afgørende spørgsmål. Ordningsprincipper, som kun kendes af den indsamlede forsker selv, diskvalificerer materialet i den forstand, at ingen så har mulighed for at efterse og vurdere dets brug. Skal man overhovedet kunne tale om erindringer som kilder, må de opbevares ordnet i gennemskuelige systematikker – og fysisk tilgængelige for alle.

En kildekritisk indvending mod brug af erindringer er ofte, at deres pålidelighed kan anfægtes. Inkonsistens og modsigelser i den enkelte erindring eller mellem erindringen og andre kilder anføres som beviser herfor. Mere interessant forekommer det imidlertid at hæfte sig ved, hvoraf modsigelserne kommer, og hvad de udtrykker.

Undersøgelser har vist, at evnen til at huske detaljeret er bestemt af, hvorvidt fortælleren selv finder det, der spørges til, interessant.<sup>15</sup> Især har det vist sig, at spørgsmål knyttet til hverdagslivets praktiske gøremål – f.eks. hvordan arbejdsprocesser udføres – besvares med megen præcision.<sup>16</sup>

Ved spørgsmål, der drejer sig om adfærd, attituder og normer er der en tendens til, at vi fremfor at hæfte os ved enkelte hændelser i deres detaljerethed erindrer væsentlige gennemgående træk og processer, som har udspillet sig i flere lignende episoder. I erindringen vil de ofte komme til udtryk i en fortættet fremstilling heraf. Erindrings kildeværdi beror i denne sammenhæng således ikke på en minutiøs konkret gengivelse af en situations ydre omstændigheder, men på overleveringen af dens forløb og „sociale morale“.<sup>17</sup>

Egentlige modsigelser i fortællingen er en anden indvending mod erindringer som kilde. Hertil er at sige, at netop modsigelser mellem opfattelser før (i den fortalte tid) og vurderinger nu (i fortællertiden) er et enestående, ja, konstituerende træk ved erindringen. Hvor ellers findes kilder til at belyse sådanne ændringer i det enkelte samfundsmæssige individs udvikling? Kildekritisk vurderet er erindringen i denne sammenhæng også enestående ved, at man kan krydschecke kilden så at sige i sig selv. Modsigelser kan der spørges til. Fortælleren kan så give *sin* fortolkning, der kan indgå i analysen af modsigelses årsager.

Ved krydscheck med andre kilder kan eventuelle uoverensstemmelser, hvis forskeren forholder sig åbent hertil, føre til nye fortolkninger af en situation/begivenhed, fordi fortælleren repræsenterer et nyt standpunkt, som kan berige fortolkningen (Henry Mogensens beretning om stikkeren Grethe Bartram er blot et eksempel herpå).

Spørgsmålet om, hvorvidt erindringer er repræsentative, har været anset for afgørende i den kildekritiske debat. Helt elementært må man spørge: erindringer som repræsentative i forhold til hvad?

Uanset kvantitet vil erindringer aldrig udtrykke sandhederne, endsige sandheden om klassens og bevægelsens historie og kultur. Dertil er disse alt for sammensatte og

modsigelsesfyldte. Erindringer er derimod repræsentative på den måde, at hver eneste fortællers livshistorie udgør *sin* sandhed om den tids del af klassen, som fortælleren har delt kår med. Alle erindringer bærer – erkendt eller ej af fortælleren – vidnesbyrd om klassehistorie. Og samtidig har hver erindring sin helt egen udformning i kraft af de forhold, der har været særlige for den enkelte.

For ikke i analysearbejdet at forfalde til grundløse generaliseringer eller absolutering af det specifikke må erindringsindsamlere og -formidlere kende klassens økonomiske, sociale, faglige og politiske historie. Kun derved kan man skelne mellem erindrings almene og særlige sider. Med øje herfor er erindringer til gengæld en usammenlignelig og uvurderlig kilde til at nuancere den forskningsmæssige viden om klassens selv- og samfundsforståelse.

Afgørende for erindrings kildeværdi er således, hvad man vælger at bruge dem som kilde til – og på hvilken måde. Metodediskussionen herom er relevant og påkrævet, men må foregå også med inddragelse af de resultater, forskningen internationalt har frembragt.

#### ET FREMTIDSPERSPEKTIV

Er målet med erindringsindsamling og -formidling at bidrage til at øge arbejdernes viden om sig selv og deres historie, kan fortælleprocessen med fordele foregå i pædagogiske sammenhænge.<sup>18</sup> I erindringsprocessen, som den foregår i forbindelse med interviews, kan den enkelte fortæller komme til indsigt i sider af sin egen historie. Bringes fortællere derimod sammen, f.eks. i studiekredse, hvor deltagernes erindringer er selve undervisningens indhold og materiale, udvides erkendelsens rum. Den enkelte kan sammenholde sine erfaringer med andres, og forskelligheder og modsætninger kan analyseres i deres sociale og individuelle betingethed. Foregår erindringsarbejdet på

## FORTÆLLERES SPOR

denne måde, rækker det ind i arbejderbevægelsens nutidige oplysnings- og uddannelsesaktiviteter.

## NOTER

1. Daniel Bertaux (ed.): *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences*. International Sociological Association. Sage Publications, Beverly Hills og London 1981.
2. Paul Thompson: *The Voice of the Past. Oral History*. London 1978. S. 222.
3. Henry Mogensen: *Ét er sikkert – alt forandres*. Husets Forlag, Århus 1987. S. 87-88.
4. Vagn Dybdahl: „Dæleme klokkere“. I: Politiken 6. jan. 1988.
5. Walter Benjamin: „Fortelleren“. I: *Kunstværket i reproduktionsalderen og andre essays*. Oslo 1975. S. 186. Den tyske original: *Der Erzähler*. 1936.
6. Kirsten Folke Harrits og Ditte Scharnberg: *Undervejs - 15 fortællinger om fællesskab*. Husets Forlag, Århus 1986. S. 244.
7. Ella Larsen. I: Kirsten Folke Harrits og Ditte Scharnberg: *Undervejs - 15 fortællinger om fællesskab*. Husets Forlag, Århus 1986. S. 114.
8. Ivar Lo-Johansson. I: Kirsten Folke Harrits: *Arbejde: Liv og Historie*. Dansk lærerforeningen 1982. S. 174.
9. Henry Mogensen. Interview i projekt *Arbejdererindringer* 1982. S. 32 f.
10. Fritjof Palm. Interview i projekt *Arbejdererindringer* 1983. S. 3.
11. Henry Mogensen. Note 3. S. 7.
12. Fritjof Palm a.a. S. 1.
13. Viggo Petersen. Interview i projekt *Arbejdererindringer* 1982-83. S. 9.
14. Walter Benjamin: *Kulturindustri*. Udvalgte skrifter. Rhodos 1973. S. 182.
15. Paul Thompson a.a. S. 103 f.
16. Paul Thompson a.a. S. 132 f.
17. Christian Christensen: *En rabarberdreng vokser op*. Hans Reitzels Forlag 1974. S. 55 ff (om Eriksen og hans begravelse).



18. Kirsten Folke Harrits og Ditte Scharnberg: *Arbejderkultur – rapport om erfaringspædagogik*. Kvindeligt Arbejderforbund, København 1988.

Hvordan kan man skabe rammer for, at arbejdet med erindringsfortællinger kan blive kontinuerligt i en kulturel alsidighed – og foregå i et samarbejde mellem såvel de fortællende arbejdere og deres organisationer som interesserede forskere og kulturarbejdere? Kulturværksteder er et muligt svar.



## KULTURVÆRKSTED. ET FREMTIDSPERSPEKTIV FOR ERINDRINGSARBEJDE

I *Arbejderhistorie* 38, april 1992 åbnede Flemming Hemmersam en debat om nødvendigheden af at oprette en særlig institution for arbejdererindringer. Allerede i det efterfølgende nummer havde Anette Eklund Hansen og Annette Vasström fra deres respektive institutioner, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv (ABA) og Arbejdermuseet i København, et indlæg, der nærmest lukker for yderligere diskussion. Argumentationen går ud på, at disse institutioner allerede tager sig af det område og så udmærket kan varetage det fremover. Erindringer betragtes i deres indlæg som dokumentationsmateriale, der skal registreres og øges ved fornyede indsamlinger.

Fælles for de to debatindlæg er den tanke, at arbejdererindringerne skal samles i én institution. Men heroverfor står et andet kulturpolitisk synspunkt, nemlig det, at erindringsarkiverne skal ud, hvor arbejderne selv er, og hvor de skaber erindringerne. For det er også dér, fortælleprocessen lever eller dør. Som forskere kan vi i fremtiden ikke længere tage det som en selvfølge, at erindringerne vil strømme til os, bare vi møder op med båndoptageren eller udskriver en indsamling. Med de ændringer, der sker i arbejdslivet lige nu, hvor den teknologiske udvikling og tempoopskruningen isolerer den enkelte, og hvor fleksibel arbejdstid hindrer arbejderne i at mødes før og efter arbejde, er fortælleevnens fortsatte eksistens og vækst truet. Som

forskere og kulturarbejdere kan vi ikke nøjes med at forholde os til erindringen som produkt, men må medtænke processen og gøre os overvejelser over, hvilke betingelser der skal være til stede, for at arbejdere fortsat kan skabe fortællinger. Følgende spørgsmål er centrale: Hvilke rammer skal skabes for kommende fortællefællesskaber? Og hvem skal skabe dem?

Svarene herpå må udformes i et samarbejde mellem arbejdere, deres organisationer og forskere/kulturarbejdere, dér hvor interessen er. Vi kan derfor ikke gå ind for tanken om én central institution, men derimod for mange lokale. Erindringsarkiver skal indgå i kulturelle aktiviteter, som udspringer af en given stedlig interesse for historien. Set i den sammenhæng er det ikke, som Flemming Hemmersam skriver „en fejl“, at erindringerne nu ligger spredt ud over landet. Tværtimod er det en fordel, for det viser, at der er basis for tanken om lokale erindringsarkiver. For forskerne er det nødvendigt med en central registrering af de mange spredte samlinger, men det kan ikke være et problem i disse edb-tider, og hvad ville være mere naturligt, end at ABA stod for den registrering, så erindringerne kommer til at indgå sammen med arbejderbevægelsens øvrige arkivalier?

At der, som Flemming Hemmersam fremhæver, er brug for en særlig form for institution for erindringer, kan vi meget støtte, for så vidt vi lægger trykket på „særlig“. For indoptages erindringerne i allerede etablerede institutioner, sker der det, at erindringen udelukkende bliver betragtet som dokumentationsmateriale og ikke får sin plads som den særlige kilde til historien, den er. Erindringen er jo netop ikke udelukkende dokumentarisk indhold, men en særlig *erkendelsesform* (jvf. „Fortælleres spor“; i: *Fremad ad nye veje*, SFAH 1990, s. 139-150). Det dobbeltsyn har de etablerede institutioner ikke på erindringen, hvad der også

## KULTURVÆRKSTED

fremgår af Eklunds og Vasströms indlæg. Også derfor må der, som Flemming Hemmersam er inde på, udvikles nye sammenhænge for erindringen. Men det gælder om ikke at tage erindringerne fra dem, der frembringer dem. I stedet må der skabes rammer, hvor erindringen kan leve i et fællesskab mellem arbejdere indbyrdes og mellem arbejdere og kulturarbejdere/forskere. Ikke udelukkende det færdige resultat, men den levende proces skal have sine rammer.

Tilskyndelsen til disse tanker ligger hovedsageligt i vores erfaringer med *Åstedet – kulturværksted for arbejdsliv og arbejderhistorie*. Men endvidere har vi fulgt, hvordan lokale arbejderhistoriske arkiver opstår, og hvordan de kan være udtryk for en kulturpolitisk kamp i lokalområdet, som det fx er tilfældet med Arbejderhistorisk Støtteforening i Ringkøbing Amt (ASRA). I øvrigt kan det lige så godt siges rent ud, hvad ABA har erfaret gennem mange år: at vi i Jylland nødtigt sender historien til København. Materialet skal være dér, hvor man skal arbejde med det.

Vi ser for os en ny type organisation, der knytter sig til arbejderes lokale historiske initiativer. Men forbundet hermed forestiller vi os ikke enten et arkiv og/eller fortællerværksted, men netop kulturværksteder, hvor beskæftigelsen med erindringer er alsidig: omfatter såvel fortælling som forskning, undervisning, konsulentarbejde og formidlinger i mange forskellige former. Det skal være et sted, hvor arbejdsdelingen i samfundet anfægtes: arbejdere skal indgå i samarbejde med forskere/kulturarbejdere, og der skal arbejdes både aktuelt kulturpolitisk og med historisk perspektiv. (En beskrivelse af det projekt, vi taler ud fra, vil overskride rammerne for et debatindlæg, så derfor henviser vi til den udgivne rapport, som kan rekvireres på Husets Forlag, Århus, og som er omtalt i *Arbejderhistorie* 40. SFAH 1993, s. 117.)



Hvordan få øje på og øje for fortælleren i sin særegenhed under lønarbejdet? Hvilke læreprocesser og teoretiske studier skal til, for at man *kan* se den reflekterende fortællers skikkelse træde frem i arbejderen? Og hvilke betydninger kan opdagelsen af fortælleren få for den interviewendes selvkritik og videre praksis?





## MØDE MED FORTÆLLEREN

Den 12. juni 1998 begav vi os ud på den lange rejse fra Danmark over Atlanterhavet til Rio de Janeiro for at deltage i *Xth International Oral History Conference*. Med os i bagagen havde vi spørgsmål til diskussion. De er opstået ud af vores praksis og forskning i tilknytning til den livshistoriske erindringsfortælling.

Spørgsmålene drejer sig om, hvordan man i dag kan få øje på og øje for fortælleren, og hvordan man kan beskrive relationen mellem fortælleren og den udefrakommende feltarbejder eller interviewer og forsker.

For tiden diskuteres disse problemstillinger ikke i Selskab til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie (SFAH). I tidligere debatter var den dominerende position, at den berettende er at betragte som en historisk kilde og intervieweren som den, der alene skal spørge, reflektere og analysere. Det, der ikke er svar på den interviewendes spørgsmål, falder ind under kategorien „at køre ‘frihjul’“, og fortællingen som et særegent kulturelt udtryk er ude af syne.

Denne position er gennem de sidste årtier til gengæld blevet kritisk diskuteret i et internationalt forum, nemlig Oral History. Vores bidrag til debatten i Brasilien havde overskriften: *Møde med fortælleren — en gensidig læreproces*.

### LIGESTILLETHED SOM LÆREPROCES

Når man i et kapitalistisk land som Danmark opsøger arbejdere, for at de skal fortælle deres livshistorie, spørger

man til en overset og undertrykt historie. Den forståelse af arbejderhistorien svarer til arbejderes egne erfaringer. Fra deres skoletid og gennem voksenlivet har de gjort den samme erfaring: det er ikke deres hverdagsliv og kultur, der er bærende i institueret forskning, i historieundervisning, i litteratur eller i mediernes kunst- og kulturopfattelse. I samarbejde med fagforeninger bringer vi arbejdere sammen, for at de kan få mulighed for at fortælle deres erindringer til hinanden.<sup>2</sup> Den form for kulturelt arbejde er i dag ikke givet på forhånd. Der er tale om en truet fortælletradition. Som Walter Benjamin allerede i 1936 skriver: „Fortælleren – hvor fortroligt navnet end forekommer os – er i sin levende virksomhed ingenlunde helt nærværende for os. Han er for os noget allerede fjernet og noget, der fjerner sig mere og mere. (...) Det er, som var en evne, der forekom os uafhængelig, den mest sikrede blandt de sikre, blevet taget fra os. Nemlig den evne at udveksle erfaringer.“<sup>3</sup>

Da der skal spørges og fortælles i et hierarkisk samfund, er *ligestillethed* ikke givet på forhånd. „Så længe den ulige magtfordeling i samfundet skaber barrierer mellem forskere og den viden, de søger, vil magt være et centralt spørgsmål, som rejses, implicit eller eksplicit, i hvert møde mellem forsker og informant. At behandle spørgsmålet om magt åbenlyst gør feltinterviewet til et eksperiment i lighed.“<sup>4</sup>

I det følgende vil vi berette om, hvordan vi blev stillet over for dette problem. I 1982-83 gjorde vi vores første erfaringer med feltarbejde. På det tidspunkt forstod vi os selv som interviewere, der skulle udspørge arbejderne, informanten. Han skulle tjene som mundtlig kilde til hverdagslivets historie i arbejderklassen.

For at blive klogere skal man være så heldig at møde en fortæller som Alfred Kristensen, pensioneret arbejdsmand,

87 år gammel. Vi sidder i hans stue, interviewet går i gang. Det går trægt. Vi når at stille 16 spørgsmål inden for de første par minutter. Alfred Kristensen svarer pligtskyldigt med én sætning eller så. Lytter man til båndet, kan man høre en ubestemmelig form for tavshed efter hvert svar. De interviewende har 'sikkerhedsnettet' med og går frem efter den præfabrikerede spørgeliste. De når ikke at give sig tid til at lytte – måske registrerer de en tøven, men den når ikke at trænge ind, blive reflekteret og føre til øget opmærksomhed over for, hvad der bliver undertrykt i situationen. Efter det 16. spørgsmål afbryder Alfred Kristensen og nægter dermed at indgå i den forudbestemte udlægning af situationen. Han forholder sig reflekteret til situationen. Misforholdet mellem spørgsmålene og det, han havde på sinde, bliver for stor, så han siger: „Men det var ikke dér, jeg havde tænkt at begynde“.<sup>5</sup>

Her stødte vores forståelsesmåde og korte vej til spørgsmålene sammen med en fortællers verden. Kulminationen opstod, indholdsmæssigt set, da vi havde spurgt til, om han som barn havde arbejde at gøre hjemme, og han havde svaret: „Næh, ikke sådan. Ikke andet end kunster. Det har jeg altid været god til“.<sup>6</sup> Vi ville så høre ham fortælle noget om dem. Joh, det kunne han såmænd godt, men han havde nu tænkt sig at begynde med at fortælle om de situationer, hvor skrækken kom ind i hans liv. Skrækken for mus og for skorstensfejeren, som de voksne truede med og frygten for at faderen skulle dø. Han skildrer situationen i hjemmet, da den frygtelige julestorm i 1902 raser, og de venter på faderen. Han og hans makker kommer som de sidste ind fra havet. Så føjer Alfred Kristensen til: „Og så var alting jo reddet i den situation.“<sup>7</sup>

Han ville fortælle med døden for øje. Det perspektiv udsprang fra barndommen og fattigdommen og forbandt sig ikke mindst med faderen. På spørgsmålet om, hvor de

boede, svarede han, at de flyttede mange gange alt efter faderens skiftende arbejde: „Sådan, sådan har hele livet været“.<sup>8</sup> Den sorgfuldhed, som også rummes i den sætning, fik først direkte udtryk, da vi efter interviewenes afslutning kom med en kopi af båndene, og vi hørte dem sammen. Da sagde Alfred Kristensen bevæget: „Sådan var det. Det er sandt.“ Og vi bekræftede det alle tre, idet vi græd. At han også fortalte med sin egen død for øje, kan vi først i dag forstå.

Vi gik efter informanten og mødte fortælleren, ham der ved, hvad der er vigtigt at fortælle, har lagt en plan, har valgt ud, hvad han vil drage frem. Således blev vi gjort opmærksomme på, at vi måtte revidere vores syn på os selv som ledende og udsørgende interviewere. Vejen til ligestillethed i situationen går gennem en lyttende spørgen. Det udelukker ikke, at vi kan have en plan, men den kan aldrig få en styrende rolle. De interviewende kan på lige fod med fortælleren medvirke til at få den oversete historie frem – også den, der kan være undertrykt i den enkeltes eget liv og fortælling.

Det kan f. eks. dreje sig om en faglært byarbejder, der er vokset op på landet under fattige kår, og som i byen har lært at tie om sin barndom, fordi de faglærte byarbejdere ser ned på dem fra landet. Ham kan vi spørge sådan, at han kan forstå, at vi er på landarbejdernes side. Og dermed kan vi medvirke til at befri den periode af hans livshistorie fra tavshedens herredømme. Skal den proces lykkes, indebærer den, at vi træder ud af den såkaldte 'objektive' position og vælger side, så fortælleren kan blive klar over, at vi ikke deler fordomme med de faglærte byarbejdere. Vores erfaring svarer til Alessandro Portellis, når han fremhæver, at: „mundtlig historie aldrig kan blive fortalt, uden at man vælger side, eftersom 'siden' altid er til stede i fortællingen.“<sup>9</sup>

### EN LÆREPROCES

Walter Benjamins fortæller er den klassiske, der har til huse, hvor håndværket udøves i en koordination mellem 'sjæl, øje og hånd' så langt tilbage i historien som til mytisk tid.<sup>10</sup> Men hvor langt *frem* i tiden? For Benjamin er fortællerens skikkelse forsvindende i takt med håndværkets og det længe vedvarende arbejdes uddøen. Han spørger ikke, om lønarbejdet kunne give fortælleren en ny skikkelse, der kunne rumme den gamle i sig. Men under lønarbejdet har vi mødt fortælleren i en skikkelse, som vi vil kalde den reflekterende fortæller.

Hvordan opdagede vi den reflekterende fortæller? Vi mødte ham uden at kunne kende ham som i tilfældet med Alfred Kristensen. Først da vi havde tilegnet os Walter Benjamins *Fortælleren*, kunne vi ud fra landarbejderen, arbejdsmanden, maskinarbejderen, socialdemokraten og kommunisten se fortællerens skikkelse træde frem, „ligesom et menneskehoved eller en dyrekrop kan fremtræde i en klippe for den betragter, der har den rette afstand og den rigtige synsvinkel“.<sup>11</sup>

I 1982 mødte vi frem hos Henry Mogensen, 69 år, kommunist og pensioneret smed, i den tro, at vi skulle være de spørgende og reflekterende, analyserende. Af Henry Mogensen lærte vi, at arbejderen som fortæller selv kan varetage de funktioner. Således udvides det område, hvor ligestillethed og samarbejde kan råde på trods af den samfundsmæssige arbejdsdeling. I det følgende skal gives et eksempel. Henry Mogensen fortæller i 1982 om arbejdsløsheden i 1930'erne:

„Jeg havde arbejdet cirka et lille halvt år efter, jeg var udlært. Dér, da jeg havde gået arbejdsløs et par måneder, jeg gik op ad Fredensgade – det var om sommeren i maj eller først i juni måned. Så kom jeg lige pludselig til at synes, at det var da pokkers så dejligt, alting det var. Jeg var

så godt tilpas, og jeg havde et velbefindende – en oplevelse faktisk. Jeg gav mig til at fundere over – for så godt tilpas havde jeg sgu aldrig været før. Jeg mærkede, at jeg havde en livskraft – jeg havde lyst til alting. Fremtiden, den så ud til at kunne klares, uden jeg vidste *hvordan*. Der var faktisk ingen bekymringer. Jeg følte mig så godt tilpas i det hele taget, som jeg aldrig havde følt mig.

Senere hen er jeg godt blevet klar over, at jeg faktisk hele barndommen og læretiden igennem har været fysisk overanstrengt og aldrig fysisk har haft tid til at få vejret – hverken om søndagen, hvor vi havde fri, eller i den sparsomt tilmålte ferie. At man *følte sig* legemligt ovenpå, det tror jeg, det kommer af, at man har gået og ikke bestilt noget i et par måneder – at man har hentet sig igen. Det var faktisk en – jeg er ikke god til at beskrive sådan noget, men det var en fornemmelse af sig selv, sin krop, sit syn på tilværelsen – alting, der er svært at beskrive. Men det kan vel beskrives på den måde, at hvis én, der går og giver sig af med noget, der ikke skal laves, men man gerne vil lave det, tager sig selv i, at han går og fløjter eller smånyner. Men det er bare en svag afglans af den fornemmelse, jeg havde. Men så vidunderligt, det var det faktisk.

Det skal også siges, at der var sgu ikke meget at råbe hurra for, hvis man ellers tænkte sig om. Arbejdsløsheden inden for faget, den lå på en 25%. Det gjorde den altså. Og jeg har forklaret om understøttelsen og betingelserne og den 'overdådige' hjælp, som man sagde. Alle de heste, der ikke har seletøjet på, de ved sgu, hvor dejligt det er. Men det var altså ikke så dejligt, det man kunne få på bistandskontoret, eller socialkontoret, som det hed dengang.

Jeg har været heldig, kan man vel godt sige, at have arbejdsløshedsperioder, der ikke har strakt sig ud over ét år, og det var først senere. Det var i 50'erne. Men mange vege kunne ikke tage det, og de gik faktisk til grunde. De lærte

at blive arbejdsløse og slå plat på systemet, fordi det var de nødt til – de blev drukkenbolte og sprittere og alt muligt andet fælt. Der har sat'ne været et stort tab af mennesker i 30'erne. I kan tro, der har været et stort tab i 30'erne – for pokker, af mennesker. Nogle er vel blevet bragt på ret køl, men mange, de er dælen bank'ne ikke. Det bedrede sig jo noget efterhånden, som tiden gik. Efterhånden kom arbejdsløsheden ned på en 8-10 %, og det syntes man, at det var et vældigt fremskridt (...). Jeg har været klar over sammenholdets betydning, og jeg har været klar over samfundets indretning, også økonomisk. Derfor var jeg klar over, hvorfor jeg gik arbejdsløs, og hvorfor alle de andre gik arbejdsløse. Det har dæl'ne meget at sige, fordi hvis man ikke er klar over det, så tror folk, og det er nok også noget, der gør sig gældende i dag, at det er dem, der er noget i vejen med, når de ikke har arbejde (...) Sådan var det i 30'erne, og det tror jeg fand'ne også, det er nu."<sup>12</sup>

#### *Den reflekterende fortæller*

Hvordan kan man her se den reflekterende fortæller? *Refleksion* kommer af *reflektere*, dvs. kaste tilbage. Hvordan kaster den reflekterende fortæller da sine erindringer tilbage? I Henry Mogensens tilfælde dels i erindringsbilledet, dels i ræsonnementet.

Erindringsbilledet kommer til fortælleren, og han lader det strømme gennem sig. Billedet står i første omgang forklaringsfrit på en måde, som karakteriserer fortælleren i Benjamins forstand. Benjamin skelner mellem information og fortælling og ser et magtforhold gøre sig gældende, nemlig således, at „næsten intet, der sker, kommer fortællingen til gode, næsten alt informationen. Det er nemlig allerede den halve kunst ved at fortælle at holde en historie fri for forklaring“.<sup>13</sup>

I Henry Mogensens erindringsbillede kommer et histo-



riesyn til udtryk, der ligner Benjamins historiske materialisme: „Det sande billede af fortiden *glimter* forbi. Kun som et billede, der for aldrig at blive genset lyner i netop øjeblikket for dets erkendelighed, kan fortiden fastholdes“.<sup>14</sup> I billedet sprænges historien som forskelsløst kontinuum: „Historismen danner det ‘evige’ billede af fortiden, den historiske materialist gør med den en erfaring, der er enestående.“<sup>15</sup>

I forhold til erindringsbilledet er Henry Mogensen som fortæller den nærmeste til at reflektere over sin oplevelse, fordi han er den, der skal give den form. I billedets befriede øjeblik sanser fortælleren sig selv som ung i rum og tid på en måde, som ophæver dikotomien ikke alene mellem fortid og nutid, men også mellem sjæl og krop: „Det var en fornemmelse af sig selv, sin krop, sit syn på tilværelsen – alting“.<sup>16</sup> Den beskrivelse er udtryk for et første niveau i refleksionen over, hvordan oplevelsen var. Det næste niveau drejer sig om, hvoraf den følelse kom. Og hermed arbejder fortælleren historisk med sin egen livshistorie: „Senere hen er jeg godt blevet klar over (...)“.<sup>17</sup> Således kan refleksionen have et livshistorisk perspektiv og på den måde være erfaringsbundet. Billedet er den reflekterendes stof.

I form af ræsonnement kan refleksionen bevæge sig fra et livshistorisk perspektiv til et samfunds- og klasseperspektiv. Henry Mogensen må have spurgt sig selv: Hvordan var forholdene? Hvordan kunne det være gået mig som en af de andre? Og derfra kommer han som ræsonnerende frem til at udrede arbejdsløshedsprocenter og understøttelsens størrelse og forholdene for dem, der gik til grunde.

I ræsonnementet er fortælleren ved at gøre sig til herre over erindringens stof. Han fortolker sine egne erfaringer i relation til problemer i nutiden eller i førnutiden. Således udvider han fortællingens kreds fra sit eget liv til samfundets og klassens, og dermed udfolder han en intellektuel

praksis. Om end den er sjælden, kaster den et kritisk lys over Daniel Bertaux's betragtninger over de intellektuelles funktion, som skulle det analytiske arbejde udelukkende være forbeholdt en sådan samfundsgruppe. Om de interviewede skriver Daniel Bertaux: „Hvert menneske har et begrænset perceptionsfelt (...). Folk lærer gennem deres praksis, og denne praksis bringer dem kun sjældent i kontakt med et bredt spektrum af sociale felter. Det er vores opgave som intellektuelle at bringe disse stumper af viden, som kan findes overalt, sammen og tegne et billede af helheden og dens bevægelser. Dette er den egentlige betydning af det, der kaldes 'analyse'.“<sup>18</sup>

Efter mødet med den reflekterende fortæller må vi uddrage den lære, at vi ikke alene må forholde os i en lyttende spørgen, men også i en spørgende lytten til fortælleren og os selv. Vi kan i en dobbeltbevægelse mellem refleksion og selvrefleksion bestræbe os på at blive ligestillet med fortælleren. At være analyserende og i den forstand intellektuel er ikke forbeholdt en bestemt gruppe i samfundet. Som mange før os erfarer vi, at arbejderne har deres egne selvlærte, 'organisk intellektuelle' imellem sig.<sup>19</sup>

*Det længe vedvarende fortællearbejde som læreproces*

Som historisk videnskab fremhæver Ronald J. Grele oral history for dens udprægede brug af empirisk feltarbejde: „Det indebærer, at vi ikke blot til stadighed kan gå tilbage til vore kilder og bede dem om at fortælle os noget mere, vi kan også udforske et utal af historiske forestillinger betydeligt mere detaljeret og under ganske anderledes betingelser.“<sup>20</sup>

Med andre ord kan man opsøge den samme person igen og igen, hvis man har noget at spørge om. Sådan vil det være, hvis man betragter vedkommende som 'kilde'. Men den form for kategorisering kan blive anfægtet, når for-

tælleren i arbejderen får mulighed for at komme til orde. Således virker Henry Mogensen som den reflekterende fortæller, da han i 1988 afslutter en video om sin læretid i smedefaget på følgende måde:

„Nu, hvor jeg ikke arbejder mere, da kan jeg ikke sådan lige pludselig lægge mig på langs, fordi det er sådan, ligesom jeg synes, at det der sker, det hænger sammen med mig selv; og det gør det sgu faktisk også. At jeg giver mig af med tingene ... ja, det går langsommere osv., men noget kan man altså få til at skride alligevel. Det vil jeg sgu blive ved med, indtil åndsevnerne, de forlader mig, og vejret, det gør samtidigt med.“<sup>21</sup>

Ud fra den slutning kan man som lyttende forstå, at refleksion og selvrefleksion for fortælleren er et længe vedvarende arbejde, der henter sin målestok fra døden.

Sammenholder man Henry Mogensens formning af sine erindringer i 1982 med udtryksmåden i 1988 i videoen, kan man iagttage, hvordan han har arbejdet med formen. Det længe vedvarende arbejde ytrer sig hos ham i en fortættet, ordsproglignende billeddannelse, som forbinde ham med udtryksmåden hos den klassiske fortæller, sådan som Benjamin skildrer ham. For os ytrer den vedholdende beskæftigelse med Henry Mogensens fortælling sig ved, at vi vender tilbage med det for øje, at andre skal lære fortælleren at kende – ikke ansigt til ansigt, men i medierede former som bogudgivelse, videoproduktion og radioudsendelse.

I 1992 opsøger vi igen Henry Mogensen som „den levende kilde“, Grele omtaler. Vi vil nemlig undersøge, hvordan en kommunistisk arbejder ser på sammenbruddet i de østeuropæiske lande og på Sovjetunionens opløsning, og hvilke konsekvenser disse ændrede forhold får på hans selvforståelse som kommunist. Vi kommer med den erkendelsesinteresse, der hører sammen med den fagligt og

politisk aktive arbejder. Men vi erfarer da, at den ikke tager højde for, at fortælleren kan have udviklet en anden form for centrering af *sin* erkendelsesinteresse.

Henry Mogensen delagtiggør os i sine vurderinger af de politiske forhold; men han tilkendegiver også, at der er forhold, som forekommer ham overordnet politiske ændringer i verden, nemlig de økologiske. Han ser livet på jorden truet af menneskenes rovdrift, han taler den ødelagte og tavse naturs sag op imod den fremskridtstro, der styrer menneskenes tiltagende udnyttelse af naturen – såvel den ydre som menneskenes egen. Optagetheden af de økologiske problemer indebærer for fortælleren en kritik af fagbevægelsen i Danmark: den har ikke forstået, at det økologiske spørgsmål er blevet det overordnede problem, den må forholde sig til. Samtidig ligger det ham på sinde at dele sine iagttagelser af kunstværker med os og gøre sig sine refleksioner over det kunstsønne og det naturskønne. Den kunst, der før i tiden har glædet ham, fylder ham på refleksionens afstand med en vrede: for han kan nu se, at det kunstsønne ikke omfatter det arbejdende menneske, tværtimod udelukkes det af kunstens verden. Som i et kritisk modlys kan han se det æstetisk smukke i en forslidt arbejder, hvis krop formes af arbejdet, så den på en gradvis mere fuldkommen måde tilpasses maskinen.

Gennem vedvarende samtaler i de år, der fulgte, erfarede vi sammen med Henry Mogensen ved bordet i køkkenet fortællerens virke. Han lægger lag på lag til sin fortælling, mens han selv bliver mere og mere forsvindende. Fortælleren arbejder tålmodigt med sit stof på en måde, som kendes fra naturen, og som menneskene engang efterlignede. Den sammenhæng henter Benjamin fra digteren Paul Valéry, der siger:

„Miniaturer, elfenbensudskæringer, gennemarbejdet til det mest fuldendte, sten, der efter politur og prægning er

fuldkomne, arbejder i lak eller malerier, hvori en række tynde, transparente lag lægger sig over hinanden – alle disse frembringelser af udholdende, forsagelsesfuld anstren- gelse er ved at forsvinde, og den tid er forbi, hvor det ikke kom an på tid. Mennesket af i dag arbejder ikke mere på det, der ikke lader sig forkorte.“<sup>22</sup>

Under lønarbejdet er den reflekterende fortæller en kri- tiker af alle former for tidspres, og i alderdommen kan han uhæmmet sætte sig ud over den tomme og homogene tids herredømme. Den kvalitative tid råder på sin måde i kroppen. Fortællingens tid bliver fra et givet tidspunkt af- målt, trætheden melder sig. Fortælleren følger tidens grad- vise forandringer af kroppen og sanserne. Bevægelserne indskrænkes mere og mere, indtil den dag, den 5. maj 1997, hvor Henry Mogensen efter en køretur i skoven sætter sig på trappen og siger: „Nu kan jeg ikke rejse mig mere.“ Så- ledes lærer vi, at „Døden er sanktionen af alt, hvad fortæl- leren kan berette“.<sup>23</sup>

#### *Et perspektiv*

Hvis man undrende spørger om, hvilket sigte den reflek- terende fortæller kan have med at udvide sin fortællings synsfelt, så det omfatter mennesket i dets samfunds- og naturforbundethed, kan man finde stof til eftertanke hos Benjamin i hans teser fra 1940 *Om historiens begreb*:

„Klassekampen, som en historiker, der er skolet hos Marx, altid har for øje, er en kamp om de rå og materi- elle ting, uden hvilke der ingen fine og spirituelle gives. Trods det er de sidste nærværende i klassekampen som andet end forestillingen om et bytte, der tilfalder sejrher- ren. De er levende i denne kamp som fortrøstning, som mod, som humor, som list, som urokkelighed, og de virker tilbage i tidens fjerne. De vil altid på ny bringe

## MØDE MED FORTÆLLEREN

enhver sejr, der nogensinde er tilfaldet de herskende, i fare.”<sup>24</sup>

Under lønarbejdet er fortælleren en kritisk skikkelse, der med sin beretning rejser spørgsmål, som kaster tvivl over de herskendes ret til herredømmet. Hvis den fortæller skal til orde, hvilke krav stiller det da til den lyttende, spørgende og fortolkende ‘oral historian’? På den ene side set må vi gøre op med kategorien ‘kilde’ som udtryk for den mundtlige fortælling. På den anden side set må vi bestræbe os på vedvarende at udforske, hvordan vi i fortællesituationen kan praktisere ligestillethed.

## DEN MUNDTLIGE HISTORIES BETYDNING

Konferencen i Rio de Janeiro var indkaldt for, at alle, der har mundtlighed som arbejds- og forskningsfelt, kunne få mulighed for at diskutere under den overordnede synsvinkel: *Oral History: udfordringer i det 21. århundrede*. Konferencen forløb over dagene 14.-18. juni 1998, og der deltog 302 personer fra 42 lande i verden.

For første gang i Oral History’s 23-årige historie lå samlingsstedet uden for Europa, nemlig i et latinamerikansk land, Brasilien. Denne geografiske placering fik en egen kulturel betydning, som kom til udtryk allerede under konferencens åbning. For første gang kunne portugisisk og spansk tales officielt, sidestillet med europæiske hovedsprog som engelsk og tysk. Vi konferencedeltagere fik del i den løftethed, som kommer af, at man om end for en kort stund iværksætter et modtræk til sider af det euro-amerikanske hegemoni. For de latinamerikanske deltagere udgjorde konferencen en offentlighed. De kunne tage til orde på egne præmisser og ytre *deres* kulturelle selvforståelse i forhold til betydningen af ‘oral history’ i deres del af verden.

I paneldiskussioner og workshops blev der lagt kritisk di-

stance til betegnelserne 'Sydamerika' og 'Mellemamerika'. Sprogbrugen afslører et amerikansk hegemoni. Selv taler de om 'Latinamerika', ikke som udtryk for en region, men for et kontinent, der med alle sine forskelligheder søger at finde og bevare sig selv på trods af USA's imperialism.

Latinamerikanere var toneangivende, både som konferencens tilrettelæggere og deltagere. Derfor kunne de anslå dens tema ud fra deres virkelighed. Antonio Torres Montenegro, leder af den brasilianske Oral History organisation, fremhævede, at den herskende historieopfattelse i Brasilien siger: „Folket har ingen hukommelse.“ Hermed understregede han, at de herskende forsøger at legitimere udelukkelser af folket fra den officielle historieskrivning. Under de brasilianske forhold ser han oral history som den bevægelse, der kan give folket muligheder for at komme til orde og dermed trodse den tavshed, det er blevet underkastet. Således blev det ytret, at mundtlighed er indlejret i magtforhold.

I konferencens forløb var det en europæer, italieneren Alessandro Portelli, der trak forbindelsen til deltagernes praksis som feltarbejdere og forskere i mundtlig historie, idet han på dialogisk vis spurgte: „Har vi i vores praksis spørgsmålet om magtforhold med os? Ser vi de berettende som på én og samme gang undertrykte og kæmpende? Tager vi højde for, at de undertrykte vil sætte sig i bevægelse?“

Diskussion af den type spørgsmål kom til at gennemtrænge hele konferencen. Vi rejste fra Rio med den erfaring, at når spørgsmål om den mundtlige histories betydning rejses ud fra forholdene i Latinamerika, hvor imperialismens og kolonialismens historie er så påtrængende, da bliver det muligt at forbinde lokale og globale perspektiver, nationale og transnationale synsvinkler. I et koloniseret land som Brasilien må de beherskede føre kulturkamp for at kunne

se sig selv i deres eget billede – ellers er de hjemfaldne til de vrangbilleder, koloniherrerne har skabt af dem.

Hos os er kulturkampen officielt set jo indstillet. Men hvad siger sproget om opretholdte magtforhold, når arbejdere selv frasiger sig udtryk for egen identitet og ikke længere taler om sig selv som arbejdere og proletarer, men som lønmodtagere og funktionærer? Hvis historiesyn har overtaget, når den mundtlige fortælletradition er uomtalt eller underkendt? Hvilket kultursyn er herskende, når arbejdere ikke forstås som historieskabende og historieformidlende? Hvilken legitimitet falder ikke ind over arbejderes tendentielle fravær som selvgyldige kulturbærere, når man blandt historikere holder den opfattelse i hævd, at det er historikerne, der skal finde frem til midler, så der lægges „en dæmper på eventuelle overdrivelser og usandfærdigheder?“<sup>25</sup> Det historiesyn, der som intention har at sikre 'kildens' objektivitet og sammenlignelighed med andre kilder, stadfæster samtidig i sin bedreviden uligheden mellem interviewsituationens to parter.

Under konferencens afslutning sammenfattede Alessandro Portelli spørgsmålet om, hvordan oral history i det 21. århundrede kan udvikle sig til et kritisk alternativ til den revision af det 20. århundredes historieskrivning, der pågår og forestår. Med henvisning til diskussioner i Italien ser Portelli nemlig for sig en revision af Europas historieskrivning, hvori alle former for kamp og oprør skrives ud af historien. Hovedskellene mellem på den ene side fascist og nazister og på den anden side kommunister og socialister skal for fremtiden retoucheres bort i en forskelsløs kategori, der går under betegnelsen 'forbrydelse'. Denne rekonstruktion af det 20. århundrede baserer sig således på glemsel og fortielse. Formålet er at bane vejen for en 'naturlig' overgang til markedsøkonomiens enehærdømme i det 21. århundredes verden.



Portelli rejste spørgsmålet om den mundtlige histories mulige betydning i forhold til denne herskende tendens. Selv svarede han: „Erindring er et historisk faktum, erindring er historie.“ Dette er står der kamp om ifølge Portellis opfattelse, og alle mundtlige historikere deltager – såvel de fortællende som de lyttende-spørgende. Skal fortielsen og glemslen ikke løbe af med sejren, må vi i den mundtlige histories praksis udvikle et dialogisk og ligestillende forhold mellem alle implicerede. Men den bestræbelse kan ikke betragtes isoleret: den er afhængig af udviklingsniveauet for lighed og demokrati i samfundet mere generelt. Derfor kan den mundtlige historiker ikke holde sig uden for denne kamp.

#### NOTER

1. Keld Dalsgård Larsen: „Indfaldsvinkler til arbejdslivets historie“. *Årbog for Arbejderbevægelsens historie* 22/1992. S. 69.
2. Kirsten Folke HARRITS og Ditte Scharnberg: "Worker Education and Oral History in Denmark". I: *Socialism and Democracy* 1/1992. S. 113-123.
3. Walter Benjamin: „Der Erzähler“. *Gesammelte Schriften*. E, 2. Frankfurt am Main 1991. S. 439.
4. Alessandro Portelli: *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories. Form and Meaning in Oral History*. New York 1991. S. 32.
5. Alfred Kristensen: *Alfred Kristensen. Ordret udskrift af livshistorisk fortælling*. Arkivet Arbejdererindringer i Århus. S. 2. Arbejdermuseet og Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, København.
6. Ibid.
7. Op.cit., s. 4.
8. Op.cit., s. 2.
9. Portelli, op.cit., s. 57-58.
10. Benjamin, op.cit., s. 464.
11. Op.cit., s. 439.
12. Henry Mogensen: *Henry Mogensen. Ordret udskrift af livshistorisk beretning*. Arkivet Arbejdererindringer i År-

#### MØDE MED FORTÆLLEREN

- hus. S. 30-31. Arbejdermuseet og Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, København. Henry Mogensens livshistoriske fortælling er udgivet i Henry Mogensen: *Ét er sikkert – alt forandres*. Husets Forlag, Århus 1987.
13. Benjamin, op.cit., s. 445.
  14. Walter Benjamin: "Om historiens begreb". I: Thomas Bredsdorff og Finn Hauberg Mortensen (red): *Hindsgavl Rapport*. Odense 1995. S. 70.
  15. Op.cit., s. 75.
  16. Mogensen, op.cit., s. 30.
  17. Ibid.
  18. Daniel Bertaux: „From the Life-History Approach to the Transformation of Sociological Practice“. I: *Biography and Society*. Beverly Hills 1981. S. 40.
  19. Antonio Gramsci: *Fængselsnotater I*. København 1991. S. 228.
  20. Ronald J. Grele: „Ziellose Bewegung. Methodologische und theoretische Probleme der Oral History“. I: Lutz Niethammer (Hrg.): *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis. Die Praxis der „Oral History“*. Frankfurt am Main 1980. S. 155.
  21. Henry Mogensen: *Jeg hedder Henry Mogensen*. Laier Film Århus 1988 (video). Udskrift s. 7. Statens Mediesamling, Statsbiblioteket.
  22. Benjamin, 1991, op.cit., s. 448.
  23. Op.cit., s. 450.
  24. Benjamin, 1995, op.cit., s. 70.
  25. Dalsgård Larsen, op.cit., s. 69.



Det kulturelle potentiale i ældre menneskers livserfaringer er mestendels overset. De centrale spørgsmål i det ældrepædagogiske udviklingsprojekt *Vi er selv historie* blev derfor: Hvordan tilrettelægges et projekt, så de ældre bliver kulturelt skabende og tænkende i og med erindringsfortælling og -skrivning? Hvordan samtidig medvirke til, at erindringsarbejdet bliver netværksskabende?

Hvilke temaer, der skal inddrages i undervisningens form, for at deltagerne kan erkende fortælleren i sig og tillægge den ellers oversete historie betydning, var del af forløbets læreproces.



## VI ER SELV HISTORIE – MUNDTLIG HISTORIE I DANMARK

I dag er erfaringer ikke i høj kurs. De overdøves af den megen tale om informationer og informationssamfund. At mødes ansigt til ansigt er ved at have lavstatus sammenholdt med det at sidde over for skærme.

Baggrunden for at sætte *Vi er selv historie* i gang som et Ældre hjælper Ældre-projekt er den opfattelse, at det kulturelle potentiale i ældre menneskers livserfaringer oftest er overset og kun kan komme for dagens lys, hvor mennesker mødes.

Projektet, der fandt sted i perioden 1997-2001, havde som formål at skabe sammenhænge, hvor ældre kan arbejde med at udtrykke deres livshistorie enten ved at fortælle eller ved at skrive deres erindringer. Ældre skulle ikke alene udføre det skabende arbejde, som den livshistoriske beretning indebærer; de skulle også have mulighed for at blive sig intellektuelt bevidst. Blandt ældre mennesker, ikke mindst de ikke-bogligt uddannede, er der en udbredt tendens til at underkende sig selv som kulturelt skabende og tænkende. Den tendens skulle projektet modvirke. Erindringsarbejdet skulle tilrettelægges og udføres sådan, at det fører ind i kollektive sammenhænge og får en netværksskabende funktion. Den oversete historie var projektets kulturpolitiske perspektiv.

## PÆDAGOGISK SIGTE OG TILRETTELÆGGELSE

Den overordnede pædagogiske hensigt med *Vi er selv historie* var, at deltagerne skulle blive deres egen autoritet i arbejdet med deres livshistorier. Som konsekvens heraf har undervisningen haft den karakter, at der gennem oplæg er blevet rejst spørgsmål til diskussion. Der er blevet spurgt til, hvilke betingelser erindringsprocessen skal have for at udvikle sig: dens *hvad* og *hvorfor*, men også dens *hvordan*, der angår de sproglige formningsprocesser. Ud fra åbne spørgsmål kan hver enkelt deltager nemlig bidrage med sine erfaringer og dermed udvikle *sin* autoritet som fortæller.

I denne sammenhæng består undervisning i at give redskaber og mulige perspektiver til arbejdet og diskussionerne om det. En slumrende interesse for at fortælle eller skrive erindringer skal vækkes og kaldes frem, mens en allerede vakt skal stimuleres og udfordres. Derfor er undervisning her det modsatte af belæring. Underviseren er at ligne ved en position, der kan gå på skift mellem alle. En sådan spørgende og ligeberettigende pædagogik skal tjene til at fremme den ligestillethed mellem deltagerne, der er nødvendig, for at erindringerne kan strømme frit.

Både som et hele og under den enkelte fællessamling har projektforsløbet derfor været styret af en vekslen mellem undervisernes formidling af nødvendige kundskaber og deltageres selvvirksomhed – dog med den forskydning, at deltageres egne erfaringer fik gradvis større plads for til sidst at blive enerådende. Det faldt sammen med, at deres egne fortælle- og skriveerfaringer udviklede sig. *Vi er selv historie* udviklede sig som en læreproces for alle involverede.

### PROJEKTETS FORLØB

Projektets aktiviteter foregik i perioden fra november 1997 til november 1998 i Århus, Vejle og Ringkøbing amter.

*Vi er selv historie* havde som projektforsløb fire faser:

1) Gennem *Inspirations- og orienteringsmøder* med lysbilledforedrag og orientering om projektet blev projektet sat i gang.

Heri deltog 486 ældre fordelt over 15 byer. Disse møder opfyldte deres hensigt, idet en tredjedel af deltagerne meldte sig til det efterfølgende kursus.

2) Kursusforsløbet bestod af *2x1 kursusdag*. Det fandt sted i 8 byer med i alt 150 deltagere. Især er det bemærkelsesværdigt, at ved kursernes afslutning var næsten alle deltagere motiverede for at gå i gang med at skrive eller fortælle. Der blev dannet netværk – mange af dem i form af skrive- og fortællegrupper. Herudover ville enkelte skrive på egen hånd eller tilskynde andre dertil. For norges vedkommende var der tale om at skulle genoptage en skrivning, der var blevet afbrudt af manglende motivation eller mistro til egne evner. Andre, der troede, at de allerede havde et færdigt resultat, kom ind i nye og uddybende skrive- eller fortælleprocesser.

3) Herefter fulgte en *Opfølgingsdag*. Den var et tilbud til alle kursusdeltagere, men foregik af økonomiske grunde kun i 4 af de 8 kursusbyer. Det satte en begrænsning i deltagerantallet, da alle interesserede ikke havde mod på at rejse efter det. I alt deltog 45.

4) I det afrundende *2 dages højskolekursus* deltog af økonomiske grunde kun repræsentanter for de igangværende grupper sammen med enkeltskrivende.

På højskolekurset viste det sig, at for hver fælles samling bestyrkedes de allerede virksomme i værdien af deres arbejde. Og mange af dem, der krævede længere tilløb, fik sat af. Det kaster et kritisk lys tilbage på opfølgingsdagens



begrænsninger, og man kan ud fra højskolekurset slutte, at havde der været tilbud om opfølgning i alle 8 kursusbyer, ville endnu flere ældre være blevet forankret i fortællearbejdet.

Ved projektets afslutning er foruden deltagerne i 20 netværk adskillige enkeltpersoner skrivende. Nogle af dem står i forbindelse med én eller flere fra projektet. I alt er omkring 100 ældre nu forbundet af erindringsarbejde i netværket *Vi er selv historie*.

Betydningen af opfølgingsfasen i forløbet kan ikke overvurderes. Uden de opfølgende diskussioner om fortælle- og skriveprocessernes forløb ville deltagerne være ladt i stikken. Som én sagde efter anden kursusdag: „I kan ikke bare sætte os i gang og så lade os sejle vores egen sø.“ Hertil kommer at denne rapport ikke i så høj grad kunne være blevet skrevet ud fra viden om de selvstyrende grupper og enkeltpersoners arbejdsprocesser, som de selv forstår dem. Vi blev ikke overladt til antagelser, men kan bygge på deltagernes egne ord om egne erfaringer. De er gengivet med deltagernes anerkendelse.

Sammenfattende kan man foreløbig sige: Var projektet ikke blevet sat i værk, da var disse mange ældre ikke blevet fortællende og skrivende med et fælles kulturelt perspektiv, nemlig den oversete historie.

#### TANKER FORUD FOR OG I PROJEKTET

Skal en læser af denne rapport kunne forstå, hvorfor *Vi er selv historie* blev en læreproces for alle implicerede, må vi gøre rede for de indholdsmæssige overvejelser og perspektiver, underviserne har bragt med sig ind i projektet, og som vi har søgt at gøre virksomme. Problemstillingerne ligger i erindringsarbejdet som sten på vejen, der skal tages op og vendes – ellers kan man risikere at falde over dem.

*Historie*

Et gennemgående perspektiv i *Vi er selv historie* har været, at det drejer sig om en overset historie. I forhold til den officielle historieskrivning er det en provokation, at almindelige mennesker skulle kunne sige: „Vi er selv historie.“ Normalt er historieskrivning fagfolks metier. Men når nationer kan have nytte af at få skrevet deres historie, hvilken nytte kan almindelige mennesker da ikke have af at være deres egne historieskrivere?

Det spørgsmål stillede underviserne på inspirationsdagen gennem citater fra Bertolt Brecht. Og det blev besvaret af deltagere mod projektførløbets afslutning. Som én sagde på opfølgingsdagen: „Jeg har altid kunnet lide at skrive, men jeg har aldrig forstået, at min historie kunne være noget værd, før I startede det her.“ En anden tog tanken til sig på følgende måde: „Nu tænker man mere omhyggeligt over det, man laver.“

Vi arbejder op imod den herskende opfattelse, at 'historie' betyder fortid, og at fortid betyder, at noget er forbi, dødt, udskilt fra nutiden og fremtiden. Den normale opfattelse er, at vi er bedst tjent med at vende fortiden ryggen og udelukkende se fremad. Det intellektuelle arbejde at fortælle eller skrive sine erindringer består blandt andet i at tale fortiden ud af dens efterladte position og bringe den i dialog med nutiden. Således kan den give betydning fra sig til nutiden og fremtiden. Modsat kan nutiden med sine problemstillinger også virke ind på, hvad der skal kaldes frem af fortidens mangfoldige erindringsverden. Hermed opstår en spænding i historien, og den får karakter af en proces, der bryder den gængse opfattelse af tid som adskilte rum.

*Fortælle tid og fortalt tid*

For at få øje på historien som proces og fortællerens særlige placering kan man bruge begreberne fortælle tid og fortalt tid. Fortælle tiden udgør fortællerens nutid, den situation, der fortælles i. Den fortalte tid spænder over fortidens mange situationer og forhold. Mellem de to tider ligger fortællerens frigørende mulighed. Han kan tale fortiden frem ud fra dens målestokke og synsvinkler, så han og de lyttende for det indre blik kan se menneskene og forholdene dengang. Lykkes det, da kan følgende ske: „Jeg har haft en uhyggelig oplevelse. Mens jeg skrev, var jeg sammen med dem allesammen. Da min kone kom hjem, læste hun op, hvad jeg havde skrevet. Så stod det klart, at de alle er døde, og så kom jeg til at græde.“

*Den ufortalte historie i den oversete*

I fortælle tiden ligger udvælgelsesprocesserne og dermed spørgsmålet: „Hvad skal der fortælles?“ Men det kan også lyde: „Hvad kan man skrive om?“ Det tilkendegiver, at man er oppe imod normer for historieskrivning. „Kan man skrive om drømme?“, spørger én. „Kan man skrive på vers?“ Kan man skrive op mod samtidens og fortidens herskende normer og trodse den sociale kontrol?

Falder svaret bekræftende ud efter fælles diskussioner og indre dialoger, da får vi historien om, „hvor væmmelig min storesøster var imod mig“, da aftegnes den skygge, som har hvilet over bedstemoderens og moderens liv, fordi bedstemoderen løj om sin alder for at undgå den sociale skam, der dengang var forbundet med at være gift med en yngre mand. Og da kan den blokerede barndomshistorie om faderens nazistiske stilling under krigen komme til orde.

Men muligheden for, at beretningerne kan blive ufortalte, er også til stede. Fortiden kan nemlig rumme den

## VI ER SELV HISTORIE

oversete historie på to væsensforskellige måder. Den kan kaste inspiration af sig til nutidens fortællevirksomhed, fx i form af tidligere slægtleds overleveringer; men den kan også blokere for tilgangen. Brud og konflikter i livsløbet kan enten anspore til fortælling eller sætte den i stå. Disse to muligheder må formuleres i forbindelse med erindringsarbejdet, for ellers bliver spørgsmålet om den ufortalte historie udelukkende et individuelt problem.

Når den oversete og ufortalte historie får form, fordi den presser sig på, eller fordi blokeringer overvindes, da forbinder den sig med en opløftethed, en form for befrielse. Den virkning opstår ikke, hvis man tier eller udelukkende holder sig til „de lyse timer“.

Foruden begrebet om den ufortalte historie kan man ikke undlade at medtænke den ufortællelige historie. Det er den, man holder for sig selv. Og hvad det indebærer, er den enkeltes egen suveræne afgørelse. Hvor grænserne går, kan man aldrig vide på forhånd.

### *Barndommens betydning*

I barndommen har fortælleren den bedste læremester. Får man barndommen i tale, får man givet stemme til det, der er anderledes, både i den enkeltes liv og mellem de enkelte deltagere indbyrdes. Hermed lægges grunden til en begyndende dialog med en overset historie.

I barndomsfortællinger bliver samfundets sociale strukturer tydelige, og da hver enkelt fødes ind i dem, træder de frem som erfaringer og ikke som meninger. For fortællearbejdets udvikling er det afgørende, at man fra begyndelsen kommer bort fra meningsudvekslinger og ned i det erfaringsforbundne. Meninger hører diskussioner til, erfaringer derimod har hjemme i erindringsprocesser og fortælling.

Vender vi ansigtet og ikke ryggen til barndommen, kom-

mer vi nærmest hinanden som ligestillede i forskellighed. Her kan værdighed, humor og indignation få stemme. Én fortæller, at hun i skolen havde lært at tie. Hun var en arbejdsløs arbejdsmands datter og kom som en undtagelse i realskole, fordi bedstemoderen betalte. Hun talte som alle andre ud af de forhold, hun kom fra. Men en dag blev hun kaldt ned til inspektøren, der påtalte, at hun havde en for livlig fantasi. Hertil kommenterede en af deltagerne: „Det blev betragtet som fantasi, som om det ikke var en del af skolens virkelighed.“

Én vil kalde sine erindringer „Barndomsdrømme“, fordi han drømte som barn, og nu som gammel drømmer han om barndommen. Det spørgsmål, der driver ham, er: „Hvor hører barnets drøm om en bedre tid til?“

#### *Arbejdslivet*

*Vi er selv historie* trækker den enkeltes historie ud af det ubemærkede. I projektet har vi vægtet livshistoriens samfundsmæssige dimension: arbejdslivet. Den del af livet, der tager mest tid, har oftest en upåagtet plads i historieundervisning og for den sags skyld også i mediernes interessefelt. I *Vi er selv historie* får arbejdet en central plads – ikke på bekostning af fritidsliv og livsfaser før og efter arbejdslivet, men på en gennemgribende måde. Den enkeltes fortælling får med arbejdet som gennemgående tema et kollektivt sigte – i modsætning til et snævert biografisk. Dermed modvirker man den pædagogisk udsigtsløse situation, at én fortæller, og de andre siger: „Ja, sådan var det for dig, og hvad vedkommer det mig.“ Netop det at tænke arbejdets betydning med kan på nogle virke provokerende, hvad der bekræfter, at arbejdslivet som kulturskabende faktor normalt er overset i offentligheden.

Temaer, der er knyttet til arbejdslivet, er i hele forløbet blevet behandlet under en dobbelt synsvinkel: på den

## VI ER SELV HISTORIE

ene side arbejdsglæde, på den anden side undertrykkelse, overgreb, lidelse og modstand herimod. Dette modsætningsfyldte perspektiv er nødvendigt, hvis fortællinger og spørgsmål ikke udelukkende skal komme fra historiens hovedveje, men fra dens grøfter, hvor dét ligger, der er skubbet til side af de og det herskende. Således kan man bane vejen for diskussioner af den oversete historie i samfundet og i den enkelte.

### *Forholdet mellem mundtlighed og skriftlighed*

Et andet aspekt af den oversete historie berører forholdet mellem mundtlighed og skriftlighed. I et land som Danmark bygger historievidenskaben hovedsageligt på skriftlige kilder. I *Vi er selv historie* bringes mundtligheden i brændpunktet, fordi den oversete historie især holder til i den del af befolkningen, der har gået kortest tid i skole og ikke har skriften som bærende udtryksform i deres arbejde. Hvor skriftligheden er trængt i baggrunden, træder mundtligheden desto stærkere frem. Men i vores samfundstype er skriftligheden så dominerende, at det at fortælle er en underkendt evne, såvel i vores uddannelses-system som i medierne. I dette årti er der ganske vist i dele af offentligheden opstået en fornyet opmærksomhed over for værdien af at lytte til fortællinger. Da drejer det sig oftest om kendte historiefortællere, der henter stoffet fra myter, sagn, eventyr og de bibelske beretninger. Men i *Vi er selv historie* har fortællere udviklet sig som en ny og dog gammel type, hvis formål har været og er at overlevere erfaringer, både inden for en generation og på tværs af generationer.

Den tradition, som fortælleren hører hjemme i, er siden 1. verdenskrig forsvindende. Den er udviklet i forbindelse med håndværket, hvor fortællen fulgte rytmen i arbejdet. Det kom dengang ikke an på tid, og fortælleren kunne

som lakarbejderen lægge lag på lag. Under industrialismen ændres betingelserne for håndværket og de menneskelige relationer mellem de arbejdende. Der bliver i arbejdssammenhænge mindre og mindre tid til at tale sammen – pauserne bliver færre og kortere og kortere, den enkelte mere og mere isoleret i arbejdsprocessen. Således er den mundtlige tradition truet i arbejdslivet, og disse tendenser breder sig i hele samfundet. Men projektet viser alligevel, at lærer de fortællende traditionen at kende gennem foredrag og egne erfaringer, da kan de finde sig selv som led i overleveringens lange kæde.

Fra projektføreløbet begyndelse er mundtligheden sat i forgrunden. Men fordi deltagerne kommer fra meget forskellige samfundslag, har skriftligheden fået en sidestillet plads – mange har som nævnt dannet skrivegrupper eller skriver selv. Afgørende for skrivearbejdets udvikling har det imidlertid været, at mundtligheden er blevet lagt frem som forbillede for de skriftlige former. Referencen er da litteraturen om arbejdslivet og den dermed forbundne erindringsgenre. Den kan afsætte følgende opfattelse: „Du kan skrive, som du fortæller. Det er et spørgsmål om at komme i gang.“ Og det syn på skriftlighedens norm har fået flere deltagere til at komme sig over – i nogle tilfælde livslange – skriveblokeringer.

Respekten for mundtligheden formulerede en af de skrivende som følger: „Min far var en vis mand, selv om han hverken kunne skrive eller regne.“ Og en anden skrivende udtrykte et håb om, at når de nu fik gang i en gruppe, „så ville de nå frem til at fortælle.“

### *Refleksion*

Refleksion hører normalt ikke til arbejderes og bønders karakteristisk af sig selv. Som én af dem sagde: „Hvis man diskuterer, hvad ordene betyder, så kalder de én ordkløver.

Og når man lægger op til at snakke om sig selv, så bliver vi betragtet som sære.“

Hvis fortælletraditionen officielt set var levende, og hvis det var normalt at overlevere sine livserfaringer i familie- og arbejdssammenhænge, da behøvede man ikke have et reflekteret forhold til fortællingen og fortællearbejdet. En fortæller fra en kultur, hvor mundtligheden dominerer, ville ikke tænke på „indre og ydre dialog“, på eftertankens og refleksionens betydning. Han ville være i en levende tradition, hvor det fx ville være almindeligt, at de unge mødes med de gamle i køkkener og på torve, hvor de unge lytter til de gamle, stiller spørgsmål og får råd.

Skal fortællingen bevares i et skriftdomineret samfund som vores, da skal den praktiseres og *bevidst* forsvares, fordi den er revet ud af sin selvfølgelighed. Det skal gøres af mennesker, som samfundet normalt ikke regner for kulturskabende, og som ofte underkender sig selv på tilsvarende måde. Derfor skal deltagerne gennem kollektiv praksis og selvrefleksion blive sig bevidst som fortællere for derigennem at kunne tage sig selv alvorligt i fortælle- og skrivearbejdet. Når den proces er kommet i gang, kan den komme til orde på følgende måde: „Vi bliver bevidste om, hvad det er, vi gør [når vi fortæller og snakker med os selv]. Og det er en glæde at få at vide her.“

Refleksionen omfatter fortælle- og skrivearbejdet både som underkendt intellektuelt arbejde og som upåagtet social realitet i et skriftdomineret og informationsorienteret samfund.

Betydningen af at have refleksionen som et perspektiv for det livshistoriske erindringsarbejde og som et moment i sin selvforståelse udtrykte en af deltagerne på opfølgningdagen således: „Vi er kommet i gang 50 år for sent.“ På spørgsmålet om, hvorfor, svarede han: „Fordi så ville jeg have levet på en anden måde.“ Deltagerne i *Vi er selv*



*historie* har kunnet erfare, at refleksion og revision kan forbinde sig, når de som fortællere bringer fortiden med dens udfoldede muligheder ud af dens oversete position: „Vi reviderer vores tilværelse. Det er hårdt og sjovt.“

Det skrevne som et færdigt resultat kan gennem refleksion og selvrefleksion atter blive brudt op og føre til nye processer. Som én sagde, da hun havde læst op af de erindringer, hun havde skrevet til en erindringsindsamling forestået af Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, Arbejdermuseet og Nationalmuseet: „Jeg har helt underlagt mig dem. Nu begynder jeg helt forfra og udfolder det.“ En anden kommenterede på følgende måde: „Jeg har fået meget ud af det. Jeg har kunnet revidere det, jeg har skrevet. Ellers havde jeg lagt det væk.“ For alle, der havde skrevet noget 'færdigt', skete der det, at andres fortællinger, spørgsmål, oplæg og fælles diskussioner igen satte gang i erindringsprocesserne. Således blev målet „at gå dybere ind i det“.

Også på anden måde kan disse tankeprocesser i fortællarbejdet løsne nogle af fortidens stivnede og ufortalte historier. Således gik det en af deltagerne, der aldrig havde kunnet skrive, men som efter første kursusdag gik hjem og skrev en hel dag. Erindringerne strømmede frit, så hun for første gang kunne berette om de klø, hun som barn fik af sin far. For nu – på refleksionens afstand – kunne hun komme nær på både barnets og faderens situation. Hun var ikke længere bundet til barnets og familierelationens synsvinkel, men kunne gribe den frihed, som afstanden mellem fortællertid og fortalt tid bringer med sig. Faderen kunne få skikkelse, ikke kun i sine familierelationer som far, men også i de forhold, som samfundet havde anbragt ham i som arbejdsløs havnearbejder, der i magtesløshed bankede løs på sit barn. I beretningen havde hun fået tre synsvinkler til sin rådighed: barnets og to voksnes, faderens og sin egen.

## VI ER SELV HISTORIE

Og derfor kunne hun som skrivende forholde sig solidarisk både til barnet og til sin far.

Refleksionsniveauets gennemgående tilstedeværelse i projektet er udtryk for en bestræbelse på at udvikle ligestillethed i forskellighed mellem deltagerne indbyrdes og i forholdet mellem undervisere og deltagere.

### *Ligestillethed*

I ældrearbejdet taler man om de „svage og de stærke“. I *Vi er selv historie* gælder det om at blive ligestillet. Magtrepræsentation af enhver art fra undervisere eller fra deltagere vil blokere erindringsprocesserne og overlade den oversete historie til det ufortalte. Skal man kunne færdes lyttende og spørgende i fortællingens livsverden, da må man turde undres og spørge – uden at kende svaret. Pres bevirker, „at noget sættes i stå“, som én sagde. „I har bevirket, at noget er blevet sat i bevægelse, og således har I ydet et bidrag til, at man kan forstå lidt mere af det.“

At fortælle sin livshistorie til andre forudsætter og udvikler fællesskab og tillid. Grunden kan lægges med fortællinger fra barndommen. For i den livsfase er magtforhold ikke „min skyld“. Får barnet i den ældre først skikkelse i sproget, da kan magtens tale blive manet i jorden.

## PERSPEKTIVER

### *Et pædagogisk perspektiv*

Projektets samlede forløb viser, at lægger man et kollektivt perspektiv på erindringsfortælling og -skrivning, og får deltagerne mulighed for at arbejde reflekteret og selvreflekteret, da kan de udvikle selvbevidsthed som fortællere: „Vi bliver bevidste om, hvad det er, vi gør.“ Gennem denne arbejdsmetode kan deltagerne få øje for, at de i overleveringen af deres historie ikke virker som isolerede individer. Tværtimod kan de se sig som led i en kæde, der rækker

tilbage i tiden og frem mod kommende generationers forståelse af historie

Forløbet af *Vi er selv historie* viser endvidere, at arbejder man på en dialogisk måde, vægter man i erindringsarbejdet processerne og de kollektive sammenhænge, og søger man at få de sociale forskelligheder i livshistorierne frem under en oversat histories perspektiv, da har ældre i kraft af deres livserfaringer meget at give fra sig. Og de kan frigøre en social dimension i det kulturelle og historiske arbejde, så det får en *netværksskabende* funktion.

Projektet har som en nyskabende ældreaktivitet vist, at man ikke skal undervurdere ældres behov for intellektuelle udfordringer. Man skal derimod vise tillid til den enkeltes og den fælles formåen:

„At få kritik og opbakning – det er værdifuldt“, som én sagde. En anden fremhævede: „I har lagt perspektiver ind i det og bevirket, at det ikke er så enkelt, som det så ud til. Det har vi lært af.“

For at sådanne komplekse pædagogiske og sociale processer kan udvikle sig og blive lærerige, indebærer det med nødvendighed, at to undervisere er opmærksomme og virksomme sammen.

#### *Fremtidige behov*

Ved projektets afslutning stod det endvidere klart for deltagerne, at erindringsarbejdet er en proces, der fremover vil indebære kommende nye problemstillinger for den enkelte gruppe. Grupperne forudså yderligere behov for at tilegne sig kundskaber og udtrykte ønske om fortsat at kunne mødes med hinanden og udveksle erfaringer om erindringsarbejdet. De ser gerne, at underviserne kan komme ud i grupperne mindst to gange om året. Den form for opfølgning skal dels have en faglig funktion, dels virke inspirerende. Endvidere skal opfølgningen modvirke en

## VI ER SELV HISTORIE

forudsigelig nedadgående intensitet i arbejdet. Det kræver meget at gå op imod den herskende kulturelle tendens i samfundet og insistere på den egne historie. Skal man i de enkelte grupper kunne holde sammen om at udvikle fortælle- og skrivearbejdet, da skal netværket fortsat kunne forblive forgrenet og levende.

Hertil kommer endnu ukendte behov hos dem, der har taget initiativ til at oprette fortælle- og skrivegrupper for andre ældre.

### *En lære*

Den, der vil gribe erindringsarbejdet og eftertankens mulighed kan blive vanskeligt stillet, „hvis man har siddet 40 år, ikke ved en skrivemaskine, men ved en symaskine“. Men den vanskelighed kan overvindes, hvis man ude af lønarbejdets pres insisterer på det. Dog er det ikke tilstrækkeligt. Mundtlighedens og den oversete fortælletraditions veje skal banes, og et netværk som *Vi er selv historie* skal kunne knyttes. Flere gange blev det i projektforsløbet sagt: „Var det ikke for jer, så var vi ikke kommet i gang.“ Hvis den enkelte skal kunne insistere på den oversete historie, kræver det nemlig genklang og tilskyndelse i det levende liv. Her kan både gruppernes kollektiv og underviserne få deres fortsatte betydning.

Sammenfattende kan man uddrage den lære af *Vi er selv historie*, at får ældre mennesker mulighed for at udfolde deres kulturelle potentiale som fortællere af deres livserfaringer, og giver man den nødvendige pædagogiske og økonomiske opbakning til det arbejde, da sætter man en omsiggribende proces i gang, der ikke slutter, og som kun døden kan afbryde.

## LITTERATUR

- Alheit, Peter, mfl. (1995): *The Biographical Approach in European Adult Education*. Verband Wiener Volksbildung, Wien.
- Benjamin, Walter [1936] (1993): „Fortælleren“. Udgivet oversættelse af Flemming Harrits. Aarhus Universitet.
- Benjamin, Walter (1996): *Fortælleren og andre essays*. Udvalg ved Peter Madsen. Samlerens Bogklub, København.
- Bertaux, Daniel (Ed.) (1981): *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences*. International Sociological Association, Sage Publications, Beverly Hills og London.
- Brecht, Bert (1986): *Me-ti*. Rhodos, København.
- Briggs, Charles L. [1986] (1995): *Learning how to ask. A socio-linguistic appraisal of the role of the interview in social science research*. Cambridge University Press.
- Brückner, Peter [1972] (1974): *Kapitalismens socialpsykologi*. Hans Reitzel, København.
- Freire, Paulo (1993): *De undertryktes pædagogik*. Christian Ejlers Forlag, København.
- Freire, Paulo (1994): *Håbets pædagogik. Et gensyn med „De undertryktes pædagogik“*. Fremad, København.
- Freud, Sigmund (1992): „Erindren, gentagen og gennearbejden (1914g)“. I: *Afhandlinger om behandlingsteknik*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Grele, Ronald, J.(1980): „Ziellose Bewegung. Methodologische und theoretische Probleme der Oral History“. I: Niethammer, Lutz (Hrsg.): *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis. Die Praxis der „Oral History“*. Syndikat, Frankfurt am Main. S. 143-161.
- Niethammer, Lutz (Hg.) (1980): *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis. Die Praxis der „Oral History“*. Syndikat. Frankfurt am Main.
- Portelli, Alessandro (1991): *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories. Form and Meaning in Oral History*. State University of New York.
- Rabinow, Paul (1977): *Reflections on Fieldwork in Morocco*. University of California Press.
- Samuel, Raphael (1981): „History Workshop 1966-80“. I: Samuel, Raphael: *People's History and Socialist Theory*. Routledge & Kegan Paul, London. S. 410-417.
- Sève, Lucien [1968] (1978): *Marxisme og personlighedsteori*. Bibliotek Rhodos, Danmark.

## VI ER SELV HISTORIE

SFAH (1980): *Årbog for arbejderbevægelsens historie – 1980. Tema: Lokalhistorie*. SFAH, København.

Thompson Paul [1978] (1989): *The Voice of the Past. Oral History*. Oxford University Press.

Thomson, Alistair (1996): „Experience Never Ends: Learning and Life History Work.“ I: *IX. International Oral History Conference*. Bd. 1. Göteborgs Universitet, Sverige. S. 223-231.

Vygotsky, Lev Semenovich (1971, 1974): *Tænkning og sprog*. Bd. 1-2. Hans Reitzels Forlag, København.

Wolf, Christa (1978): *Kindheitsmuster*. Aufbau-Verlag Berlin und Weimar.



Hvordan skal man tilrettelægge erindringsarbejdet, hvis sigtet er at give deltagere med samme faglige baggrund muligheder for at arbejde med deres livshistorier i en kollektiv sammenhæng – under en faglig og samfundsmæssig synsvinkel? Og hvordan kan man indfri det formål, at deltagerne skal blive sig bevidst som fortællere og blive bevidst om fortællingen som intellektuelt arbejde?





## ERINDRINGSPROJEKTET OMKRING EN SENG

„En overlæge kommer ind på en afdeling: ‘Er her nogen?’ En elev dukker frem: ‘Jeg er her.’ ‘Jeg mener – af betydning.’“ Sådan fortæller en af de 27 sygeplejersker, der fra 1999 til 2001 arbejdede i erindringsprojektet *Omkring en seng*. I fortælle- og skrivegrupper videregav sygeplejerskerne deres erfaringer fra arbejdslivet i sammenhæng med deres hele livshistorie.

Projektet foregik i et samarbejde mellem Dansk Sygeplejeråd, Århus Amtskreds og *Åstedet – arkiv og kulturværksted* for den oversete historie. Fortællingerne er blevet redigeret og uddrag – sammen med tegninger af Claus Seidel – udkommet i bogen *Ind i faget. Sygeplejersker fortæller* (Harrits og Scharnberg 2001). I denne artikel redegøres der for læreprocesser knyttet til selve fortællearbejdet.

### TEORETISKE OVERVEJELSER

Som projektledere gik vi ikke til fortællearbejdet som forskere, der skal udsøge informanter, forstået som kilder til fagets historie. Sigtet med projektet var at give sygeplejersker muligheder for at arbejde med deres livshistorier i en kollektiv sammenhæng og herunder anskue historien under en faglig og samfundsmæssig synsvinkel. Desuden var formålet, at de skulle opdage sig selv som fortællere: mennesker der i mundtlig form overleverer erfaringer til hinanden. Vi kom derfor for at møde fortællere og for lyttende sammen med andre at være i fortællerens selskab. For

at det kan ske, skal deltagerne bringes i såvel en lyttende som en fortællende position. I overensstemmelse hermed blev fortællearbejdet lagt kollektivt til rette i fortælle- og skrivegrupper og i fællesmøder med et givent tema.

Bag den kollektive arbejdsmetode ligger en teoretisk funderet forståelse af, hvad livshistorie betyder. De fleste forskere taler om livshistorie som biografi. Vi derimod om sociobiografi. Når man har fortællingen om hverdagslivet som tilgang, da kan man ikke opretholde dikotomien mellem individ og samfund. Under udførelsen af arbejdet er vi del af samfundsforholdene. Så de er ikke uden for os, men vi er i dem lige fra undfangelsen.

Blandt historikere, etnologer og andre fagfolk er der faglige traditioner for at betragte erindringer som kilde til historien. Institutioner og organisationer har sat erindringsindsamlinger i gang med det formål at få oplysninger, som andre kilder ikke kan give. Vi ser ikke bort fra ovennævnte betydning, og fordi vi arbejder med båndoptager, skabes der ud af fortællearbejdet også et arkiv, der kan være til nytte for forskere i organisationer og institutioner. Vi forstår imidlertid erindringsfortælling primært som en vej til at sætte læreprocesser i gang, således at deltagerne kan blive klogere på sig selv og hinanden som enkeltpersoner og som grupper i samfundet. Den livshistoriske fortælling er medium ikke mål, deltagerne er ikke middel, men har et mål i sig selv.

I vores samfund i dag er det ikke en given sag, at fortælleren findes, og tilsvarende kan man hos deltagerne ikke forudsætte en identitet som fortæller. Man må derfor arbejde sig frem til at kunne se fortælleren i en given person. Fortællingen som tradition har sit udspring i det håndværksmæssige arbejde og er op til i dag virksom blandt arbejdende mennesker i produktionen. Siden det industrielle samfunds opkomst og dermed håndværkets dequalificering

og skriftlighedens tiltagende dominans er det blevet normalt at sige, at 'fortællingen er død'. Derfor må man have en intellektuel som Walter Benjamin til at gøre opmærksom på, at fortælleren er en „forsvindende skikkelse“. Sådan kunne han i 1936 se fortælleren på afstand, på vej væk, og sådan kan vi stadig se skikkelsen i den enkelte fortællende person. Blikket herfor udvikles gennem læreprocesser, som for os har stået på gennem 20 års projektarbejder og studier – og de har ingen ende. Ud fra indvundne erfaringer tilrettelægger vi fortællearbejdet, så deltagerne får mulighed for at erfare sig selv, både som fortællere og som lyttende i fortællerens selskab. Samtidig lærer de i et kort kursusforløb fortællerens skikkelse at kende historisk og teoretisk. Med det i bagagen får de gennem et længe vedvarende fortælle- og skrivearbejde muligheder for at udvikle en selvbevidsthed som fortæller.

#### METODE

Projektet *Omkring en seng* begyndte med, at sygeplejersker blev indbudt til et lysbilledforedrag *Vi er selv historie* med fotografier fra århusianske arbejdspladser taget 1934 af afdøde pressefotograf og maler Åge Fredslund Andersen. *Arbejdets mænd og kvinder* er titlen på den fotoserie, som vores udvalg er hentet fra. Billederne viser mennesker i arbejde på land og i by, børn og voksne, mænd og kvinder, arbejdende og arbejdsløse. Det overordnede perspektiv for tilrettelæggelse af billederne og vores kommentarer er *den oversete historie*. Arbejdets og hverdagslivets historie er just en meget væsentlig del af den historie, der for det meste er overset i medierne og i den instituerede historieundervisning.

Med denne introduktion lægger vi op til en læreproces for de kommende fortællere. Man møder historien set nedefra – fra de besiddelsesløses synsvinkel. Kommer

deltagerne selv derfra, får de lagt en historisk og kollektiv dimension til deres egen livshistoriske selvforståelse. Hermed får de stof til at modvirke en eventuel social skam over at komme fra fattige kår. Og således kan man modvirke en mulig blokering af fortællearbejdet. Kommer deltagerne fra de besiddende eller bedrestillede lag i samfundet, møder de i lysbillederne forhold, som oftest er dem ukendte. Med de forhold kan deltagerne på grund af autenticiteten i billeder og kommentarer, der er hentet fra fortællere, ikke så let gå i rette og sige, at sådan var forholdene ikke. Nogle kan derimod få vakt en social indignation over forskelle mellem mennesker i det samme samfund på den samme tid. En lære kan blive, at en given tids forhold ikke lader sig generalisere ud fra ens egne erfaringer: man må forholde sig dialogisk til ligheder og forskelligheder i modsætning til at kæmpe om pladserne i hierarkiet. På den baggrund bliver det lige vigtigt at fortælle, lytte og spørge. Og det bliver konkret, at hver enkelt taler ud af såvel en individuel som kollektiv-samfundsmæssig sammenhæng, ud af et såvel geografisk som socialt sted, og at den enkeltes fortælling dermed ikke kan overflødiggøres af en andens. Og i det perspektiv kan man modgå konkurrence og underkendelse af egen historie.

Efter lysbilledforedraget blev deltagerne opfordret til at melde sig til fortælle- eller skrivegrupper. 22 arbejdende og pensionerede sygeplejersker meldte sig og fortsatte i det efterfølgende 2x1 dages kursusforløb. Det banede vejen for, at grupperne kunne blive selvstyrende. Kursusdagene bestod i en veksel mellem gruppearbejder og oplæg fra projektledernes side, således at erfaring og teori kan berige hinanden. Oplæggene koncentrerede sig om at indkredse spørgsmål som fortælletradition, forholdet mellem mundtlighed og skriftlighed, mellem individ og samfund, betydningen af et livshistorisk perspektiv og af erindring

som form og som proces. Skal den enkelte sygeplejerske kunne opdage sig selv som fortæller, da må der skabes en sammenhæng, hvor det at fortælle hæves ud af sin oversethed, og hvor det at lytte på en tidsforglemmende måde genvinder sin værdi, som den havde det i barndommen. At indgå i en sådan fortællesammenhæng er at gå op imod en tendens i tiden. Det er vigtigt at vide, fordi fortællearbejdet kan møde modstand i den enkelte og ofte også i omgivelserne. Der skal gøres et intellektuelt arbejde for, at man kan tilkende fortællesituationen værdi.

Set under en litterær synsvinkel er den livshistoriske fortælling som genre erindring. Det perspektiv fører ind i arbejdets litteratur knyttet til husmands- og arbejderbevægelsen og tjener til at knytte tråden mellem mundtlighed og skriftlighed. En psykologisk-kognitiv synsvinkel på den livshistoriske fortælling fører ind i spørgsmålet om, hvad erindringsprocesser er. Det må tematiseres og diskuteres, at erindring ikke er det samme som hukommelse, at erindring hænger sammen med erfaring, og at erfaringshistorie er noget ganske andet end at give informationer videre. Erindring indebærer mulighed for refleksion, genkaldelse, fordi den omfatter to tider: fortælle tidens nutid og den fortalte tids fortid. Og mellem disse to tider ligger refleksionens mulighed. Fortællingen er dermed udtryk for et intellektuelt arbejde: at vælge ud blandt fortidens situationer, bringe dem frem i fortælle tidens nutid og se på dem endnu en gang og danne sig sit indtryk, gøre sig sine tanker – eller lade dem stå til forundring for sig selv og de lyttende. Således indebærer erindringsprocesser de lyttendes medvirken. Hvad hører de? Hvad tænker de herom? Hvad spørger de sig selv om? Hvad spørger de den fortællende om? Hvad spørger de andre lyttende om? Ved at blive sig bevidste om fortællingen som et intellektuelt arbejde og sig selv som intellektuelt virksom kan deltagerne modvirke

den samfundsmæssige underkendelse af mundtligheden og fortællingen som udtryksform og samværsform.

Til det livshistoriske perspektiv hører barndommens betydning for fortællingen. Af vores projekter har vi bl.a. lært, at man ikke må springe barndommen over. Den rummer fortællingens livsnerve. Begrundelserne er mangfoldige. Her skal de ikke konkretiseres, men fremhæves skal det, at blandt nogle sygeplejersker mødte vi en forhåndsskepsis over for dette at fortælle om barndommen. De betragtede den del af historien som privat og uden relevans, når det gjaldt fagets historie. Spørgsmålet om, hvorfor de blev sygeplejersker, og hvorfra de havde deres faglige normer, banede imidlertid vejen for refleksioner over mulige sammenhænge mellem barndommens forhold og den faglige identitets historie. På forhånd var den enkeltes identitet som fortæller snævert forbundet med faget forstået som det konkrete arbejde. Igennem kurset udvidede perspektivet sig til at blive faget i et livshistorisk og samfundsmæssigt perspektiv – veje ind i faget.

#### *Fortællearbejdets organisering*

Den livshistoriske fortælling fandt sted i fortælle- og skrivegrupper på højst 6 deltagere. De var på baggrund af kurset selvstyrende. Den ene gruppe fik sit centrum på Samsø, og her kom yderligere 5 fortællere med i projektet. Hver gruppe udpegede én, der blev særlig ansvarlig for det tekniske i forhold til båndoptager. Fortællingen blev lagt livshistorisk kronologisk til rette, så man begyndte med barndommen og endte med pensionisttiden. Til hver gang aftaltes, hvem der skulle fortælle næste gang. Skrivegrupperne arbejdede efter samme struktur, således at den enkelte læste op af det skrevne, og de lyttende stillede spørgsmål til uddybelse. For de lyttende gælder, at de gennem deres aktive lytten selv får indre dialoger sat i gang til inspi-

ration for kommende fortælling. Efter hver fortællerunde blev der anledning til diskussion og supplerende fortælling fra de lyttendes side. Overordnet for fortællearbejdet er spørgsmålet: „Hvad finder du væsentligt at overleve?“

Med tanke på at projektet har faget som kollektivt centrum, udviklede vi en ny form for tematisering og organisering af fortællearbejdet. Fællesmøder er nødvendige, når man arbejder i fortællegrupper. De skal tjene til orientering om, hvor i forløbet de enkelte grupper befinder sig, og hvilke problemer de er stødt ind i. Ud af disse udsprang ideen om med jævne mellemrum at samle alle fortællerne om et fælles tema. Valget af temaer var projektledernes; men temaerne udsprang af en lytten til diskussioner såvel blandt deltagerne som inden for faget i det hele taget. Det vil sige, at fællesmøderne også var en måde at tematisere spørgsmål på, som reflekterende fortællere havde anslået. Når et tematisk spørgsmål som fx hierarkier blev lagt frem, var det et udtryk for, hvad vi ud af kollektivet fandt væsentligt, og hvad der havde været ubelyst i de livshistorisk fortællende grupper. I og med valget af emne for fortælling på fællesmøder afprøvede vi også, om det så var væsentligt. Et kriterium for emnets relevans var også, om fortællerne gik videre med spørgsmålet og stillede det til deres egen historie i det livshistoriske forløb. Som projektledere blev vi ligesom de deltagende sygeplejersker konstant bragt i en lyttende-spørgende-reflekterende – og undrende – position.

Arbejdet på fællesmøderne styrkede i høj grad fortællerne intellektuelt, mens arbejdet i de livshistoriefortællende grupper styrkede dem socialt. I fortællearbejdet kan man få de kolleger, som man et arbejdsliv igennem har været skilt fra, fordi man på en given arbejdsplads har været den eneste af faget. Kombination af fortællesammenhænge kan også give et mere komplekst syn på fagets historie. De ældre fortællere kan få historiske forhold til at træde



levende frem for den lyttende. De yngre får et billede af, hvad fx krigens forhold betød for udøvelse af faget og for hospitalet som et fristed, man også i fremtiden skal værne om. En lære kan blive, at forholdene ændrer sig, men også, at sygeplejersker er med til at ændre. Synet på kolleger kan også blive mere komplekst, idet fortælling om forholdene før og nu kan bryde forhåndsopfattelser hos de yngre om de ældre og omvendt; og de kan nå hinanden i en dialog om faget under forandring.

En tredje form for organisering af fortællingen var fortællecafeen. Vi valgte nogle temaer, der er væsentlige for faget, og fandt frem til, hvem der ville fortælle. Stederne var både DSR's egne lokaler og andre kulturinstitutioner i såvel København som Århus. En offentlig fremtræden kaster et lys tilbage over arbejdet i såvel de livshistoriefortællende grupper som de tematiserede fællesmøder. Man kan se dem som forberedelser til at stå frem med fortællinger i et offentligt rum. Fortællecafeen gør det muligt for andre at møde sygeplejersken som fortæller, og den fortællende sygeplejerske kommer til at møde sig selv som fortæller. Således styrker fortællecafeen de fortællende både socialt, intellektuelt og i deres selvforståelse som fortællere. Det kan ytre sig på selve cafeen, idet en deltager, der før ikke har ytret sig i de kollektive sammenhænge, her kan besinde sig på sig selv som fortæller og tage til orde. En anden kan i denne sammenhæng bryde billedet af sig selv som en sygeplejerske tilhørende de bedrestillede lag – som hun i begyndelsen af fortælleprocessen selv tegnede – og i en kritisk forholden sig identificere sig med sin fattige barndom.

#### *Den ufortalte historie*

Opfordringen: „Fortæl, hvad du synes, der er væsentligt at overlevere!“ forekommer enkel. Men ikke alt kan fortælles. Og ikke alle – om nogen – har en direkte adgang til

erindringsprocesserne. Der er sider af det levede liv, der er fortrængt, og der er sider, som ligger hen, utilgængelige for viljen. Stiller man spørgsmålet: Hvad kan hæmme, og hvad kan fremme fortællingen? kan man svare således: Er fortællerne fra én og samme faggruppe, arbejdsplads eller ét og samme lokalsamfund, da øges den ufortalte historie på grund af indforståethed og omdømmets tryk. Det ytrer sig i manglende uddybende og konfliktrelaterede spørgsmål. Den tendens må modarbejdes, ved at projektlederne stiller de kritiske spørgsmål, og deltagerne må bringes til at reflektere over dilemmaet. Det lå også som et emne i kursusdagene.

*Det længevarende arbejde*

Fortælling som læreproces fremmes af det længevarende arbejde. Fortællearbejdet må vare så længe, der er noget at fortælle. Set under den synsvinkel, er det døden, der bringer fortælleren til uoprettelig tavshed. Men i vores form for samfund kan vi for projekter ikke anlægge den synsvinkel. Og dog kan man sige, jo længere jo bedre. Tid er nødvendig, for at fortællingen kan blive udfoldet og få lagt lag på lag. Et længere tidsrum er nødvendigt for:

- at den enkelte kan overføre erfaringer fra de tematiske sammenhænge til det livshistoriske arbejde,
- at fortælleren kan opdage sig selv som fortæller – og ikke tro sig reduceret til en kilde til historieskrivningen om faget,
- at den tilbageholdende, tilsyneladende tavse kan besinde sig på sig selv som den, der har erfaringer at overlevere til andre,
- at den fortæller, der har en individualiseret opfattelse af sig selv, kan komme til at forstå sig som del af en kollektiv sammenhæng,
- at den, der forstår sig som ledende, kan bestyrkes i sin

- identitet som arbejdende sygeplejerske og dermed som del af et fagligt arbejdskollektiv,
- at de fra såvel de underste lag som de højere og mellem-liggende kan få mulighed for kritisk at forholde sig til det, de kommer fra, og dermed udvikle et syn på livshistorie som del af en samfundshistorie,
  - at den fortællende kan møde sig selv som formende i fortælleprocessens virke.

#### FORTÆLLINGER SOM FORMENDE VIRKE

„Enhver befolkningsgruppe, eller ethvert hjørne i landet har i virkeligheden et behov for at få sin hverdag skildret kunstnerisk. Ikke for at der skal skabes monumenter, men som en hjælp til selvforståelse og måske en provokation til selvopgør“. Sådan sagde forfatteren Knud Sørensen i en portrætudsendelse den 23. januar 2002 på DR 2. Sygeplejerskers livshistoriske fortællinger er ikke kunst i gængs forstand, men de udtrykker formende virke, som giver stof til udvikling af sygeplejerskers selvforståelse og dermed muligheder for, at de kan møde sig selv og hinanden i levet liv, fag og historie. Tilkommende læsere kan således få indblik i en verden, sådan som sygeplejersker selv ser den.

#### LITTERATUR

- Walter, Benjamin: *Fortælleren og andre essays. Udvalg ved Peter Madsen*. Samlerens Bogklub, København 1996.
- Harrits, Kirsten Folke og Ditte Scharnberg: „Møde med fortælleren“. I: *Arbejderhistorie*. SFAH, 1999, nr 1. S. 23-32.
- Harrits, Kirsten Folke og Ditte Scharnberg: *Vi er selv historie. En rapport om ældre som fortællere*. Husets Forlag, Århus 1999.
- Harrits, Kirsten Folke og Ditte Scharnberg (red): *Veje ind i faget. Sygeplejersker fortæller*. Husets Forlag, Århus 2001.
- Harrits, Kirsten Folke: *Så mange beretninger, så mange spørgsmål. Arbejderes livshistoriske fortællinger som læreproces*. Husets Forlag, Århus 2002.

ERINDRINGSPROJEKTET OMKRING EN SENG

Fortællingerne er offentligt tilgængelige også på Dansk Sygeplejehistorisk Museum, Kolding.



Hvad skal der til for at udvikle en praksis i erindringsarbejdet, der er båret af en ligestillethed i forskellighed? I projekt *Dokarbejdernes historie – fortalt af os selv* var alle deltagere fra samme arbejdsplads, men med vidt forskellige faglige baggrunde og arbejdsområder. Projektlederne havde som væsentlige forudsætninger de forudgående projekters studier og erfaringer med sig. Ud af en åbenhed over for forskellighederne opstod gensidige læreprocesser.



## FORSVUNDNE VERDENER?

For tiden er der i uddannelses- og kulturinstitutioner og i offentligheden mange, der er optaget af fortællingen og den enkeltes historie. Det er en ganske anden situation, end da talemåden „fortællingen er død“ gjorde sig gældende. Men hvem fortæller, og med hvilket perspektiv beskæftiger man sig med fortælling? Er det de allerede offentligt kendte, der træder frem, eller kan andre få stemme som fortællere? Er erkendelsesinteressen i overensstemmelse med den dominerende tidsånd individualiserende, eller kan andre forståelsesmåder og perspektiver være virksomme?

I samarbejde med fortællende arbejdere og deres organisationer har vi som projektledere stået for erindringsarbejde i Århus i perioden 1982-2005. Vores perspektiv i erindringsarbejdet har været den livshistoriske fortælling som erfaringsoverlevering – dvs. fortælling som udtryk både for selvforståelse og samfundsforståelse. Vi har således arbejdet med fortælling i et kollektivt perspektiv. Undervejs erfarer vi, at fortællingen er indlejret i den enkeltes levede liv og i samfundsmæssige forhold på én og samme gang. Læreprocesser lå i at registrere og reflektere over denne dobbelte bevægelse mellem individ og samfund og mellem arbejderen som arbejder og som fortæller. Vi har i arbejdet med den livshistoriske fortælling bestræbt os på at åbne for handlings- og forandringsperspektiver, fortællingens frisættende og frigørende potentialer.



## ARBEJDERFORTÆLLINGER I ÅRHUS 1982-2001

I 1982 begyndte arbejdere i Århus at fortælle deres livshistorie til projekt *Arbejdererindringer i Århus*. Det blev begyndelsen til et arkiv, der i 2005 omfatter mere end 300 livshistoriske beretninger.

En drivkraft til at begynde og fortsætte med at indsamle arbejderes livshistoriske fortællinger var det kulturpolitiske forhold, at arbejderes hverdagsliv, historie og kultur er undertrykt og overset. Hertil føjede sig, at vi havde mulighed for at hente inspiration fra frem for alt SiDs (det daværende Dansk Arbejdsmands og Specialarbejder Forbund, det nuværende 3 F) kulturpolitiske initiativer i og med undersøgelsen af skolebøgernes indhold 1972 og projektet om „Arbejdsmandens historie gennem 100 år“ i 1980'erne. Hvis arbejdere offentligt skal få stemme om egne livsforhold på egne præmisser, kræver det specielle arbejderhistoriske initiativer. Først i 1980'erne var *Arbejdererindringer i Århus* ét af adskillige erindringsprojekter ud over landet. For at få et fortælleprojekt til at udvikle sig skal det, hvis initiativet ikke kommer fra fagbevægelsen selv, tilrettelægges i samarbejde med arbejderes faglige organisationer, og de implicerede projektledere skal som forudsætning have indsigt i arbejderhistorie og –kultur.

I det første projektarbejde viste det sig, at dobbeltperspektivet mellem indsamling og formidling, mellem mundtlig fortælling og skriftlig bearbejdning indebar kimen til kommende projekter og en lang række udgivelser, der strakte sig frem til og med 2005.

I projekterne kom arbejderkulturernes mangfoldighed til udtryk og kaldte igen og igen på formidlinger ud over arbejderens egne faglige og kulturelle sammenhænge. Såvel fotografier som malerier og digte føjede sig til udgivelser af fortællinger om arbejdslivets forhold og historie.

Projekterne omfattede arbejdsområder inden for fx jern-

og metalindustrien, bygge- og anlægsarbejde og den grafiske branche. Fortællere kom også fra enkelte forbund som Kvindeligt Arbejderforbund (nuværende Fagligt Fællesforbund, 3 F), Specialarbejderforbundet (nuværende Fagligt Fælles Forbund, 3 F) og Dansk Sygeplejeråd Århus Amtskreds, og fra enkelte arbejdspladser som fx Danfoss Nordborg og Aarhus Flydedok.

Gennem projektårene ændrede betegnelserne på projekterne sig. Titlerne afspejler forandringer og udviklinger i arbejdets indhold, form og perspektiv.

I årene 1982-1987 var en samlende projektbetegnelse *Arbejdererindringer i Århus*. Formålet var at indsamle og formidle arbejderes livshistoriske fortællinger. Et arkiv blev opbygget, og erindringer blev formidlet i form af bøger, udstillinger og lysbilledforedrag. Hvor arbejdere ved at fortælle fik mulighed for at udvikle bevidsthed om sig selv som fortællere, udviklede vi som projektledere den lyttende og spørgende position og vores pædagogiske og metodiske måde at tilrettelægge fortællearbejdet på. For at udvikle erindringsarbejdet indgik vi som projektledere også i dialoger med den arbejderhistoriske forskningsverden.

Med projekt *Arbejderkultur* (1987-1989) ændrede vi en del af formålet med fortællearbejdet i pædagogisk retning. De fortællende arbejdere skulle bringes sammen og få erfaringer både som fortællere og som lyttende og spørgende i fortællerens selskab. Således blev de fortællende arbejdere ligestillet med projektlederne i forhold til den indsigt om arbejderkulturens mangfoldighed, som de mange fortællinger gav fra sig.

Fortællearbejdets form ændrede vi derfor fra at være interview med én fortæller over for to lyttende-spørgende projektledere til at foregå kollektivt i fortællegrupper, hvor den fortællende og den lyttende-spørgende position skiftede mellem deltagerne. Den livshistoriske kronologi og dens

forskellige faser bestemte fortsat, hvordan fortælleforløbet blev struktureret.

Projektledernes nye pædagogiske udfordring blev at åbne perspektiver fra de enkeltes livshistoriske beretninger til arbejderhistoriens samfundsmæssige sammenhænge litterært, socialt og politisk. Da fortællearbejdet på den måde førte over i undervisning, blev arbejdsformen studiekredsen inspireret af arbejderbevægelsens egne pædagogiske traditioner.

Det kollektive perspektiv i arbejdet med erindringsfortællinger blev videreudviklet i projekt *Åstedet – arkiv og kulturværksted for arbejdsliv og arbejderhistorie* (1990-1992). Her arbejdede vi både med fortællegrupper og interviewsituationer. Kollektiviteten lå som noget nyt i arbejdet med formidlinger og i et enkelt tilfælde i redigeringsarbejdet. Det gjaldt i typografgruppen, hvor en af arbejderne selv tog initiativet til at arbejde som den redigerende. Værkstedstanken dækkede på daværende tidspunkt, at de medvirkende arbejdere ikke alene skulle bidrage til arbejderhistorien med deres fortællinger, men også arbejde som interviewere. Desuden skulle de medvirke til at udforme bøger, teaterforestillinger og udstillinger. Fortællere blev derudover inddraget som fortællere i forskellige former for undervisning i byens uddannelsesinstitutioner.

*Du er selv historie* var betegnelsen på et daghøjskoleforløb i 1986 under AOF, Det ældre Århus, som vi stod for som projektledere i samarbejde med underviser Kirsten Madsen. Det forløb medvirkede ikke i første omgang til arkivets forøgelse, men erfaringerne herfra dannede grundlag for projekt *Vi er selv historie* i samarbejde med Ældremobiliseringens projekt *Ældre hjælper ældre* (1997-1999). Projektet var et tilbud til ældre – uanset karakteren af forudgående arbejdsliv – om at være med i erindringsarbejde. Det foregik i Ringkøbing, Vejle og Århus Amt.

Betegnelsen „Vi er selv historie“ udtrykker, at det pædagogiske og kulturpolitiske perspektiv med projektet var at give deltagerne de nødvendige forudsætninger for at arbejde med erindringsfortælling i selvstyrende fortælle- eller skrivegrupper. I løbet af en række kurser og seminarer underviste vi deltagerne i kulturhistoriske syn på fortælling og fortællere og i fortællearbejdets forskellige positioner og processer. Formålet var, at deltagerne skulle blive sig bevidste som fortællere og som formidlere af fortælling. Adskillige af de manuskripter og udgivelser, deltagerne efterfølgende selv stod for, indgår i arkivet.

I det efterfølgende projekt *Omkring en seng* (1999-2001) i samarbejde med Dansk Sygeplejeråd, Århus Amtskreds var sigtet, at pensionerede og arbejdende sygeplejerskers fortællinger skulle kaste lys over faget og dets historie. Et formål fra tilrettelæggernes side var samtidig, at deltagerne skulle gives mulighed for at udvikle deres faglige selvforståelse og identitet og opnå forståelse af sig selv som fortællere.

I forbindelse med udgivelse af sygeplejerskefortællinger i bogform tilføjede vi en ny dimension i formidlingen. Bladtegner Claus Seidel skabte nemlig gennem sine tegninger til bogen en egen fortolkning af sygeplejerskers arbejdsliv i dag.

De fortællende sygeplejersker udviklede i samarbejde med projektlederne fortællecafeer som en særlig form for formidling af erfaringer fra arbejds- og hverdagslivet. Et forarbejde hertil foregik i 1993 i forbindelse med udstillingen *Omkring en trappe*. Den var produceret af Arbejdet's Museum, Norrköping og blev vist på Århus Rådhus. I tilknytning til udstillingen, hvis tema var svenske rengøringskvinders hverdagsliv, arrangerede vi, der stod som projektledere og forbindelsesled til museet, en fortællecafe, hvor århusianske rengøringskvinder, der havde deltaget i

projekt *Arbejderkultur*, fortalte. Temaerne for fortællingerne var hentet fra kvindernes arbejdsliv og forbandt sig samtidig med teksterne i udstillingen.

Sygeplejerskernes fortællecafeer var bygget op over temaer som „Veje ind i faget“, „Kunsten at være sygeplejerske“ og „Hierarkier i hvidt“. Fortællerne – fra forskellige arbejdsområder inden for faget og i forskellige aldre – belyste temaerne fra hver deres arbejdsfelt og selvforståelse. Fortællecafeerne gav således anledning til refleksion over arbejdslivets forhold før og nu og til debat herom.

I årene 1999-2003 udviklede vi som initiativtagere og projektledere i samarbejde med 23 tidligere arbejdere fra Aarhus Flydedok og den tidligere Fællesklub projektet *Dokarbejdernes historie – fortalt af os selv*. Dette projekt resulterede foruden i et omfattende arkivmateriale også i bogen *I Dokkens verden*. Det følgende drejer sig om de læreprocesser, som dette projekt fik til at vokse frem.

## EN FORSVUNDEN VERDEN

Globaliseringens konsekvenser indebærer i mange lande, at arbejdspladser nedlægges og forsvinder – dog ofte for at genopstå andre steder. I det nuværende årti flytter hele industrier ikke, som det tidligere har været tilfældet, mellem landsdele i Danmark, selv om det også kan ske som fx med bryggeriet Carlsberg – men hele industribrancher flytter uden for landets grænser sydpå og østpå, som det i udpræget grad har gjort sig gældende inden for tekstil- og værftsbranchen. Det forhold virker også ændrende ind på den danske arbejderhistories betingelser. Det er ikke som i 1950'erne, hvor Nationalmuseets etnologiske afdeling sammen med særligt interesserede fagforbund tog initiativ til et meget omfattende arbejderhistorisk projekt, hvor arbejdere blev opfordret til at skrive deres erindringer, så fremtidens historieskrivere kunne have kilder til industrialis-

## FORSVUNDNE VERDENER?

mens opkomst og tidligste historie i Danmark. I dag kunne et tilsvarende initiativ have som formål at få arbejdere til at fortælle og skrive om et arbejde og nogle arbejdsforhold, som ikke efterfølgende generationer af danske arbejdere får mulighed for at give videre, fordi den type arbejde ikke længere findes i Danmark. Nu gælder det ikke industrialismens udvikling, men – visse branchers – afvikling og forsvinden fra Danmark. Samtidig opstår og udvikles nye industrityper, som skal have arbejderhistorikerens interesse – herunder ikke mindst it-området. Hvordan sikre arbejderhistorikere kilder til dén historie? Og hvordan medvirke til, at de afskedigede arbejdere ikke også berøves deres historie samtidig med, at deres arbejde og arbejdspladser er forsvundet? Og hvordan få de faglige traditioner fra den „gamle“ industri bragt i et levende dialogisk forhold til den „nye“?

Når år 2007 er blevet gjort til „industriens år“, kunne det for de institutioner, der har arbejdslivet som fagområde være en lejlighed til at gøre status i forhold til spørgsmålet om globaliseringens konsekvenser for overlevering af arbejdets historie i Danmark. Set under den synsvinkel kan man betragte projektet *Dokarbejderes historie fortalt af os selv* som et pilotprojekt. Der ligger i projektet erfaringer, som kan bruges i et landsomfattende fortælle- og indsamlingsprojekt.

Erindringsprojektet med arbejdere fra det tidligere Aarhus Flydedok har vist, hvad det indebærer, at en arbejdsplads lukker: en verden går under. I fortællingens form kan erfaringer blive overleveret. Glemsel kan modvirkes, og det levede kan berige det levende. Det opløste arbejdsfællesskab kan gennem erindringsfortællingen kaldes frem og et fortællefællesskab opstå. Det levede liv på arbejdspladsen kan sætte sig i sindet: „Når jeg møder nogle fra Dokken, åbner mit hjerte sig“. (Said Saleh 19/10 1999)

Da Aarhus Flydedok i februar 1999 gik konkurs, kontaktede vi i kulturværkstedet *Åstedet* Arbejdernes Fællesklub på arbejdspladsen og foreslog erindringsprojektet *Dokarbejdernes historie – fortalt af os selv*. Vores begrundelse var: „Dokkens historie fortalt af jer har betydning for jer, der har arbejdet dér. Den har betydning for byen og for arbejderbevægelsen i Århus. Ved at fortælle kan I styrke solidariteten og sammenholdet.“ Hertil kom det aspekt, at arbejdere dermed kunne bidrage til historieskrivningen, som deres talsmand formulerede det under et af de forberedende møder.

Projektet gik i gang oktober 1999. Kort tid efter blev fortælleprojektet udvidet til også at omfatte fotografering. Arbejdspladsen skulle fotograferes på et tidspunkt, hvor funktionerne var forsvundet, men de havde efterladt sig spor, som var under opløsning og forsvinden – og hvad kunne de sige? En af projektlederne, Kirsten Folke Harrits, fotograferede og fortæller og talsmand, Villy Andersen, viste rundt på Dokken og fortalt om steder og forhenværende funktioner. Igennem et halvt år blev det til ca. 1.000 fotografier. Det var en enestående chance for at skabe et billedarkiv, der samtidig kunne give stof til den bog, der fra begyndelsen var tænkt som et af erindringsprojektets formidlingsformer. Yderligere billedmateriale føjede sig til: en lyd-diasserie med fotografier fra Værftet i 1996. Arkitekt Ole Winding havde sammen med studerende på Arkitekt-skolen i Aarhus fotograferet, mens der endnu blev bygget skibe, og et uddrag af fotografierne kom til at indgå i den endelige bog. Dertil blev alle fortællerne portrætteret af fotograf Lasse Nielsen, som det kan ses i bogen *I Dokkens verden* (Harrits, Scharnberg 2003) og i arkivet *Åstedet*.

I projektet indgik yderligere næsten fra begyndelsen en kontorassistent, Britta Mønsted, der i ordret gengivelse udskrev værftsarbejdernes livshistoriske fortællinger.

### TEORETISKE OVERVEJELSER

De fleste forskere taler om livshistorie som biografi. Vi derimod om sociobiografi (Harrits, 2002). I det begreb ligger en individ-samfundsforståelse, som en fortæller konkretiserede, da han sagde: „Jeg er en del af historien og er ikke interessant som individ.“ (Villy Andersen 11/6 2001) Når man har fortællingen om hverdagslivet som tilgang, afsløres det, at dikotomien mellem individ og samfund er en ideologisk konstruktion. Under udførelse af lønarbejde er vi del af samfundsforholdene. De er ikke uden for os; vi er i forholdene.

Blandt historikere, etnologer og litterater i Danmark er der faglige traditioner for at betragte erindringer som kilde til historien. Institutioner og organisationer har sat erindringsindsamlinger i gang med det formål at få oplysninger, som andre kilder ikke kan give. Vi ser ikke bort fra ovennævnte betydning, og fordi vi arbejder med båndoptager, skabes der ud af fortællarbejdet også et arkiv, der kan være til nytte for forskere i organisationer og institutioner, der har industriens, arbejdets og hverdagslivets historie som emne. Vi forstår imidlertid erindringsfortælling primært som en vej til at sætte læreprocesser i gang, således at deltagerne kan blive klogere på sig selv og hinanden set i dels det enkelte menneskes livshistoriske perspektiv dels i arbejdspladsens og samfundets tidsperspektiv (Harrits 2002). Den livshistoriske fortælling er medium ikke mål; deltagerne er ikke middel, men har som fortællere et mål i sig selv. I vores samfund i dag er det ikke en given sag, at fortælleren findes, og tilsvarende kan man hos deltagerne ikke forudsætte en identitet som fortæller. Som en af fortællerne i projektet sagde: „Når man fortalte på Dokken, så deltog man i en diskussion som led i det daglige liv på arbejdspladsen“ (Gunnar Simonsen 8/10 2003). Projektlejerne må derfor skabe de sammenhænge, hvor arbejdere



kan erfare sig selv og hinanden som fortællere, så de på den baggrund kan udvikle bevidsthed om fortælleren som den mulige skikkelse, enhver kan indtage. Projektlederne må hertil have de nødvendige forkundskaber.

Fortællingen som tradition har sit udspring i det håndværksmæssige arbejde og er op til i dag virksom blandt arbejdende mennesker i produktionen. Siden det industrielle samfunds opkomst og dermed håndværkets dequalificering og skriftlighedens tiltagende dominans er det blevet normalt at sige, at 'fortællingen er død'. Derfor må man have en intellektuel som Walter Benjamin til at gøre opmærksom på, at fortælleren er en „forsvindende skikkelse“ (Benjamin 1981, 1991, 1996 ). Sådan kunne han i 1936 se fortælleren på afstand, på vej væk, og sådan kan vi stadig se skikkelsen i den enkelte fortællende person (Harrits, Scharnberg 1998, 2000 og Harrits 2002 s. 101-127). Blikket herfor udvikles gennem læreprocesser, som før os har stået på gennem mere end 20 års projektarbejder og studier – og de har ingen ende. Ud fra indvundne erfaringer tilrettelægger vi fortællearbejdet, så deltagerne får mulighed for at erfare sig selv, både som fortællere og som lyttende i fortællerens selskab. Gennem et længe vedvarende fortællearbejde og medvirken i flere forskellige kulturelle offentligheder får deltagerne muligheder for at udvikle en selvbevidsthed som fortæller.

Arbejder man som projektleder med livshistorie som ordnende episk struktur, da er det af betydning at kende erindringen som kognitiv og samtidig episk strukturerende proces. Erindring indebærer mulighed for refleksion, genkaldelse, fordi den omfatter to tider: fortællertiden, den erindrendes nutid og den fortalte tid, den erindrede fortid. Mellem disse to tider ligger refleksionens mulighed. Fortællingen er dermed udtryk for et intellektuelt arbejde: at vælge ud blandt fortidens situationer, bringe dem frem i

#### FORSVUNDNE VERDENER?

fortællertidens nutid og se på dem endnu en gang og danne sig sit indtryk, gøre sig sine tanker – eller lade dem stå til forundring for sig selv og de lyttende. Således indebærer erindringsprocesser de lyttendes medvirken. Hvad hører de? Hvad tænker de herom? Hvad spørger de sig selv om? Hvad spørger de den fortællende om? Hvad spørger de andre lyttende om? Ved at blive sig bevidst om fortællingen som et intellektuelt arbejde og sig selv som intellektuelt virksomme kan deltagerne modvirke den samfundsmæssige underkendelse af mundtligheden og fortællingen som udtryksform og samværsform. Og projektlederne kan på den baggrund sammen med deltagerne i deres spørgen overskride fortællingen som ren dokumentation af faktuelle forhold og bevidst arbejde med fortællingen også som bevidsthedsudtryk og bevidsthedsdannelse.

#### HVORDAN UDVIKLE GENSIDIGE LÆREPROCESSER?

Projektet i samarbejde med de århusianske værftsarbejdere kan betegnes som et oral history-arbejde hen over den samfundsmæssige arbejdsdeling. Hvor vidt man kan komme med gensidighed i udvikling af læreprocesser, kan man ikke sige noget generelt om, men sammen med værftsarbejderne har vi opnået det mest vidtgående i *Åstedets* projekthistorie. Uden den stærke udvikling af gensidige læreprocesser var fortælleforløbet ikke blevet gennemført, og vi havde ikke fået gennemført redigering af bogen *I Dokkens verden* (Harrits, Scharnberg 2003). Projektet, der kom til at indebære fire et halvt års samarbejde med 23 senere 22 tidligere værftsarbejdere, lærte os som projektledere, at man med arbejdernes egne intellektuelle kan skabe et kollektiv, hvor man sammen hen over arbejdsdelingen tager ansvar for et givet projekts indhold og perspektiv.

Metodisk set fik læreprocesserne deres rødder i fortællearbejdets kollektive struktur i form af tematiske fællesmø-

der og livshistoriske fortællegrupper, hvor den lyttende og spørgende funktion er et kollektivt ansvar. På fællesmøderne deltog potentielt alle, og arbejdet var tematisk struktureret – dog altid med et livshistorisk aspekt i fortælleperspektivet. De livshistoriske fortællegrupper – med 5-6 deltagere i hver gruppe – arbejdede med den livshistoriske kronologi som styrende. Til det metodiske knytter sig også nødvendigheden af at udvikle deltagernes konsensus om, at fortællearbejdet hører til det længevarende arbejde, og at barndomsfortællingen hører sammen hermed – som i projekt *Vi er selv historie* (Harrits, Scharnberg 2002 og Harrits 2002 s. 201-212). Og deltagerne skal vide, at udfoldethed i fortælle- eller skrivefasen kvalificerer fortællingerne som historisk arkivmateriale og som stof til en efterfølgende redigering i fx bogens form.

Forberedelsen af projektet lå i en gruppe bestående af os fra *Åstedet* som projektledere og to fortællere, hvoraf den ene, Thorben Jørgensen, havde været maskinarbejder og formand for Fællesklubben på Værftet, og den anden, Villy Andersen, havde været arbejdsmand og næstformand i arbejdsmændenes klub. („Arbejdsmand“ kaldte de ufaglærte sig selv på Dokken – et udtryk for deres selvbevidsthed. Deres forbund havde i 1974 ladet betegnelsen afløse af „specialarbejder“). I sammenhæng med erindringsprojektet var Villy Andersen projektets talsmand og kontaktperson for de fortællende. I det forum blev beslutninger truffet om, hvordan fortællerne skulle findes, og hvordan arbejdet skulle tilrettelægges. Valg af fortællere blev lagt ud til de enkelte faglige klubber og deres tillidsmænd på Værftet. På den måde sikrede man sig, at alle faggrupper på Værftet blev repræsenteret i projektet: arbejdsmændene, elektrikerne, kontorarbejderne, maskinarbejderne, riggerne, skibsbyggerne, skibsmontørerne, svejserne og tømmerne. Kriterierne for udvælgelse blev diskuteret, og der blev

enighed om, at man skulle vælge bredt, så forskelligheder blev inddraget. Man skulle altså tilstræbe aldersspredning, forskellige politiske og faglige holdninger skulle repræsenteres og de, der ikke havde været aktive i det faglige og politiske, skulle også med. Desuden skulle der fra den mandsdominerede arbejdsplads gerne være en kvinde eller to blandt fortællerne. Og sådan blev det. Godt et halvt års tid inde i projektet blev projektlederne opmærksomme på, at kommunisterne ikke var repræsenteret blandt fortællerne – en tilfældighed som følge af udvælgelsesmåden. Talsmanden og den tidligere fellestillidsmand kontaktede to mulige fortællere, der derefter indgik i projektet. Også strukturen med mindre fortællegrupper og tematiske fællesmøder blev diskuteret og ideer til, hvilke temaer, der skulle vælges, blev lagt ud både til forberedelsesgruppen og til fortællerne. Den endelige formulering blev til i et samarbejde mellem talsmanden og os som projektledere.

De enkelte fortællegruppers sammensætning beroede på talsmandens udspil og en diskussion. Han vægtede det sociale aspekt og ville sætte de deltagere sammen, der kendte hinanden på forhånd. Fra tidligere projekter sagde vores erfaringer derimod, at det princip kunne indebære indforståethed og tavs medviden i stedet for en spørgende holdning. Det gjaldt om at få forskellige arbejdsfelter repræsenteret i grupperne, så deltagerne kunne opleve, at der var noget ukendt at spørge til, og at arbejdspladsen var mere end deres eget arbejdsområde. Sådan blev det, og det fik den tilsigtede virkning. „Selv om man sidder nitiende-del passiv, så får man hver gang noget med hjem at tænke over.“ (Poul Henning Thuesen 2/12 1999)

På det første møde med de udvalgte fortællere introducerede vi projektet ved at vise et lysbilledforedrag: *Arbejdets mænd og kvinder* med billeder og fortællinger fra 1930'erne (Harrits, Scharnberg 2002). Her kunne delta-

gerne se og høre, at deres historie er del af en længere og større arbejderhistorisk sammenhæng. En af de unge, en skibsmontørlærling sagde, at hun på arbejdspladsen havde undret sig over, at hun kunne udveksle erfaringer med de ældre. Men nu forstod hun: „Meget har forandret sig, men der er også spørgsmål og problemer, der er fælles for os.“ (Iben Lund, 11.10. 1999) Og deltagerne kunne glæde sig over at se arbejdere fremstillet „som kyndige og værdige“. „Det var fantastisk sådan en almindelig aften at møde forhold fra sin barndom og ungdom. Det er en glæde at møde kendte folk og forhold“ (Gunnar Simonsen 7/12 1999). I tilknytning hertil blev projektet præsenteret, fællestemaer blev foreslået af deltagerne, og det blev af talsmanden præciseret, hvilken form for historieoverlevering det skulle gå ud på. „Det er jeres fortolkning af tingene, det går ud på. I forhandlingsprotokollerne står én udlægning. I kan vise forskellighederne i Dokkens historie.“ (Villy Andersen 11/10 1999)

Vi som projektledere holdt desuden korte oplæg om nødvendigheden af at lytte og spørge, om fortællingen som det længevarende arbejde og om fortællerens skikkelse, som de ville få mulighed for at erfare på det efterfølgende møde. Hertil fik de som forberedende spørgsmål: „Veje ind på arbejdspladsen?“ Deltagerne skulle have mulighed for fra dette tidlige tidspunkt i projektforsløbet at udvikle konsensus om, at konkurrence og forestillinger om, at der er nogen, der kan kaldes „den bedste fortæller“, er ødelæggende for fortælleprocessers udvikling. Alle må modvirke fravær af vilje og eller evne til at lytte – ikke mindst til meninger, man er modstander af, og til mennesker, der er ‘for’ forskellige. Synspunkter, som den enkelte eller givne faglige organisationers repræsentanter kan være imod, skal til udtryk såvel i fortællefasen som i en kommende redigering. Det drejer sig om at mindske omfanget af den

## FORSVUNDNE VERDENER?

oversete historie i overlevering af den oversete historie. Det kom på den måde frem, at i fortællearbejdet gælder andre normer end på arbejdspladsen, hvor udvekslinger i høj grad ofte går ud på en kamp om meninger.

Til inspiration blev der delt en spørgeliste ud, som bygger på vores mangeårige erfaringer, men som vi dog selv principielt havde mange kritiske kommentarer til. Den kan dog give en ide om, hvad en livshistorisk fortælling kan rumme af emner, og hvilke spørgsmål fortællerne kan stille til sig selv og hinanden. „Den blev et skelet, jeg kunne støtte mig til.“ (Villy Andersen 2/12 1999) Sådan fungerede den for nogle som inspiration. For én virkede den blokerende. „Den satte mig i stå.“ (Poul Henning Thuesen 2/12 1999) Men dén fortæller lagde listen til side og skrev på egen hånd som forberedelse til at fortælle. For en anden skrivende var spørgelisten til nytte. Skrivningen kom i gang, og vi kunne stille supplerende spørgsmål via mail.

Fra os som projektledere og gruppens talsmand blev der fra begyndelsen lagt op til, at der skulle arbejdes på et fælles mål, som alle var ansvarlige for at nå. Hvor lang tid projektet ville tage, det blev der ikke givet noget svar på, for det kunne ingen vide. Talsmanden havde på et af de første møder et tidsperspektiv på „to år“ – det blev næsten det dobbelte.

## GENSIDIGE LÆREPROCESSER I FORTÆLLEFASEN

### *At lytte og spørge*

Hvordan tog deltagerne det lyttende-spørgende perspektiv til sig? På fællesmøderne var der i begyndelsen en tendens til, at man talte i munden på hinanden og afbrød hinanden. Det træk tog af i takt med, at arbejdet i de livshistoriske grupper kom godt i gang. Til sidst i forløbet kendte de betydningen af at overgive ordet fra den ene fortæller til den næste og selv indtage den lyttendes position. Ved af-

slutningen på projektet sagde en af fortællerne: „Man har lært større facetter af det enkelte menneske at kende. Man har lært mennesket bag mennesket at kende.“ (Svend Ritto 15/9 2003)

Man kan komme ud for, at de lyttende og spørgende mistænkeliggør autenciteten i det fortalte ved fx bagateliserende at jævnføre det forskellige med noget allerede kendt. En fortæller, Said Saleh, beretter om en barndom i Sydlibanon, hvor forældrene ofte tog ham og hans søskende, som katten tager sine killinger, og flyttede dem på grund af fare. Han blev mødt med følgende betragtning fra en i gruppen: „Du fortæller om, at du er sådan en lille smule ked af, at I kun legede krig. Det gjorde vi også selv, mig og mine kammerater. Da hed det bare cowboy og indianer.“ (Poul Henning Thuesen 13/1 2000) Said Saleh tog ordet igen: „Det er to forskellige ting. Du har set det i fjernsyn og i biograf. Jeg har set det i virkeligheden. Det er derfor, jeg siger, at jeg er ked af det, for vi har ikke haft mulighed for at lege andre lege. Jeg har ikke haft tid til at spille fodbold.“(Said Saleh 13/1 2000) Heri ligger et moralsk-etisk problem for deltagere og projektledere. Man kan som projektleder gribe ind og stoppe den, der ikke spørger, men overtager udlægningen af fortællingen. Så går man ind og tager del i kampen om fortolkningen. I den konfliktsituation kan man fortsætte med at insistere på fagligheden: at spørge til det fortalte, og dermed gør man indirekte opmærksom på bruddet på den regel, men man gør det ikke til det centrale.

Man kan fremme fortællingen ved som lyttende at søge den perspektivering, der er indeholdt i den enkeltes egen beretning. Nogle stillede selv spørgsmålet „hvorfor?“, andre måtte have projektlederne til det, fordi de ikke selv før havde gjort det. I forhold til et emne som Værftets konkurs stillede de alle spørgsmålet „hvorfor“ både til sig selv og

## FORSVUNDNE VERDENER?

til hinanden. Det var et tegn på, at de indgik i en kollektiv historie, som de søgte at få rede på – som enkelt individ og som del af et kollektiv.

Der er spørgsmål, som de fortællende aldrig selv ville stille som fx Hvad er en god makker? Det ved de hver især og med hinanden. Det tilhører tavs viden. Vi ved ikke besked, så vi finder på at spørge. En af fortællerne ved med sig selv, at han er en god sprøjtemaler. Vi kunne spørge: „Hvad gør en god sprøjtemaler?“ Spørgsmålet bragte fortælleren i en reflekterende position i forhold til, hvad der i kollektivet er indforstået og selvfølgelig – fordi det er levet liv. Vores understøttende arbejde består i at udvide de områder, hvor fortællerne kan blive reflekterende, og man kan understøtte den reflekterende fortæller. Det er at tage del i en kulturkamp i den enkelte og i forhold til offentligheden, hvor arbejdere mestendels underkendes som intellektuelle.

### *Fortællerne udvider det historiske perspektiv*

På det indledende møde med lysbilledforedraget *Arbejdets mænd og kvinder* ytrede flere af deltagerne interesse for historie. En af deltagerne, Poul Erik Jensen, havde samlet avisudklip om Dokken fra 1945 til og med konkursen i 1999. Andre interesserede sig for at læse både skønlitteratur og faglitteratur – ikke mindst Danmarkshistorie. Men hvordan skulle de i fortællearbejdet komme bagom deres egen tidshorisont? Klubprotokollerne blev foreslået. Et godt stykke henne i projektforsløbet blev ideen taget op, og enkelte fortællere fra de forskellige klubber – flere af dem havde været referenter i klubberne – tog det omfattende arbejde på sig at studere sin klubs protokoller og fremlægge resultaterne på adskillige efterfølgende fællesmøder.

Når arbejdere selv læser deres egen klubs protokoller, så kan de noget, som faghistorikere ikke kan – de kan knytte



forbindelser mellem dengang og nu. Fx kan de inddrage egne erfaringer med sikkerhedsarbejdet og gennem læsning af klubprotokoller spore sikkerhedsarbejdets lange og langsommelige historie på den givne arbejdsplads. De kan tolke breve refereret i protokollen skrevet fra klubben til ledelsen, så man kunne forstå, at og hvordan de skrev under dække og på den måde førte en kamp for bedre forhold.

Der er også historisk arbejde knyttet til selve den livshistoriske fortælling fx i forbindelse med beskrivelse af det konkrete arbejde som håndværk. En skibsbygger, Jørgen Iversen, har fx tilegnet sig skibsbygningens historie tilbage til vikingetiden – ikke kun som boglig viden, men som håndværksmæssig færdighed, idet han for et museum havde været med til at rekonstruere et af fortidens store vikingeskibe.

#### *Fortællerne som skrivende arbejdere*

Som projektleder skal man udvikle opmærksomhed overfor, at arbejdere kan være skrivende. Man skal betænke, hvordan arbejdsdelingen – i hvert fald i første omgang – anonymiserer skrivende arbejdere. Og de skrivende arbejdere – hvad gør så de?

At en af fortællerne, Svend Ritto, også skrev digte, sagde han ikke selv. Vi havde iagttaget, at han tog notater fra møderne, ligesom vi gjorde, men vi havde ikke spurgt om grunden. Havde han ikke deltaget i et møde med en skrivende arbejder og dér stillet spørgsmål ud af sine egne skriveprocesser, havde vi ikke fået det at vide. Hans digte kom med i bogen, og det overraskede ham, at digtene kunne bruges. Efter at have læst dem i bogen sagde han på et fællesmøde: „Det er chokerende at se dem i bogen. Men de passer godt ind.“ (Svend Ritto 15/9 2003)

To arbejdere skrev deres erindringer. Den ene deltog i gruppernes arbejde og fortalte med baggrund i det skrevne.

Den anden var på geografisk afstand og skrev, og vi læste og opfordrede til yderligere skrivning. En tredje, der havde fortalt, skrev afslutningsvis om sin tid efter Dokken, fordi hun var flyttet til en anden by.

*Fortællingen som det længevarende arbejde*

Tidsmæssigt set var fortællefasen ikke på forhånd afgrænset. Anderledes er det med redigerings- og publiceringsfasen, der har deadlines. Vores rettesnor som projektledere har altid været, at fortælleforløbet må tage den tid, det tager. Så længe der er noget at fortælle, mødes vi med fortællerne. Der var adskillige blandt de fortællende værftsarbejdere, der udtrykte modstand imod fortællingen som det længevarende arbejde. De var jo vant til produktionsplaner med tidsrammer, der i forhold til et konkret arbejde i tiltagende grad havde haft styrende status. Nogle i gruppen støttede vores opfattelse, og de erfarede dens rigtighed i de livshistoriske fortællegrupper. Her skyndede ingen på hinanden. Nogle prøvede at lave en begrænsning for deres eget vedkommende, men den blev modarbejdet og modgæet af de lyttendes spørgsmål. Vores argumenter for det længevarende fortællearbejde var, at det var nu i projektets tid, at de havde muligheden for at overlevere Værftets historie, og jo mere uddybet den overlevering blev jo større historisk værdi. Målet for betydningen heraf lå i arbejdspladsens forsvinden. De var de sidste vidner. Da deltagerne på et møde så samlingen af både bånd og ordrette udskrifter så vidt, som de var nået, indså de betydningen af det længevarende arbejde. Dér på bordet havde overleveringen i bånd og udskrifter fået en materialitet, som glædede og imponerede dem. (Ved projektets afslutning udgør båndene 176 og udskrifterne 2899 sider. Det samlede materiale er registret i database.)

Ved fortællefasens afslutning sagde flere af deltagerne,

at havde de vidst, hvor lang tid det tog, og hvad det længevarende arbejde indebar, var de ikke gået med. Men efter bogudgivelsen mente ingen, at det havde taget for lang tid. Materialet lå der, og „Det er unikt, at materialet er der i det omfang, det er der i.“ „Det er blevet til et historisk dokument.“ (Villy Andersen 15/9 og 8/10 2003) Sådan lykkedes det at skabe konsensus om fortællerens arbejde, der går imod tidsånden – hurtigst muligt at komme til noget andet.

#### *Betydningen af en talsmand*

I hele projektforløbet tog talsmanden for gruppen, Villy Andersen, sammen med os fra *Åstedet* projektansvar. Han kunne bringe sig på forundringens og eftertankens afstand af det, som han kendte så godt, og han kunne fra begyndelsen ytre sig med en autoritet, som han havde med sig fra arbejdspladsen. Således blev vores tanker om at forholde sig lyttende-spørgende bragt videre af ham som et fælles fagligt fundament for arbejdet. Han kunne til gruppen tale om betydningen af, at alles meninger skulle kunne komme frem i fortællingerne, vel vidende, at der på arbejdspladsen havde forgået kampe om, hvis mening, der skulle „vinde“, og det vil sige føre til handling. Selv om arbejdspladsen ikke længere fandtes, kunne magtkampe bryde ud, som om meningstilkendegivelser fortsat havde betydning for den faglige linje i klubben. Vi kunne ikke vide, at vi var vidner til en genopførelse af modsætninger fra arbejdspladsen, men talsmanden kunne høre det, så han kunne gribe ind i tide og gøre opmærksom på, at fortællearbejdet er noget andet end faglige diskussioner, og således kunne han dæmpe gemytterne.

Hvad er forudsætningerne for, at arbejderne i et fortælleprojekt kan have deres egen talsmand? Den væsentligste forudsætning er, at der er en intellektuel arbejder i grup-

pen. Når det er et tidligere eksisterende arbejdskollektiv, der danner projektgruppe, skal den intellektuelle have været talsmand på arbejdspladsen med den autoritet, det giver. For at et samarbejde kan udvikle sig, skal talsmanden være indstillet på, at fortællearbejdet drejer sig om at udvikle gensidige læreprocesser. Villy Andersen betragtede projektforløbet som noget, han skulle lære at kende, mens det udviklede sig. Og han respekterede, at projektet også for projektlederne var en læreproces, hvori man løbende tager stilling til programlægningen afhængig af, hvad der sker i fortælleprocesserne. Projektlederne skal være lyttende i forhold til talsmanden og ikke betragte ham som konkurrent, men som arbejdskammerat – vi lærer af hinanden i respekt for forskellighed.

Hvorfor er det ønskværdigt med en talsmand, og hvad bidrager han med? Fordi talsmanden og vi fra *Åstedet* fremtrådte samlet i forskellighed, fik talsmanden også autoritet som projektansvarlig i gruppen. Hvis ikke vi havde været der, kunne deltagerne have opfattet mange af talsmandens spørgsmål som „skøre“, fordi deltagerne kunne have tænkt, at han spurgte om noget, som han enten vidste i forvejen, eller som var indforstået, tavs viden. Når vi stillede spørgsmål, som de syntes var mærkelige, og Villy Andersen bakkede dem op, så ramte deres afstandstagen ikke os. Når vi fx sagde, at barndommens historie er nødvendig og ikke kan springes over, selv om der går lang tid med fortællinger herom, så kunne deltagerne ikke være afvisende i forhold til os, når talsmanden bakkede synspunktet op, for så ville de få en intern konflikt. Han bakkede op og sagde, at „fortællearbejdet tager den tid, det tager“. Deltagerne kunne på grund af deres egen intellektuelle ikke udgrænse os som akademikerne. Den samfundsmæssige arbejdsdelings potentielt splittende dikotomi „Vi – de“ kunne ikke slå igennem. Deltagerne tog de „skøre“ spørgsmål til sig og

udvidede ad den vej det område, de kunne sige noget om.

Talsmanden kan gå aktivt ind i konflikter, der er under opsejling eller i udbrud – konflikter, der har deres udspring i forhold, der udgjorde bestanddele i fortællernes oprindelige kollektiv. Uden en sådan talsmand ville projektet være faldet fra hinanden, for så ville de oprindelige konflikter fra arbejdspladsen være brudt ud i lys lue. Når projektlederens erkendelsesinteresse er en konfliktbevidstgørende fortælling, er sandsynligheden stor for, at konflikterne ville være brudt ud – ikke på refleksionens afstand som læreproces, men som gentagelse og kamp om fortolkningen af en given situation. Når kampen ikke brød ud, skyldtes det i de mest tilspidsede situationer, at talsmanden forsvarede retten til at give udtryk for forskellige tolkninger af en given situation.

Talsmanden kan vurdere magtforhold i gruppen. En konflikt opstod mellem to personer i fortællekollektivet. Konflikten havde sit udspring i arbejdskollektivet. Tankegangen var for den ene, at skal jeg fortsat være med i „os“, så skal den anden ud. Den, der betragtede sig som mere retmæssig del af kollektivet end den anden, havde på arbejdspladsen haft en magtposition som hele kollektivets talsmand. Vi som projektledere vurderede styrkeforholdet og gjorde ikke noget. Talsmanden gjorde heller ikke noget, fordi han havde indsigt i de konflikter, som lå tilbage i tiden mellem de pågældende på arbejdspladsen. Havde vi valgt at trodse magtfordelingen og insistere på, at den udskudte skulle deltage på lige fod med andre, da var projektet ikke blevet gennemført. Således er der magtstrukturer, som fortællearbejdet kan blive og blev underlagt.

Fra vores side var det tanken, at fortællingerne skulle slutte i og med Værftets konkurs. Talsmanden derimod fik den idé at udvide fortælleperspektivet fra Værftets tid til også at omfatte fortællernes historie i tiden efter Værftet.

#### FORSVUNDNE VERDENER?

Det kunne give perspektiv til arbejdsliv og arbejderforhold af i dag, for hvordan kunne erfaringerne fra Værftets arbejdsfællesskaber tale sammen med de erfaringer, som fortællerne gør på nye arbejdspladser i dette årti? Den tanke blev ført ud i livet og fik stor betydning for redigeringen af bogen og for bogens betydning som aktuel og kritisk historieskrivning.

I forhold til fotograferingen var det talsmanden, der på arbejdspladsen skabte en fortrolighed omkring det, at der skulle fotograferes. Villy Andersen mødte arbejdspladsen på baggrund af den sorg det var, at den lukkede. Gensynet var overraskende for ham: „Jeg havde ikke troet, at der var så tomt.“ (Villy Andersen 24/11 99) Vi tog billeder som tegn på denne forladthed – stakke af tøj og sammenstillede svejseapparater, og fortælleren manede frem, hvordan det var dengang, han udleverede tøjet til arbejderne. Men hvad skulle meningen med at fotograferes være? Det diskuterede vi. En refleksion var: „Funktionerne går tabt, men en skønhed kan vi tage med derfra. Om det er i orden at tage smukke billeder, eller om det dokumentariske skal være i fokus, eller om der skal være en balance – det skal lige så stille udforskes.“ (Kirsten Folke Harrits dagbog 24/11 1999) Samarbejdet udviklede sig, og i titlen på fotoserien kan man aflæse samstemtheden: „Spor i det forsvindende“. Det var da også Villy Andersen, der sammen med Thorben Jørgensen, lavede teksterne til de enkelte billeder, som er med i bogen. Forsidebilledet med tegn i et arbejdsbord kaldte han „Håndværkerruner“.

**GENSIDIGE LÆREPROCESSER I REDIGERINGSFASEN**  
Bogen *I Dokkens Verden* er tilrettelagt ud fra en livshistorisk og ikke en tematisk synsvinkel. Det begrundes sig i, at alle fortællerne bragte noget forskelligt med sig ind på Dokken – erfaringer og historier – og de udviklede derfor

forskellige læreprocesser. I en livshistorisk tilrettelagt redigering får læserne mulighed for at følge og tilegne sig disse læreprocesser. Det ville en tematisk redigering udelukke, for så ville redaktører sætte sig på tolkningen af såvel den enkeltes som kollektivets erfaringer. „Forholdene og livet på Dokken er i centrum for redigeringen af fortællingerne. Beretninger om veje ind til arbejdspladsen udfoldes mere eller mindre. Fortællinger om veje ud af arbejdspladsen og for nogles vedkommende om arbejde på nye steder er set i Dokkens perspektiv. I fortællingen stilles ikke alene spørgsmålet: ‘Hvordan er din nye arbejdsplads?’ Men også: ‘Hvad har du med dig fra Dokken?’ Således kommer Dokken til at give perspektiv til forhold andre steder.“ (Harrits, Scharnberg 2003) Heri ligger en pointe, netop når det drejer sig om at skabe interesse for en arbejdsplads, der er lukket. „I redigeringen af bogen som helhed har vi haft for øje, at den skal kunne give læseren et indblik i, hvor mangfoldig, kompliceret, konfliktfyldt og foranderlig Dokkens verden var, og hvordan arbejdere på Dokken forholdt sig hertil – hver især og kollektivt.“ (ibid. s. 12)

I redigeringsfasen lagde vi op til, at fortællerne skulle inddrages i de intellektuelle processer, der ellers – oftest begrundet i den samfundsmæssige arbejdsdeling – er projektlederens. Da vi over for gruppen lagde op til redigeringen af bogen, indledte vi – som ved fortællefasens begyndelse – med at understrege, at der ikke findes én historie om Dokken, men mange, og at de skulle frem i bogen. Senere gav vi deltagerne et eksempel på dele af en færdigredigeret fortælling, som vi gennemgik med dem. Vi sammenholdt den ordrette udskrift med det skriftliggjorte sprog. Herigennem fik de indblik i de analytiske og sproglige processer, som redigeringsarbejdet indebærer. Og med det som forudsætning kunne de så møde deres egen fortælling i redigeret form.

## FORSVUNDNE VERDENER?

Samlet i mindre grupper fik de hver især deres egen redigerede tekst til gennemlæsning. De kunne ændre faktuelle fejl og problematisere udvælgelsen, således at den endelige afgørelse opstod ud af en diskussion. Det skete i større eller mindre omfang. Mange mødte op på arkivet og havde skrevet kommentarer, som vi diskuterede, og således blev vi enige om den endelige formulering. Som lyttende og redigerende gælder det at udvikle den form for samstemthed. I to tilfælde følte fortællerne sig udfordret i deres selvforståelse, og et spørgsmål var, hvilke hensyn der skulle tages til eget og andres omdømme. Det spørgsmål blev afgjort mellem den enkelte og os som projektledere. En kommentar hertil var: „Jeg sagde, hvad jeg sagde, og hvad jeg følte. Den grænse er I kommet godt fra at respektere.“ (Hans Rubin Max 4/12 2003)

Talsmanden læste alle forslag til redigering igennem, for han kunne på kollektivets vegne tage stilling til redigeringen som helhed. I ét enkelt tilfælde havde en fortæller overladt en afgørelse om en konfliktfyldt fortællings eventuelle udeladelse til os som projektledere. Trykt i bogen ville historien kunne udsætte fortælleren for kritik fra tidligere arbejdskammeraters side. Vi søgte råd hos talsmanden, og han argumenterede for, at historien skulle med, fordi den hang sammen med grundene til, at det havde mening, at han var blandt fortællerne. Og talsmandens vurdering var, at det trykte ord ikke ville kunne give anledning til konflikter ud over dem, som fortælleren allerede var velkendt med. Det blev udslagsgivende for, at beretningen indgår i bogen.

Når bogens 400 sider foruden fortællingerne også rummer to fotografiske billedfortællinger og digte skyldes det, at vi som redigerende har villet give læserne muligheder for at opleve den kulturelle mangfoldighed i arbejdets verden, som ellers ikke har nogen offentlighed.



### FORTÆLLERE I ANDRE KULTURELLE OFFENTLIGHEDER

I projektperioden medvirkede nogle af deltagerne som fortællere i radio, fortællecaféer og på et lokalcenter for ældre. Som projektledere havde vi en kulturpolitisk drivkraft til at sætte sådanne aktiviteter i gang. Vi ville, at arbejderne selv skulle få stemme i forskellige kulturelle offentligheder, hvor de sjældent får mulighed for at ytre sig – og aldrig som fortællere. Deres kulturelt skabende arbejde tilkendes normalt ingen offentlig interesse – det gælder såvel deres evne til at skabe arbejdets verden som til at fortolke den.

Som rum for fortællecafeerne valgte vi henholdsvis en teaterscene og en biograf. Med en egen selvfølghed i de ellers uvante rammer skabte fortællerne en særlig koncentreret form for fremførelse af deres beretning. Den form indebar også en henvendtheden til de lyttende, som åbnede for, at de efterfølgende bidrog til erfaringsudvekslingen. Arbejdere fra andre arbejdsområder blev overraskede over, hvor meget nyt de kunne lære af de tidligere værftsarbejders beretninger, og hvordan de dermed kunne ændre syn på deres egne forhold.

Når arbejdere skal fremtræde offentligt som fortællere består kunsten for projektledere i at kunne vurdere, i hvilken grad arbejderne er sig bevidste som fortællere, for på den baggrund skal man afstemme forholdet mellem det planlagte og styrende og fortællernes selvbestemmelse i valg af temaer for fortælleforløbet. Men man er som tilrettelægger godt hjulpet, når man har en udtryksform som en arbejders digte til enten at understøtte de valgte temaer eller indlede og afslutte arrangementet. „Digtene siger noget og noget andet end det, vi ellers fik sagt.“ (Jørgen Iversen 8/10 2003) Den kulturelle mangfoldighed kom også til udtryk gennem dokarbejdernes sang og musik.

Bogens udgivelse blev fejret som et kulturelt arrange-

ment i de ufaglærtes fagforening, SiD Århus Industri. Indbudt var alle de arbejdere, der havde været på Dokken, da den lukkede. Og der kom omkring 500. De fleste af dem havde ikke set hinanden siden den dag, hvor de nedtrykte forlod arbejdspladsen for sidste gang. Man kunne måske have troet, at fortællegruppen udgjorde bogens kollektiv, men denne eftermiddag viste, at fortællegruppen ikke er skilt ud som noget særligt, men fortsat indgår i det meget større kollektiv, som Værftets arbejdere udgjorde.

Omtalen af bogen i aviser og andre medier gjorde indtryk på deltagerne. De hæftede sig især ved episoder, der viste, at de var bragt ud af anonymiteten. Pludselig blev én genkendt i bussen, og en anden, der var flyttet til en landsby et helt andet sted i landet, blev interviewet til den lokale avis om sit arbejdsliv og bogen, og således fik han sin historie med sig det nye sted.

Når det gjaldt omtale af bogen i fortællernes respektive fagblade, så følte de sig underkendt på grund af manglende interesse. De ufaglærtes blad, Fagbladet, fik rettet op på det, og bragte et interview med fortællernes talsmand og en stor artikel i Fagbladet (SiD 2003). De faglærte metalarbejderes blad har intet skrevet, og en af fortællerne, Poul Henning Thuesen, har derfor lavet et indlæg til bladets debatspalte „Min mening“. „Jeg er meget skuffet over, at det store arbejde, som er kommet ud af det, overhovedet ikke har været omtalt i Metal.“ (Dansk Metal 2003)

I forbindelse med en tre timers radioudsendelse med Villy Andersen var hans kommentar til reaktionerne bag efter: „De siger, at jeg er en god fortæller, så der er nok noget om det.“ (Villy Andersen 28/8 2003) „Jo mere man kommer ud, jo mere udvikler fortællekunsten sig. Man får en rutine, så det går lidt nemmere. Når man fortæller på arbejdspladsen er det 'den daglige snak'. I fortællegruppen forbereder man sig og er mere koncentreret. Når man

kommer ud til andre mennesker, så tænker man, hvad kan være sjovt og spændende? Hvad er det, de kommer for og gerne vil høre?" (Villy Andersen 8/10 2003)

#### GENSIDIGE LÆREPROCESSER I EVALUERINGSFORLØB

For at fremme bevidstgørelsen om betydningen af det at fortælle indgik evaluering undervejs i projektforsløbet indimellem som del af fællesmøderne. En af fortællerne kommenterede kompleksiteten: „Det er endnu mere sammensat at fortælle, end at bygge et skib.“ (Finn Jacobsen 11/6 2001) Det kom også frem, hvilken betydning fortælleforløbet kan give fra sig: „Det er blevet en opsummering for os. De, der har været der før os, og andre fra Dokken kan have glæde af at høre det, vi har lært. De samme problemer findes andre steder. Vi har lært at holde sammen og samarbejde.“ (Finn Jacobsen 11/6 2001)

Strukturen med fortællegrupper og fællesmøder var et af de forhold, som fortællerne på et møde skulle forholde sig kritisk til. Talsmanden havde allerede meget tidligt i projektforsløbet set fællesmødernes mulige betydning og sammenhæng med de mindre grupper: „Den enkelte overvejer perspektivet med sin fortælling, fordi fællestemaerne virker bevidstgørende om meningen med at fortælle. Fortællerne får af hinanden forskellige perspektiver, som kan kaste lys tilbage på, hvad man selv vil fortælle“ (Villy Andersen 15/11 1999). Sådan kom det til at fungere for nogle af fortællerne, men på et tidspunkt indskrænkede fremmødet på fællesmøderne sig. Det var på det tidspunkt, hvor klubbernes historie var på dagsordenen. Vi tog det op på et evalueringsmøde. En af os projektledere sagde: „I levende-gør en historie og kultur i det, I fortæller. Dokken lever stadig i overleveringen.“ (Ditte Scharnberg 13/6 2000) En af fortællerne replicerede: „Man smider ikke så stor en del af sit liv væk. Det undrer mig, at man kan se så forskelligt

## FORSVUNDNE VERDENER?

på en oplevelse af ting, der er sket." (Gunnar Simonsen 13/6 2000) Men der var også dem, der ikke brød sig om at lytte til det forskellige. Talsmanden måtte igen minde om meningen med fortællearbejdet: at få synspunkter og spørgsmål frem.

De mindre grupper blev fremhævet for, at dér fremlægger man, og de andre kan stille spørgsmål. „Det er fantastisk, at nogle kritiserer én – for at sige det mildt.“ (Poul Henning Thuesen 13/6 2000) „I de små grupper kom man mere i dybden rent personligt. Det var aldrig sket på de store møder.“ (Gunnar Simonsen 8/10 2003) Men til gengæld bevirkede den store gruppe, at man blev klar over, „at vi ikke bare er os fire mand. Vi er mange. Det har givet os et socialt sammenhold“ (Gunnar Simonsen 8/10 2003). Den tanke fik også det udtryk, at nu hvor fortællegrupperne ikke skal mødes mere, „så er det som Dokken lukker for anden gang.“ (Poul Henning Thuesen 8/10 2003)

På evalueringsmødet juni 2001 fik en af fortællerne den ide, at der skulle have været fortalt, da Dokken endnu fandtes. „Vi ville have fået en anden arbejdsplads, hvis fortælleprocessen havde kørt, mens vi var dér på en arbejdsplads i udvikling og fremdrift.“ (Hans Rubin Max 13/6 2000) På et af projektets afsluttende evalueringsmøder vendte vi tilbage til det spørgsmål, og da var reaktionerne samstemte: „Så er der meget, der ikke vil kunne fortælles eller ville være blevet fortalt.“ (Jørgen Iversen 8/10 2003) Den ufortalte historie ville øges. Én foreslog, at man på arbejdspladser, der stadig eksisterer, kunne fortælle op til et givet tidspunkt med det for øje, „at huske dem, der havde været der, og hvad de havde sagt“ (Gunnar Simonsen 8/10 2003). For den tanke talte, at „værdien ville ikke være dårligere, ved at der var ting, man ikke ville fortælle. Det er få ting op mod værdien af alt det, der ville blive fortalt.“ (Villy Andersen 8/10 2003) Men protokollerne kunne man ikke

arbejde med, „for de kan rumme ting, man ikke vil have ud til offentligheden“ (Villy Andersen 8/10 2003).

I flere sammenhænge fremhævede Villy Andersen betydningen af det historiske arbejde i projektet: „Bogprojektet har fyldt en stor del af min tid siden konkursen, hvor jeg har haft den kæmpestore oplevelse og glæde at få lov til at sidde med og høre de mange menneskers livshistorier. På Dokken var det mere det arbejdsmæssige og selvfølgelig kammeratskabet, men her har jeg lært folk at kende meget, meget dybere. Jeg kan se, at der er nogle ting, der hænger sammen igennem hele livet, som gør, at folk reagerer på den måde, de gør. Og den indsigt har jeg aldrig haft før. Jeg synes, det har gjort mig rigere som menneske. Det at fortælle sin egen livshistorie har også åbnet mit eget univers og måske også givet mig et andet syn på mig selv. Jeg kan se nogle sammenhænge mellem barndom og ungdom, og hvordan de har udviklet sig i løbet af årene. Og det er nogle ting, jeg aldrig har spekuleret på før.“ (Villy Andersen 18/3 2002 og Harrits, Scharnberg 2003)

Talsmanden kunne ved projektets afslutning sige om nødvendigheden af projektledere som os, som vi om ham som talsmand i arbejdet på et fælles tredje: „Det er vigtigt, at der er sådan nogle personer som jer til at skrive om personer som os. Der er mange ting, der trænger til at komme frem i lyset, så vi måske kan få en bedre fremtid for vores unge mennesker og vores familier og de mennesker, der kommer efter os. For der er stadigvæk mange ting i samfundet, der burde tilrettes. Og stadigvæk er det jo vores historie, der er den, der er mindst fortalt, og os, der ikke bliver skrevet om til daglig.“

Projektet havde krævet deltagerens udholdenhed og trofasthed, og de evner kunne talsmanden henføre til arbejdspladsen, da han takkede deltagerne: „Det var heller ikke gået uden jer. I har jo været her og gjort jeres ting færdige,

## FORSVUNDNE VERDENER?

og det er unikt. Men det viser også, hvilken arbejdsplads Dokken var. Det sammenhold og den ansvarsfølelse, der blev vist her i projektet, er jo en genspejling af den hverdag, vi har haft dernede." (Villy Andersen 8/10 2003) Arbejderne er blevet fortællere, og Dokkens verden omfatter dem i begge skikkelser.

### ÅSTEDET SOM KULTURVÆRKSTED 2001-2005

Mens projektet i samarbejde med værftsarbejderne foregik, skete der i 2001 det, at Århus Kommune bevilligede midler til *Åstedets* arbejde. Bevillingen svarede til samlet set én projektlederstilling. Det betød, at fra 2001 fandt erindringsarbejdet sted i *Åstedet – arkiv og kulturværksted for den oversete historie*. I de rammer kunne fortælleaktiviteter foregå kontinuerligt og blive så kulturelt alsidige, som de givne økonomiske forhold gjorde muligt. Bevillingen fra kommunens side blev imidlertid efterhånden så udhulet, at aktiviteterne efter 2003 måtte ændres, så der ikke længere var tale om fortællearbejde i et kulturværksted, men udelukkende om formidlingsaktiviteter i tilknytning til arkivet. En aktivitet i *Åstedet* var fortsat konsulentarbejde i tilknytning til enkelte personers og institutioners forskellige former for arbejde med erindringsfortælling. Desuden omfattede projektledernes arbejde undervisning og forskning og bidrag til internationale konferencer om mundtlig historie.

Da de økonomiske forhold i 2004 ikke længere gjorde det muligt at opretholde samlet set én projektlederstilling, valgte foreningen *Åstedets* Venners bestyrelse, der stod for projektbevillingen, i samråd med projektlederne at lukke *Åstedet* som kulturværksted med udgangen af 2005. Den beslutning indebar, at arkivet blev overdraget til de fagligt relevante institutioner.

Statens Mediesamling på Statsbiblioteket i Århus har

fået erindringsarkivet i form af båndsamling og elektronisk arkiv med ordrette udskrifter af de bandede fortællinger. Overdragelsen omfattede desuden en video med erindringsfortælling, tre lysbilledserier og en række radioudsendelser om nogle af projektarbejderne.

Arbejdermuseet/Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv i København har modtaget erindringsarkivet i form af ordrette udskrifter i såvel printet som elektronisk form, en fotoudstilling og selve projektarkivet.

#### DEN BRUDE HISTORIES FREMTID?

Erindringsprojekterne i Århus (1982-2005) indskrives sig i den arbejderhistoriske overleverings brudte historie. Projekterne måtte ophøre, men offentligt tilgængeligt er fortsat bearbejdede erindringsfortællinger i form af bøger og forskning i form af en udgivet ph.d.afhandling. En kommende bogudgivelse vil rumme alle tidligere offentliggjorte artikler om den metodiske udvikling i erindringsarbejdet gennem årene. Det samme gælder, som nævnt, de fortalte erindringer i deres fulde udstrækning på såvel bånd som i udskrift. De udgør et unikt udtryk for den mundtlige kultur blandt arbejdere og rummer lærerige erfaringer, som kalder på fortsat opmærksomhed.

Flere fortællinger kan føje sig til, for arbejderkulturen er levende, om end former og udtryk forandres. Så samarbejde med fortællende arbejdere er i princippet uafslutteligt. Vores gennemgående erfaring er nemlig, at møder man de mulige fortællere med spørgsmålet: „Vil du med din fortælling bidrage til den oversete arbejderhistorie?“, da sættes den livshistoriske fortælling i gang. Det begrundes sig i, at arbejdere selv har erfaret – og fortsat erfarer – at arbejdets og hverdagslivets historie og kultur er overset og undertrykt. Får arbejdere mulighed for at blive for-

#### FORSVUNDNE VERDENER?

tællere, griber de den og yder gerne deres til historieoverleveringen.

Som projektledere har vi gennem 24 år på vores måde medvirket til historieoverleveringen – og har nu fagligt set måttet forlade den. Måske andre engang vil fortsætte i de spor, årenes projektarbejde har aftegnet?

#### LITTERATURHENVISNINGER

*Arbejdsmandens historie i 100 år. (1985-1987)*. Bind 1-5. Specialarbejderforbundet i Danmark, København i samarbejde med forlaget Fremad.

Benjamin, Walter (1991): *Gesammelte Schriften*. Bd. I-VII. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

Benjamin, Walter (1996): *Fortælleren og andre essays*. (Ed. Peter Madsen). Samlerens Bogklub, København.

Dansk Metal (2003). *Metal*. Nr. 10, november 2003.

Harrits, Kirsten Folke (2002). *Så mange beretninger. Så mange spørgsmål. Arbejderes livshistoriske fortællinger som læreprocesser*. Husets Forlag, Århus.

Harrits, Kirsten Folke, Scharnberg, Ditte (2003) *I Dokkens verden*. Husets Forlag, Århus.

SiD (Specialarbejderforbundet I Danmark) (2003). *Fagbladet* 17. oktober 2003. S. 24-26.

*Skolebøgernes indhold* (1972). Dansk Arbejdsmands Forbund (Specialarbejderforbundet i Danmark), København.



FORTÆLLING OG FORTÆLLERE

## OM ERINDRINGSARKIVET *ARBEJDERERINDRINGER I ÅRHUS*

Erindringsarkivet *Arbejdererindringer i Århus* blev grundlagt i 1982 i og med de livshistoriske fortællinger, der blev indsamlet og optaget på bånd i projektet af samme navn. Siden fulgte frem til og med 2005 en lang række projekter, der løbende udvidede arkivet. Det samlede arkiv omfatter således dels en båndsamling på 923 bånd med livshistoriske fortællinger fra mere end 300 fortællere, dels en elektronisk baseret udskriftssamling bestående af ordrette udskrifter af så godt som alle de bandede fortællinger. Dertil kommer fortællinger indleveret enkeltvis til arkivet i form af enten bånd eller manuskripter.

Erindringsarkivets båndsamling samt en elektronisk baseret udskriftssamling befinder sig nu på Statens Mediesamling, Statsbiblioteket i Århus. Udskriftssamlingen – såvel elektronisk som i print – opbevares på Arbejdermuseet/Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv i København.

Ved arkivets grundlæggelse rejste spørgsmålet sig: Hvorledes opbygge et erindringsarkiv, så man sikrer en overskuelig og brugervenlig udformning og samtidig tager højde for, at fortællinger fra nye faggrupper i mulige efterfølgende projekter kunne indoptages?

Valget faldt på en systematik med journalgrupper defineret i forhold til fag og dertil hørende faglige organisationer eller særligt definerede erindringsprojekter, der fx har en arbejdsplads som udgangspunkt. Tallet til venstre for

skråstregen viser gruppenummer for faget/fagforeningen/gruppen. Til højre for skråstregen anføres det personlige fortløbende journalnummer.

Journalgrupperne i erindringsarkivet *Arbejdererindringer i Århus* kom til og med 2005 til at omfatte følgende:

001/xxx	SiD, Anlægs- og bygningsarbejdernes Fagforening
002/xxx	Dansk Metalarbejderforbund
003/xxx	Fabriksarbejdernes Fagforening
004/xxx	Handels- og kontorfunktionærforeningen
005/xxx	SiD, Jern- og Metalområdet
006/xxx	Kvindeligt Arbejderforbund
007/xxx	Murerforbundet
008/xxx	Murerarbejdsmændenes Fagforening i SiD
009/xxx	SiD, i øvrigt
010/xxx	Dansk Skotøjsarbejderforbund
011/xxx	Husligt Arbejderforbund
012/xxx	Hjemmearbejdende Kvinder
013/xxx	Ufaglærte kvinder, selvstændige
014/xxx	Landarbejdere
015/xxx	Syerskernes Fagforening
016/xxx	Bryggeriarbejdernes Fagforening
017/xxx	Ufaglærte mænd, selvstændige
018/xxx	Dansk EL-Forbund
019/xxx	DKA, Dansk Kommunalarbejderforbund, Dagplejemødre
020/xxx	RBF, Restaurationsbranchens Forbund
021/xxx	Arbejdernes Landsbank
022/xxx	SiD, Århus Kommunal og Jernbanearbejdere
023/xxx	SiD, Århus Kommunal og Jernbanearbejdere, DSB's Centralværksted
024/xxx	Dansk Typografforbund
025/xxx	Tyrkisk – Dansk projekt

OM ERINDRINGSARKIVET. ARBEJDERERINDRINGER I ÅRHUS

- 026/xxx Fællesklubben, Danfoss Nordborg
- 027/xxx Dansk Sygeplejeråd
- 028/xxx Tobaksarbejderforbundet
- 029/xxx Forbundet Træ-Industri-Byg i Danmark
- 030/xxx NNF, Nærings- og Nydelsesmiddelarbejder Forbundet, Slagtergruppen
- 031/xxx Fællesklubben, Århus Flydedok
- 032/xxx Arbejdsmændenes Klub, Århus Flydedok, 1990-92
- 033/xxx *Du er selv historie, Åstedet* 1990-92
- 034/xxx Indleverede bånd og manuskripter
- 035/xxx Daghøjskolen AOF, Det ældre Århus 1986
- 036/xxx *Vi er selv historie – Ældre hjælper Ældre*, 1997-2000
- 037/xxx Dansk Litografforbund

Hver enkelt fortæller er således registreret med journalnummer, der angiver fortællerens primære fag, arbejdsområde eller projektilhørsforhold og et supplerende individuelt journalnummer.

Ex er fortæller Henry Mogensens beretning således registreret under journalnummer 002/032. Journalnummer 002/ angiver, at Henry Mogensen er smed og medlem af Dansk Metalarbejderforbund. Journalnummer /032 er Henry Mogensens individuelle journalnummer. Fortæller Villy Andersen er registreret under journalnummer 031/189. Journalnummer 031/ henviser til, at Villy Andersen var deltager i projekt *Dokarbejdernes historie – fortalt af os selv*; journalnummer /189 er Villy Andersens individuelle journalnummer.

I tilknytning til den systematiske journalgruppeinddeling er der opbygget en alfabetisk tilgang og søgemulighed, nemlig de berettendes efternavne.

I sin første udformning bestod arkivets registrering af såvel et systematisk som alfabetisk kortkartotek. I 2002 blev registreringen overført til en database opbygget efter tilsvarende principper.

I databasen over erindringsarkivet *Arbejdererindringer i Århus* er der følgende informationer og søgemuligheder i tilknytning til den enkelte fortæller og fortælling:

- Fortællerens navn og adresse.
- Fødselsår og – i fald den er oplyst – fødselsdato.
- Dato for fortællearbejdets begyndelse.
- Antal optagede bånd med erindringsfortælling og henvisning til de båndkasser i erindringsarkivet, hvor båndene opbevares.
- Omfang af ordret båndudskrift af fortællingen.
- Oplysninger om eventuelt indleveret manuskript eller øvrige materialer.
- Portræt og eventuelle øvrige fotos.

Desuden er der henvisning til offentliggørelser af uddrag af fortællingerne samt henvisning til projektarkivet med materialer om de projekters historie og udvikling, som fortællerne har deltaget i.

## OVERSIGT OVER FORMIDLINGER VED KIRSTEN FOLKE HARRITS OG DITTE SCHARNBERG

### BØGER

#### *Arbejdets mænd og kvinder*

Arbejdspladsfotografier fra 1930'erne af Åge Fredslund Andersen og uddrag af erindringer fortalt af århusianske arbejdere.

AOF's Forlag 1983. 96 s.

#### *En murersvend tager form*

Murersvend Ejnar Rasmussens (1899-1988) erindringer om opvækst og læretid på landet og murerarbejdet i Århus.

Forlaget SOC 1984. 65 s.

#### *Christian Danskers erindringsverden*

Murerarbejdsmand Christian Christiansens (1894-1984) livshistorie skildret i 40 naivistiske malerier og i erindringer, som han selv har skrevet, og som er fortalt om ham. Fremad 1984. 64 s.

#### *Hverdagsliv*

Tre arbejderkvinder, Grethe Jensen (f. 1904), Metha Pedersen (f. 1931) og Anne Marie Just Ludvigsen (f. 1951), fortæller om deres livsvilkår. Udgivet i anledning af Kvin-

deligt Arbejderforbund, Århus-afdelingens 85-års jubilæum.

Husets Forlag 1986. 112 s.

*Undervejs. 15 fortællinger om fællesskab*

15 livshistorier fra forskellige generationer af medlemmer af SiD Jern og Metal, Dansk Metal, Dansk El-forbund og Kvindeligt Arbejderforbund i Århus. Fortællerne – Olaf Kaa, Johannes Hviid, Henry Mogensen, Hans Saugman, Peter Jakobsen, Verner Lund, Karen Larsen, Ella Larsen, Holger Nielsen, Poul Erik Hougaard, Anders Koldtoft Madsen, Kurt Sartori, Ove Nielsen, Vera Sørensen og Per Kristensen – belyser især arbejdsforholdenes udvikling på land og i by og dannelsen af egne faglige holdninger.

Husets Forlag 1986. 257 s.

*Ét er sikkert – alt forandres*

Henry Mogensen (1913) fortæller om sin opvækst på landet, læretid og arbejdet som smed i Århus og om sit faglige og politiske virke i samtiden.

Husets Forlag 1987. 104 s.

*De oversete*

Marianne Grøndahls fotografier af ufaglærte kvinders arbejdsliv i 1980'erne inden for rengøring og fabrik. Tekster af Kirsten Folke Harrits og Ditte Scharnberg, udarbejdet på baggrund af arbejderkvinders egne udsagn.

Husets Forlag 1988. 96 s.

*Dage på Danfoss*

Ernst Hildebrandt, Gertrud Skolander, Carl Villy Führung Sørensen, Svend Hansen, Andrea Hansen, Eike Jacobsen og Jesper Hansen Jacobsen fortæller om deres liv med hovedvægten på arbejdet, der har Danfoss, Nordborg

#### OVERSIGT OVER FORMIDLINGER

som centrum. Desuden rummer bogen en omtale af 25 års fællestillidsmænd og træk af Fællesklubbens tidlige historie, idet Fællesklubbens jubilæum var anledning til udgivelsen.

Husets Forlag 1991. 140 s.

#### *En egen lære*

Robert Sartori (f. 1914) fortæller om sin opvækst i Århus, sin læretid som terrazzoarbejder, om arbejdsløshed og efterfølgende arbejde som murerarbejdsmand både på pladserne og i de faglige organisationer. Som politisk aktiv i Danmarks Kommunistiske Parti var han under krigen blandt dem, der blev taget af det danske politi og ført i tysk koncentrationslejr. Erindringsfortællingen strækker sig frem til pensionisttiden. 50-året for befrielsen var anledning til udgivelsen.

Husets Forlag 1995. 94 s.

#### *Skæringspunkter*

En debatbog om arbejde og kultur i praksis og teori med indlæg af „håndens“ og „åndens“ arbejdere. I bogen diskuteres arbejdsdeling og klassekamp, solidaritet, arbejderkultur, kulturopfattelser, kulturbrud, menneskerettigheder og demokrati. Forord af John Mølgaard, tidligere oplysningssekretær i Specialarbejderforbundet i Danmark. Bidragydere: Mogens Bengtsson, Alex Eisenberg, Erik Jørgen Hansen, Flemming Harrits, Kirsten Folke Harrits, Leif Haurum, Maths Isacson, Arne Juul Johansen, Henry Mogensen, John Mølgaard, Martin Mørch, Jo Falk Nielsen, Søren Noe-Nygaard, Axel Pedersen, Tove Pedersen, Hanne Pontoppidan, Gurli Rohde, Anne Marie Just Seehagen (tidligere Just Ludvigsen) og Bent Seehagen.

Husets Forlag 1995. 242 s.



*Ind i faget. Sygeplejersker fortæller*

Baggrund for bogen er, at 27 sygeplejersker – pensionerede og arbejdende – har fortalt eller skrevet deres erindringer i projekt „Omkring en seng“ (1999-2001) i et samarbejde mellem Dansk Sygeplejeråd, Århus Amtskreds og *Åstedet*. Fortællingerne belyser temaerne: Veje ind i faget, Hierarkier før og nu, Hverdagsliv, Holdninger og praksis og Syn på sygeplejersken. Hertil har bladtegner Claus Seidel skabt en egen nutidig billedfortælling på baggrund af sine iagttagelser på forskellige hospitaler og i hjemmesygeplejen i Århus. Amtskredsens 25-års jubilæum var anledning til udgivelsen.

Husets Forlag 2001. 173 s.

*I Dokkens verden*

I denne bog møder man 22 tidligere arbejdere på Aarhus Flydedok, der med hver deres baggrund fortæller om at komme ind i Dokkens verden og være dér med hver deres forskellige aldre og forskellige arbejdsfunktioner. Hver især og kollektivt har de forandret arbejdspladsen og er blevet forandret af den, indtil den i 1999 gik konkurs. Den ældste fortæller kom ind på arbejdspladsen i 1946 og den yngste i 1997. Tiden efter Dokken belyses gennem spørgsmålet: „Hvad fik du med dig fra Dokken?“

Bogen bygger på et 4-årigt projekt *Dokarbejdernes historie – fortalt af os selv* (1999-2003) i samarbejde mellem Fællesklubben på Aarhus Flydedok, efter konkursen Socialfonden Flydedokken, og *Åstedet*. I bogen er medtaget en oversigt over projektets samlede materiale i form af bånd og ordrette udskrifter. Desuden rummer bogen portrætter af alle fortællerne ved fotograf Lasse Nielsen samt to fotografiske billedfortællinger fra værftet før og efter konkursen. Den ene fotograferet af arkitekterne Jens Søndergaard og Ole Winding fra Arkitektskolen i Århus

#### OVERSIGT OVER FORMIDLINGER

og den anden af Kirsten Folke Harrits fra *Åstedet*.  
Husets Forlag 2003. 385 s.

#### ARTIKLER, OPGAVER OG AFHANDLING

„Om arbejderes livshistorie – indsamling og formidling“  
I: *Årbog for arbejderbevægelsens historie – 1988*. 1988.  
SFAH. S. 93-118.

Om 6 års indsamling og formidling af arbejdererindringer i Århus i samarbejde med lokale fagforeninger og især de ufaglærtes forbund.

„Livshistorier i en voksenpædagogik“

I: *Dansk pædagogisk Tidsskrift* 4/89. 1989. Interessentskabet Dansk Pædagogisk Tidsskrift. S. 244-249.

Om det pædagogiske forsøg *Arbejderkultur*

„Fortælleres spor. Om arbejdererindringer og deres særegenhed“

I: *Fremad ad nye veje. Bidrag til diskussion om arbejderhistorien i 1990'erne*. 1990. SFAH. S. 139-150.

Udkast til en beskrivelse af erindringstyper som begyndelse til en nyudvikling af erindringsforskningen.

„Worker Education and Oral History in Denmark“

I: *Socialism and Democracy*. Vol 8. No. 1. 1992. S. 113-123.

Om det pædagogiske forsøg *Arbejderkultur*.

„Kulturværksted. Et fremtidsperspektiv for erindringsarbejde“

I: *Arbejderhistorie*. 41. 1993. SFAH. S. 39-40.

Forslag til udvikling af en ny type organisation, hvor beskæftigelsen med erindringsfortælling er alsidig, og hvor arbejdsdelingen i samfundet anfægtes.

Kirsten Folke Harrits: „Om intelligens og kulturopfattelser“

I: *Skæringspunkter. Debatbog om arbejde og kultur*. Husets Forlag 1995. S. 163-165.

Forestillingen om et alsidigt udviklet menneske berører ikke alene spørgsmålet om et åbent eller et lukket kulturbegreb, men også om vores begreb om intelligens indtænker eller udelukker kunnen, evner og sanser, der knytter sig til det samfundsmæssige arbejde.

Kirsten Folke Harrits: „Om solidaritetens historie“

I: *Skæringspunkter. Debatbog om arbejde og kultur*. Husets Forlag 1995. S. 61-109.

„Solidaritet“ undersøges her i dets betydning både i og for arbejderbevægelsens og fagbevægelsens historie fra deres udspring til 1990'erne. „Solidaritet“ udredes både i sine historisk teoretisk sammenhænge og med sine rødder i arbejderklassens hverdagsliv – fra arbejderorganisationernes dannelse i 1870'erne til deres opløsende tendenser i 1990'erne. Synsvinklen er kulturpolitisk.

Ditte Scharnberg: „En diskussion af feltarbejdet praksis og etik – især med henblik på relationen mellem forsker og informant“.

Upubliceret ms. Aarhus Universitet, Institut for Idehistorie, Suppleringsuddannelsen Socialanalytik 1996.

„The Encounter with the Storyteller. A Mutual Learning Process“

I: *Oral History: Challenges for the 21 st. Century - Xth International Oral History Conference*. Vol. 3, 1998. International Oral History Association. Rio de Janeiro, Brasilien. S. 1447-1454.

#### OVERSIGT OVER FORMIDLINGER

Åstedets skriftlige og mundtlige bidrag til konferencen om mundtlig historie i Brasilien. Artiklen blev derefter trykt på dansk i tidsskriftet *Arbejderhistorie* 1999 under titlen "Møde med fortælleren".

„Møde med fortælleren“

I: *Arbejderhistorie. Tidsskrift for historie, kultur og politik*. 1. 1999. SFAH. S. 23-32.

I artiklen udfoldes en analyse af, hvordan vi som projektledere i Åstedet kom fra at forstå arbejdere som interviewede til at kunne se dem som fortællere. Den udvikling følges af, at projektlederne ændrer position fra interviewere til lyttende-spørgende. Som sådan er den et praktisk og teoretisk bidrag til udviklingen af mundtlig historie.

„Encontro com o "contador de histórias": um processo de aprendizado mútuo“.

I: *História Oral*, Número 3, Junho de 2000. Associação Brasileira De História Oral, Brasil. S. 25-34.

Artiklen er en oversættelse til portugisisk af ovennævnte danske og engelske artikel om „Møde med fortælleren“.

„We Ourselves are History – Oral History in Denmark“

I: *The Power of Oral History – XIIth International Oral History Conference*. Vol. 3, 2002. International Oral History Association, Pietermaritzburg, South Africa. S. 1100-1115.

Artiklen udgjorde Åstedets skriftlige og mundtlige bidrag til den XII internationale konference om mundtlig historie i Sydafrika. Emnet var erfaringer fra erindringsprojektet *Vi er selv historie* og artiklen bearbejdede uddrag af rapporten.

„Somos Historia. Historia oral en Dinamarca“

I: *Historia Antropología y Fuentes Orales* 28, 2002. Asociación Historia y Fuente Oral, Barcelona, Spain. S. 109-120.

Oversættelse af ovennævnte engelske artikel „We ourselves are History“ til det spanske tidsskrift inden for Oral History.

„Erindringsprojektet *Omkring en seng*“

I: *Nyhedsbrev nr. 15*. Marts 2002. Dansk Sygeplejehistorisk Selskab. S. 3-9.

Heri en beskrivelse og analyse af projektet metodisk set som mundtlig historie og herunder som læreproces for de fortællende og lyttende.

Kirsten Folke Harrits: *Så mange beretninger. Så mange spørgsmål. Arbejderes livshistoriske fortællinger som læreproces*

Bogen udspringer af og omhandler 20 års projektarbejder med arbejderes livshistoriske beretninger som centrum. I den samles og uddybes det forskningsaspekt, der ligger anslået og mere eller mindre udfoldet i artiklerne fra *Åstedet*. Den er antaget som ph.d. afhandling ved Historisk Institut, Aarhus Universitet ved Kirsten Folke Harrits. Læreprocessperspektivet er ledende og har både de fortællende arbejdere og de lyttende og tilrettelæggende projektledere som centre for analyserne. Og som sådan er den et bidrag til oral history. Hovedvægten ligger på analyse af to arbejderfortællere: den ufaglærte kvinde, Karen Glad (1913) og den faglærte mand, Henry Mogenssen (1913-1997). Analyserne tjener især til at karakterisere forskellige fortælletyper, hvis liv rummer forskellige læreprocesser set i forhold til arbejdslivet og arbejderbevægelsen. Desuden udfolder analyserne, hvordan fortællende arbejderes livshistoriske beretninger både kan have

#### OVERSIGT OVER FORMIDLINGER

en form og et indhold, der kan bidrage til forskningen om historie, sociologi, psykologi, pædagogik, filosofi, litteratur og fortælling.

Husets Forlag 2002. 480 s.

„When a World of work disappears – 22 Shipyard Workers Tell their Life Stories“

Åstedets oplæg på den XIII internationale konference om mundtlig historie i Rom, juni 2004. Emnet er de læreprocesser, der var knyttet til projektet *Dokarbejdernes historie – fortalt af os selv* og den derpå følgende bogudgivelse *I Dokkens verden*.

„Cuando un mundo laboral desaparece. Veintidós historias de vida de trabajadores de los astilleros“. I: *Historia Antropología y Fuentes Orales. Más allá del trabajo: la risa*. 33, 2005. Asociación Historia y Fuente Oral, Barcelona, Spain 2005. S 117-129.

Oversættelse af ovennævnte konferenceoplæg om læreprocesser til det spanske tidsskrift inden for Oral History.

„Forsvundne verdener?“

I: *Arbejderhistorie. Tidsskrift for historie, kultur og politik*. 2-3. 2006. SFAH. S. 105-119.

Artiklen er den danske bearbejdede version af ovennævnte konferenceoplæg om læreprocesser med tilføjelse af indledende og afsluttende afsnit om arbejderhistoriske erindringsprojekter i Århus 1982-2005.

## RAPPORTER

*Arbejderkultur – rapport om erfaringspædagogik*

Rapport om pædagogiske erfaringer med studiekredsarbejde, hvor deltagernes erindringer er selve undervisningsmaterialet. Hertil bilagshæfte.

Fælles Fagligt Forbund (tidligere Kvindeligt Arbejderforbund) 1988. 68 s. og 109 s.

*Åstedet. Kulturværksted for arbejdsliv og arbejderhistorie. 1.10. 1990 - 30.09. 1992*

Rapport om projektets udvikling og mangesidige aktiviteter: fortællegrupper, formidlinger og samarbejder med fagbevægelsen, biblioteker, forskningsinstitutioner, uddannelsesinstitutioner, skoler og børneteater.

Husets Forlag 1993. 19 s.

*Vi er selv historie – En rapport om ældre som fortællere*

Rapporten omhandler et projekt, hvor ældre i Ringkøbing, Vejle og Århus amter arbejdede med deres erindringer under fortællingens og den oversete histories synsvinkel. Rapporten beskriver projektets forløb og dets pædagogiske, kulturpolitiske og ældrepolitiske perspektiver.

Husets Forlag 1999. 69 s.

## SAMARBEJDE MED SKRIVENDE ARBEJDERE

*Tove Pedersen: Roserne blomstrer endnu – om sammenhænge mellem arbejde i fagbevægelsen og familieliv. Notater til eftertanke og diskussion*

Åstedet fungerede som konsulent og kontakttled til forlag.

Husets Forlag 1992. 48 s.

Magnus Johansson: *Fra en kværulants logbog*

Magnus Johansson (f. 1921) giver indblik i sin opvækst

#### OVERSIGT OVER FORMIDLINGER

som arbejderbarn i København, i sin ungdomstid som sømand og fabriksarbejder i Sverige og i sit efterfølgende arbejdsliv i Danmark som skibsværftsarbejder, droskechauffør og underviser på Københavns Universitet. Her til føjer sig beretninger om fagligt og politisk virke.

*Åstedet* fungerede som kontakttled til forlag, og Flemming Harrits har medvirket til redigering af bogen. Husets Forlag 1997. 241 s.

Magnus Johansson: *Fra en kværulants logbog*  
[Kassettebånd (tale)], Ballerup, DBC 1998. Kan lånes via bibliotekerne.

John Mølgaard: *Bind din vogn til en stjerne. Erindringer I og Den røde tråd. Erindringer II*

John Mølgaard (f. 1925) beretter om sin opvækst som arbejderbarn, om tabet af faderen, om sin skoletid og tiden som ungarbejder, sit ophold i Afrika, om Anden Verdenskrig og om sit mangesidige faglige og politiske virke inden for arbejderbevægelsen, indtil han gik på efterløn fra sit job som oplysningssekretær i Specialarbejderforbundet i Danmark. Bogens vignetter er udført af John Mølgaard. *Åstedet* har formidlet forlagskontakt, og Flemming Harrits har medvirket til redigering af bogen.

Husets Forlag 2000. 257 s. og 364 s.

Freddy Madsen: *Vilje til forandring. Mit liv som kommunist*

Freddy Madsen (f. 1928) og vokset op i arbejderkår i 1930'ernes Århus. Han blev maskinarbejder, medlem af Folketinget – og så igen maskinarbejder. Han var fra sin tidlige ungdom kommunist og har spillet en væsentlig rolle i Danmarks Kommunistiske Parti både i Midtjysk Distrikt og i DKP's Centralkomite. Også i faglige sam-



menhænge og i folkelige bevægelser gjorde han en betydelig indsats. Han nåede at skrive sine erindringer, men andre, Bjørn Grøn, Flemming Harrits og Ditte Scharnberg, kom til at stå for redigeringen efter hans død 2000. Skrivningen er et vidnesbyrd fra en generation, som blev præget af Anden Verdenskrig og varigt mærket af den kolde krig.

Husets Forlag 2001. 341 s.

### MEDVIRKEN VED FORTÆLLEGRUPPERS EGNE FORMIDLINGER

*En skjult historie.* Båndværkstedet 19.09. 1987.

Ufaglærte kvinder inden for rengøring og fabrik fortæller om deres arbejdsliv og dannelse af faglige holdninger. Udsendelsen udspringer af projekt *Arbejderkultur*.

#### *Arbejderkvinder før og nu*

En udstilling af og om ufaglærte kvinder i tre generationer. Fotos, tekster og genstande. Gruppen udspringer af projekt *Arbejderkultur*.

#### *Typografers liv og arbejde*

Kai Weibøl, Ellen Ottesen, Kaj Larsen, Erik Kodahl, Axel Pedersen og Birgitte Nielsen udgjorde en fortællegruppe i *Åstedet* (1990-1992) og beretter om deres opvækst, voksenliv og arbejdet inden for typograffaget. Med forskellige aldres øjne skildres typograffagets historie op gennem århundredet frem til dagens nye teknikker og fagets fuldstændige forvandling. Axel Pedersen (red.).

Husets Forlag 1994. 182 s.

#### *Fra arbejdsmænd til håndværkere*

I bogens første del berettes om DSBs Centralværksted i Århus og om fagforeningen SiD Jernbane Vests virke i perioden 1862-1993. Herefter følger fortællinger om forhold

#### OVERSIGT OVER FORMIDLINGER

på arbejdspladsen af ufaglærte derfra. De fortællende er Carl Dal, Erik Thulstrup, Aage Andersen, Elis Pedersen, Linda Jensen, Knud Nielsen og Per Hugo Jensen. Materialet er samlet af Knud Nielsen, Aage Andersen og Helge Jensen. Viggo Lovdal har redigeret i samarbejde med Kirsten Folke Harrits og Ditte Scharnberg. Husets Forlag 1997. 99 s.

*TÆT PÅ – Sygeplejersker i Århus Amt*  
Særnummer (nr. 4, 1999) af medlemsblad for Dansk Sygeplejeråd, Århus Amtskreds i anledning af DSR's 100 års jubilæum. Særnummeret indeholder tematiserede uddrag af sygeplejerskers fortællinger fra projekt *Omkring en seng*. Ditte Scharnberg (red).  
Dansk Sygeplejeråd, Århus Amtskreds 1999. 16 s.

#### BÅND

*Arbejdererindringer i form af båndinterviews og ordrette udskrifter*  
Mere end 300 ufaglærte og faglærte arbejdere, kvinder og mænd, unge og gamle i Århus har i perioden 1982-2005 fortalt deres erindringer. Erindringssamlingen *Arbejdererindringer i Århus* udgør 923 kassettebånd, der er offentligt tilgængelige på Statens Mediesamling, Statsbiblioteket, Århus. Kopier af båndudskrifterne findes desuden på Arbejdermuseet/Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, København.

#### DIAS

*Arbejdets mænd og kvinder*  
Lysbilleder, der gengiver fotografier af Åge Fredslund Andersen fra bogen af samme navn og i tilsvarende rækkefølge: fra landarbejde til byarbejde, de ufaglærtes og faglærtes historie, mændenes og kvindernes og arbejds-

løshed. Den sammenbindende tekst er uddrag af fortællinger om 1930'ernes arbejdsforhold fra arkivet *Arbejdererindringer i Århus*. Kan lånes på Arbejdermuseet/Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, København. Et uddrag om børne- og kvindearbejde er givet til Kvindemuseet i Århus.

*Christian Danskers erindringsverden*

Lysbilleder i et forløb svarende til bogen af samme navn, men forkortet kan lånes på Arbejdermuseet/Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, København.

*De oversete*

Lysbilleder, der gengiver fotografierne fra bogen af samme navn, og dertil et udvalg af fotografier af Marianne Grøndahl fra det pågældende projekt er overdraget til Kvindemuseet i Århus.

UDSTILLINGER

*Arbejdets mænd og kvinder*

Fotos i sort-hvid lavet på baggrund af bogen af samme navn. 72 plancher, 50x70 cm. Kan samlet eller i udvalg for en nærmere aftalt pris lånes på Arbejdermuseet/Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, København.

*Christian Danskers erindringsverden*

Malerier, som er gengivet i bogen af samme navn, er 2005 testamenteret af Murerarbejdsmændenes Fagforening i Århus til Arbejdermuseet/Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, København. For nærmere oplysninger kan man kontakte institutionens kunstansvarlige.

## OVERSIGT OVER FORMIDLINGER

### *De oversete*

Fotos i sort-hvid lavet på baggrund af bogen af samme navn. 72 plancher, 50x70 cm. Kan samlet eller i udvalg lånes hos Fælles Fagligt Forbund, København (tidligere Kvindeligt Arbejderforbund, Oplysningsafdelingen).

## VIDEO

### *Jeg hedder Henry Mogensen*

30 minutter, fotograf og producent Mogens Laier, Århus. I modsætning til bogen *Et er sikkert – alt forandres*, der omfatter Henry Mogensens hele livshistorie, er videoen koncentreret om læretiden og ikke mindst om, hvordan faglige holdninger dannes.

## SAMARBEJDE MED TEATER

### *Der var engang*

Instruktion og bearbejdelse: Günther Mansdotter. Filuren, Vestergade 3B, Århus C. Premiere 12. marts 1993. Tre ældre arbejdere, Bjarne Christensen, Gerda Dam og Maja Olsen fortæller selvoplevede historier fra deres opvækst på land og i by. De har alle tre deltaget i fortællegrupper i *Åstedet*, hvor de har fortalt hele deres livshistorie. En videoptagelse af forestillingen findes på Statens Mediesamling, Statsbiblioteket, Århus.

## SAMARBEJDE MED AMU-CENTER ÅRHUS

### *Arbejde med ERINDRINGER. Tre typografer fortæller om deres læretid*

Projekt opgave udført på AMU-Center Århus af kursister på hold V 62, 1992.

Fortællerne, Erik Kodahl, Kaj Larsen og Axel Pedersen, kom fra *Åstedets* fortællegruppe *Typografers liv og arbejde*, hvor de havde fortalt hele deres livshistorie. De indgik i et samarbejde med kursisterne, der gennemgik

et otte ugers kursus i grafisk produktion, hvorunder de producerede såvel teksterne i bogen som selve bogen.

## RADIO

Danmarks Radio, P1. 1.06. 1983.

Journalist Ove Gibskov. Interviewede: Viggo Petersen, Henriette Steinmeier og Karen Larsen, Holger Hansen og Ejnar Rasmussen, fortællere fra *Arbejdererindringer i Århus*. Holger Hansen synger „Arbejdsmand – du som må“ af Christian Sørensen og Ejnar Rasmussen „Den jævne simple arbejdsmand“ af William Rantzau.

„Jeg troede da, at en mand var en mand“. Danmarks Radio, P1. 7.06. 1983.

Journalist Ove Gibskov. Interviewede: Søren Lund og Henry Mogensen, fortællere fra *Arbejdererindringer i Århus*. Fortæller Holger Hansen synger „Skal vi nå til at stå“ af Mikkell Christensen. Musiker Peter Abrahamsen synger „Tro“ af Carl Scharnberg. Interviewede: Kirsten Folke Harrits og Ditte Scharnberg.

Litterær Kontakt, Danmarks Radio, P1. 01.12. 1984.

Journalist Ove Gibskov. Interviewede: Kirsten Folke Harrits og Ditte Scharnberg om bogen *Christian Danskers erindringsverden*.

Kulturredaktionen Søndag. Danmarks Radio. 02.12.1984.

Journalist Vagn Steen. Interviewet: Vibeke M. Nielsen, der analyserer Christian Danskers erindringsmalerier gengivet i bogen *Christian Danskers erindringsverden*.

*En skjult historie*. Båndværkstedet, Danmarks Radio, P1. 19.09. 1987.

Interviewede: Gerda Dam, Rita Flintholm, Mona Lind-

#### OVERSIGT OVER FORMIDLINGER

quist, Bente Neutsch, Birthe Wisén om studiekredsen *Arbejderkultur*.

Go' Danmark, Radio Syd. Danmarks Radio. 20.02. 1991. Producent Karin Høeg. Interviewede: Kirsten Folke Harrits og Ditte Scharnberg om bogen *Dage på Danfoss*. Uddrag af fortællinger ved Andrea Hansen, Jesper Hansen Jacobsen og Gertrud Skolander.

*Den oversete historie*. Østjyllands Radio. Danmarks Radio. 15.02. 1991.

Journalist Conny Ågaard. Interviewede: Kirsten Folke Harrits, Ditte Scharnberg og fortæller Birthe Wisén, der beretter om arbejdet i *Åstedet – arkiv og kulturværksted for den oversete historie*.

Ugens Cafe, Danmarks Radio. 15.12. 1995.

Tilrettelægger og ordstyrer, journalist Ove Gibskov. Deltagere i debatten: afdelingsleder i Arte, København Niels Halm, lektor Flemming Harrits, Kirsten Folke Harrits, billedkunstner Finn Holten Hansen, formand for HK, Århus og LO Århus Amt Marie Louise Knuppert, tidligere typograf Axel Pedersen, Ditte Scharnberg. Debat om kunst, kultur og arbejdet med udgangspunkt i bogen *Skæringspunkter – Debatbog om arbejde og kultur*.

*Om at komme til orde*. Kulturnyt Ekstra. Danmarks Radio, P1. 10.01. 1996.

Journalist Carsten Clante. Interviewede: Kirsten Folke Harrits og Ditte Scharnberg om indsamling af arbejderindringer og om arbejdet i *Åstedet - arkiv og kulturværksted for den oversete historie*. Uddrag af fortælling ved Bjarne Christensen.

Danmarks Radio, P1. 25.07. 2000.

Journalist Uffe Andersen. Interviewede: Kirsten Folke Harrits og Ditte Schanberg om interview og fortælling og om arkivet *Åstedet*. Uddrag af fortællinger ved Karen Glad, Alfred Kristensen, Henry Mogensen og Axel Pedersen.

Østjyllands Radio, Danmarks Radio, 22.2. 2001.

Journalist Preben Heide. Interviewet: Kirsten Folke Harrits i anledning af ph.d.-afhandlingen *Så mange beretninger. Så mange spørgsmål. Arbejderes livshistoriske fortællinger som læreproces*. Fortæller Henry Mogensen citeres.

P1 Morgen, Danmarks Radio, P1. 02.05. 2002.

Journalist Mette Willumsen. Interviewet: Kirsten Folke Harrits i anledning af udgivelse i bogform af ph.d.-afhandlingen *Så mange beretninger. Så mange spørgsmål. Arbejderes livshistoriske fortællinger som læreproces*. Uddrag af fortælling ved Karen Glad.

Østjyllands Radio, Danmarks Radio. 14.06. 2003.

Journalist Henrik Borup Nielsen. Interviewet: tidligere værftsarbejder Villy Andersen om projektet *Dokarbejdernes historie – fortalt af os selv* og udgivelse af bogen *I Dokkens verden*.

TV

Middagsgæsten, TV 2, Østjylland. 04.06. 2003.

Journalist Peter Kramer. Interviewet: Ditte Scharnberg om fortællearbejde og bogudgivelser i tilknytning til erindringsprojekter i Århus 1982-2003.

#### OVERSIGT OVER FORMIDLINGER

Nyhederne, TV 2, Østjylland. 13.06.2003.

Interviewede: Kirsten Folke Harrits og tidligere formand for Fællesklubben, Aarhus Flydedok Thorben Jørgensen i tilknytning til udgivelsen af bogen *I Dokkens verden*.

#### FORUDGÅENDE ARBEJDER

I sammenhæng med ovennævnte oversigt vil følgende bøger og artikler skrevet af projektlederne Kirsten Folke Harrits og Ditte Scharnberg før 1982 være relevante:

Kirsten Folke Harrits: *Arbejde: liv og historie, 4 danske arbejdererindringer*

Uddrag af de væsentligste typer arbejdererindringer er repræsenteret. I et efterskrift om arbejdererindringens historiske opståen skitseres de økonomiske, politiske, sociale, litterære og kulturelle sammenhænge op til 1930'erne.

Dansklærerforeningen 1982. 215 s.

*Raske Fjed. Ti arbejdende kvinders Livserindringer*

Ti ufaglærte og faglærte kvinder født i 1880'erne fortæller deres livshistorie: om opvækst på land og i by og voksenaliv i byen. Udgiven i 1932 er anonym, men i forordet refererer vedkommende til Oluf Bertolts: *Tre danske arbejderes livserindringer*. Martins Forlag 1925, den første udgivelse af arbejdererindringer i Danmark.

GMT 1982. 156 s.

Kirsten Folke Harrits: *Når vi rykker frem. Antologi af dansk arbejderlitteratur 1872-1983*

Alle genrer i arbejderlitteraturens historie er repræsenteret. Hertil arbejds spørgsmål, biografiske og bibliografiske oplysninger og en systematiseret litteraturliste samt en „Undervisningsvejledning“ med rids af arbejderlitteratu-



rens historie i dens samfundsmæssige og kulturelle sammenhænge.

Gyldendal 1983. 221 s.

Kirsten Folke Harrits: „Arbejdererindringer som kilde til arbejderklassens kultur og levevis“

I: *Meddelelser om Forskning i Arbejderbevægelsens Historie*. Nr. 9. SFAH 1977. S. 45-48.

Kirsten Folke Harrits: „Christian Christensens erindringer“

I: Carl Heinrich Petersen (red.): *Chr. Christensen og den danske syndikalisme 1-2*. Modtryk 1979. S. 578-591.

En analyse af Chr. Christensens erindringer *En rabarberdreng vokser op* (Reitzel 1961) og *Bondeknold og rabarberdreng* (Reitzel 1962).

Kirsten Folke Harrits: „Die kulturpolitische Frage Dänemarks“

I: *Nordeuropa, Studien - 13*, 1980, Sonderheft der Wissenschaftlichen Zeitschrift der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald. S. 81-95.

En kulturpolitisk redegørelse, 1969 udgivet under den daværende kulturminister K. Helveg Petersen analyseres og sammenholdes med hovedtræk i Ritt Bjerregaards *Rapport fra en kaffeklub*. Fremad 1977. Fællestrækket mellem de to rapporter er spekulationer om en enhedskultur. Heroverfor sættes tanker om „en anden“ kultur, som er arbejderklassens. Denne kulturs historiske og teoretiske rødder lægges frem, og på den baggrund åbnes for en kulturpolitisk diskussion, der bygger på arbejderklassens arbejde, liv og historie.

#### OVERSIGT OVER FORMIDLINGER

Kirsten Folke Harrits: „Om forskning i arbejdererindringer“

I: *Fremad og aldrig glemme. 10 års forskning i arbejderbevægelsens historie - struktur og perspektiver*. SFAH 1981. S. 213-224.

Der lægges op til diskussion af forskellige fagtraditioners måde at bruge arbejdererindringer på (inden for historie, etnologi, folkemindevidenskab og litteratur). Ud fra en definition på, hvad arbejdererindringer er, sættes de forskellige faglige traditioner i relief af en mulig tværfaglig, kulturorienteret erindringsforskning. Noterne rummer titler på nogle af de væsentlige erindringstyper.

Kirsten Folke Harrits: „Arbeiterliteratur und Literaturgeschichte“

I: *Die nordische Literaturen als Gegenstand der Literaturgeschichtsschreibung*. Hinstorff Verlag Rostock 1982. S. 305-311.

Den danske arbejderlitteratur og videnskaben herom sættes i sammenhæng med brud og kontinuitet i klassens og samfundets historie. Et hovedsynspunkt er, at både brud og kontinuitet i den historiske udvikling skal danne grundlag for en litteraturhistorieskrivning, og at arbejdererindringen har en central placering, dels som hovedgenre i arbejderlitteraturen, dels som historisk kilde til arbejderens livssammenhæng, som litteraturen er en del af.

Ditte Scharnberg og Ellen Christiansen: „Fagpressen og bibliotekerne“

I: *Fagpressen – fremtidens massemedie*. Dansk Fagpresseforening 1980. S.91-99.

Ud fra et kulturpolitisk begrundet synspunkt om, at LO-fagforbundenes fagblade er en væsentlig samfundsmæs-

sig informationskilde, der som sådan skal anskaffes og anvendes på de danske folkebiblioteker, redegøres for et særligt system til registrering og genfindning af fagbladsstof. Systemet er udviklet i forbindelse med forfatternes hovedopgave ved Danmarks Biblioteksskole, Aalborgafdelingen.

#### EFTERFØLGENDE ARBEJDER

*Sådan er hverdagen. 48 sygeplejersker fortæller om praksis på medicinske afdelinger*

Ditte Scharnberg (red.). I dagbogsform beretter sygeplejersker om deres arbejdsforhold og om vilkår for mødet med patienterne på medicinske afdelinger på sygehuse i Århus Amt. De rejser spørgsmål til den nuværende og fremtidige kvalitet af den pleje, patienterne tilbydes.

Dansk Sygeplejeråd, Århus Amtskreds 2004. 92 s.

*Min dag som hjemmesygeplejerske. 40 fortællinger fra hverdagen*

Ditte Scharnberg (red.). Hjemmesygeplejersker i Århus Kommune fortæller om og reflekterer over deres arbejdsliv, om vilkår for mødet med borgerne i ældreplejen - og om deres ønsker for hjemmesygeplejen i fremtiden.

Dansk Sygeplejeråd, Århus Amtskreds 2006. 136 s.

*En forsvunden verden. Fotoudstilling.*

Kirsten Folke Harrits (fotograf). 71 fotografier ud af en samling på knap 1000 af det tidligere Aarhus Flydedok taget under værftets afvikling efteråret 1999 – maj 2000. Teksterne til fotografierne er skrevet af Villy Andersen, tidligere dokarbejder og fortæller i projektet *Dokarbejdernes historie fortalt af os selv*. Udstillingen er redigeret i samarbejde med fotograferne Dorte og Poul Pedersen.

Udstillingssted: Arbejdersmuseet, København, 1. april – 9. september 2007.